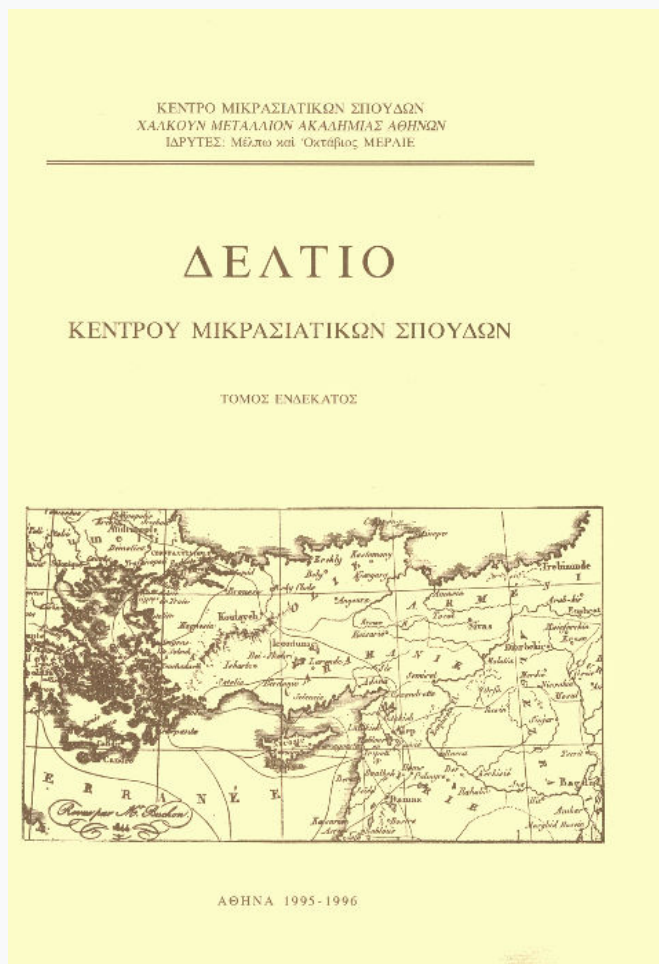

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 11 (1995)

Η διάχυση της εθνικής ταυτότητας στις ορθόδοξες κοινότητες της Κιλικίας

Χάρης Εξεργόγλου

doi: [10.12681/deltiokms.54](https://doi.org/10.12681/deltiokms.54)

Copyright © 2015, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Εξεργόγλου Χ. (1995). Η διάχυση της εθνικής ταυτότητας στις ορθόδοξες κοινότητες της Κιλικίας. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 11, 181–238. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.54>

Η ΔΙΑΧΥΣΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΣΤΙΣ ΟΡΘΟΔΟΞΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΚΙΛΙΚΙΑΣ¹

Ἡ διαμόρφωση ἐθνικῆς ταυτότητας στὶς ἑλληνορθόδοξες κοινότητες τῆς Κιλικίας, μπορεῖ νὰ ἐντοπισθεῖ χρονικὰ μόνο κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα καὶ σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἐπίδραση συγκεντρωμένων παραγόντων τοὺς ὁποίους θὰ ἐξετάσουμε παρακάτω ἀναλυτικά. Πρὶν προχωρήσουμε ὥστόσο, θὰ παρουσιάσουμε ὁρισμένες παραμέτρους τοῦ ζητήματος, ποὺ πιστεύουμε ὅτι θὰ ἐπιτρέψουν τὴν καλύτερη κατανόηση τοῦ θέματος. Πρέπει κατ'ἀρχὴν νὰ ἀναφέρουμε ὅτι οἱ ἑλληνορθόδοξες κοινότητες στὴν περιοχή τῆς Κιλικίας ποὺ ἐξετάζουμε, ἐντάχθηκαν σὲ μιὰ ἐνιαία διοικητικὴ περιφέρεια μόλις τὸ 1868 μετὰ τὴ δημιουργία τοῦ Νομοῦ Ἀδάνων μὲ τὴν ἀπόσπαση ἀπὸ τὸ σαντζάκι τοῦ Χαλεπίου τοῦ καζά τῶν Ἀδάνων καὶ τοῦ καζά τῆς Σελεύκειας ἀπὸ τὸ σαντζάκι τοῦ Ἰκονίου. Ἐπιπλέον, οἱ ἑλληνορθόδοξες κοινότητες τῆς περιοχῆς ἀπὸ ἐκκλησιαστικὴ ἀποψη ἀνέκαθεν ὑπάγονταν στὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας καὶ ὄχι στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ ἑλληνορθόδοξες κοινότητες τοῦ νομοῦ Ἀδάνων, σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ἐξαιρετικὰ ἰσχνές ἑλληνορθόδοξες κοινότητες ποὺ βρισκόνταν ἀνατολικότερα ὅπως στὸ Χαλέπι καὶ τὴ Θεοδοσιούπολη, συγκροτοῦσαν μιὰ ἀπὸ τὶς ἰσχυρότερες δημογραφικὰ συγκεντρώσεις ἑλληνορθόδοξων στὴν περιοχή αὐτὴ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ στάση τῶν κοινοτήτων αὐτῶν, ἀποτελέσασε βασικὸ παράγοντα στὴ λειτουργία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μηχανισμοῦ, σὲ μιὰ περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ἡ ταχὺτατὴ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τοῦ Νομοῦ Ἀδάνων ἐνίσχυε σημαντικὰ τὴ θέση τους στὴν πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς περιοχῆς αὐτῆς.

Πάντως ἡ ἀναφορὰ στὸ δημογραφικὸ μέγεθος τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων ἔχει σημασία μόνο ὥς πρὸς τὴ σχέση τους μὲ τὸν ὀρθόδοξο πλη-

1. Ἡ μελέτη ἀποτελεῖ τμῆμα εὐρύτερης ἔρευνας μὲ θέμα «Ἡ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ δομὴ τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς Νοτιοανατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀδανα, Μερσίνα, Ταρσὸς 1850-1922». Ἡ ἔρευνα, χρηματοδοτεῖται ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ ἔρευνῶν τοῦ Πανεπιστημίου Αἰγαίου καὶ γίνεται σὲ συνεργασία μὲ τὸν ἱστορικὸ Σπύρο Καραβᾶ.

θυσμό που υπόκειται στην πνευματική δικαιοδοσία του Πατριαρχείου Ἀντιοχείας. Σὲ ἀπόλυτα μεγέθη καὶ σὲ σύγκριση μὲ τοὺς μουσουλμανικοὺς πληθυσμούς στην περιοχή, τὸ δημογραφικὸ μέγεθος τῶν κοινοτήτων αὐτῶν ἦταν μικρό. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ δυτικὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὸν Πόντο, ὅπου οἱ ἑλληνορθόδοξοι κοινότητες ἀποτελέσαν ἕνα ἰσχυρὸ δημογραφικὸ παράγοντα, σὲ ἀπόλυτα μεγέθη στην περιοχή τῆς Κιλικίας οἱ ἑλληνορθόδοξοι κοινότητες ἦταν καὶ λίγες στὸν ἀριθμὸ καὶ σχετικὰ ὀλιγομελεῖς. Οἱ πηγὲς ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας δὲν συμφωνοῦν ἀπόλυτα ὡς πρὸς τὸν ἀπόλυτο ἀριθμὸ τῶν ἑλληνορθόδοξων τῆς περιοχῆς, ἀλλὰ τὸ μέγεθος τὸ ὁποῖο ἀναφέρουν κυμαίνεται ἀνάμεσα στὶς δέκα καὶ τὶς εἴκοσι χιλιάδες σὲ ἕνα συνολικὸ πληθυσμὸ ποὺ ξεπερνοῦσε τὶς τετρακόσιες χιλιάδες. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἑλληνορθόδοξων διέμενε στὶς πόλεις ποὺ ἐξετάσαμε καθὼς καὶ στὰ περὶχωρά τους, ἐνῶ σὲ ἄλλες κώμεις καὶ χωριά τοῦ Νομοῦ Ἀδάνων ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑλληνορθόδοξων δὲν ξεπερνοῦσε τὶς δύο χιλιάδες ἀτομα συνολικά. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἀπὸ τοὺς 1664 συνοικισμούς, πόλεις, κώμεις καὶ χωριά τοῦ Νομοῦ Ἀδάνων συναντοῦμε ἑλληνορθόδοξους μόνον στοὺς δέκα ἐπτά.² Ἡ μικρὴ ἐξάλλου δημογραφικὴ βαρὺτητα τῶν ἑλληνορθόδοξων πληθυσμῶν ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ ἀρχεαὶκὸ ὕλικὸ τοῦ Ἀρχείου Ἀνταλλαξίμων στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (Γ.Α.Κ.) καὶ τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν (Κ.Μ.Σ.).³ Τὸ δεδομένο αὐτὸ ἐρχεται νὰ ὑπογραμμίσει μία ἄλλη διάσταση ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει: τὴ σημαντικὴ διασπορὰ τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων στὸ Νομὸ Ἀδάνων. Πράγματι μὲ ἐξαιρέση τὸ σαντζάκι τῶν Ἀδάνων, ὅπου συναντοῦμε τὶς τρεῖς ἰσχυρὲς κοινότητες ποὺ ἀναφέραμε, οἱ ὑπόλοιπες ἑλληνορθόδοξοι κοινότητες, μὲ μεγαλύτερη αὐτὴν τῆς Σελεύκειας στὰ δυτικά, εἶναι ἐξαιρετικὰ διεσπαρμένες. Ἀκόμη καὶ ἂν συμπεριλάβει κανεὶς στὴν πληθυσμιακὴ ὁμάδα ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει τὶς ὑπόλοιπες κοντινὲς κοινότητες ποὺ δὲν ὑπάγονταν διοικητικὰ στὸ Νομὸ Ἀδάνων ἀλλὰ ὑπάγονταν ἐκκλησιαστικὰ στὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας, ὅπως τὸ Χαλέπι καὶ τὸ Ἐρζερούμ (Θεοδοσιούπολις), ἡ κατάσταση δὲν μεταβάλλεται διότι καὶ ἐκεῖ οἱ ἑλληνορθόδοξοι ἦταν ἐλάχιστοι. Ἡ διασπορὰ αὐτὴ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ μικρὸ δημογραφικὸ μέγεθος ἐνίσχυε τὴν ἀπομόνωση τῶν περισσότερων ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων καὶ ἀπέτρεπε τὶς μεταξὺ τους ἐπαφές.

Οὐσιαστικὰ ὁ μόνος σχετικὰ συμπαγὴς πυρῆνας ἑλληνορθόδοξων ἐντο-

2. Βλ. «Ὁ Νομὸς Ἀδάνων» *Ἡμερολόγιον Ἀδελφότητος Ὁρθοδοξίας Μερσίνης*, [Μερσίνα] 1909, σσ. 151-183.

3. Βλ. σχετικὰ: Αἰκατερίνη Μπεκιάρογλου-Ἐξαδακτύλου, «Ταξινόμησεις-Εὐρετήρια: α) Ἀρχεῖο "τέως Ταμεῖου Ἀνταλλαξίμων" (Κώδικες)», *Δημόσια Ἀρχεῖα-Ἀρχεαὶκὲς Συλλογές, Βιβλιοθήκη Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους* 20, Ἀθήνα, Ἰούλιος 1991, σσ. 31-33. Ἐπίσης: Ὁ τελευταῖος Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, *Ἐκθεσις τοῦ ἔργου τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν (1930-1973)*. Κατάλογος, Ἀθήνα 1974, σσ. 143-146.

πίζεται στο σαντζάκι των Ἀδάνων, ὅπου καὶ ἡ ἰσχυρότερη δημογραφικὰ ὑπόσταση τῆς ἑλληνορθόδοξης κοινότητας καὶ ἡ αἰσθητὰ καλύτερη κατάσταση τῶν συγκοινωνιῶν,⁴ ἐπέτρεψε τὴν πυκνότερη καὶ συστηματικότερη ἐπικοινωνία καὶ ἐπέδρασε στὴ διαμόρφωση σταθερότερων δεσμῶν ἀνάμεσα στὶς τρεῖς κοινότητες. Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε καὶ μία ἄλλη παράμετρο. Ἡ δημογραφικὴ ἀνάπτυξη τῶν κοινοτήτων αὐτῶν δὲν ὀφείλετο τόσο στὴ μεγέθυνση τῶν γηγενῶν πληθυσμῶν ὅσο κυρίως στὶς μετοικεσίες ἀπὸ διαφορετικὰ μέρη τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἀλλὰ καὶ τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδας. Ἔτσι, ἐνῶ ἀνέκαθεν ὑπῆρχαν γηγενεῖς ὀρθόδοξες κοινότητες καὶ στὰ Ἀδανα καὶ στὴν Ταρσό, ἡ δημογραφικὴ ἀνάπτυξή τους κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ στὴ μετανάστευση ἀπὸ τὴν Καππαδοκία, τὴν Κύπρο, τὸν Πόντο καὶ τὰ νησιά τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου (Χίος, Σάμος καὶ Μυτιλήνη). Ἀντίθετα, ἡ κοινότητα τῆς Μερσίνας συγκροτήθηκε ἐξαρχῆς ἀπὸ μετανάστες, ἀφοῦ ἡ ἴδια ἡ πόλη ἰδρύθηκε μόλις τὸ 1841. Γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ οἱ ἀφετηρίες τῆς μετανάστευσης ἦταν αὐτὲς ποὺ συναντοῦμε καὶ στὶς δύο ἄλλες κοινότητες, μὲ μόνη ἴσως προσθήκη τῇ μετανάστευση μίας μεγάλης ὁμάδας ἑλληνορθόδοξων μὲ καταγωγή ἀπὸ τὸ Buga Maden τοῦ Πόντου.⁵ Ἡ διαφορετικὴ γεωγραφικὴ προέλευση ἐνδυνάμωνε τὶς κοινότητες αὐτὲς στὸ βαθμὸ ποὺ ἐνίσχυε τὴ δημογραφικὴ τους δυναμικὴ, ἀλλὰ ταυτόχρονα τὶς ἀποδυνάμωνε στὸ βαθμὸ ποὺ συντηροῦσε τὶς διακριτὲς τοπικὲς ταυτότητες ποὺ στηρίζονταν σὲ αὐτήν. Βέβαια δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπερεκτιμῇσει κανεὶς τὸν κατακερματισμὸ αὐτὸ καθὼς σὲ καμία περίπτωση δὲν φαίνεται πὼς ἦταν ἱκανὸς νὰ ἀποτρέψει ἐπιγαμίες, κοινωνικὲς συναναστροφές ἢ οἰκονομικὲς συνεργασίες ἀνάμεσα στὰ μέλη τῶν κοινοτήτων ποὺ εἶχαν διαφορετικὴ τοπικὴ προέλευση. Ὡστόσο ἡ ἀποτύπωσή του στὴ μνήμη τῶν προσφύγων, ὅπως ἐξάλλου μαρτυροῦν καὶ οἱ πολὺς ἀναφορὲς τῶν πληροφορητῶν τοῦ Κ.Μ.Σ. τῇ δεκαετίᾳ τοῦ 1960, δὲν μπορεῖ νὰ περᾷ ἀσχολίαστη.

Καθὼς ὅμως μιλάμε γιὰ κατακερματισμούς, ὅς ἀσχοληθοῦμε λίγο μὲ ἕναν ἄλλο καὶ ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ παράγοντα, αὐτὸν τῆς γλωσσικῆς διαφοροποίησης τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων. Κυρίαρχη γλώσσα τῶν ἑλληνορθόδοξων ἐμφανίζεται νὰ εἶναι ἡ τουρκικὴ ἐνῶ πολλὲς ἀναφορὲς συναντήσαμε γιὰ τὴ χρῆσιν τῆς ἀραβικῆς καὶ τῆς ἄρμενικῆς ἀπὸ τοὺς ἑλληνορθόδοξους. Γιὰ νὰ εἴμαστε πιὸ ἀκριβεῖς θὰ προσθέταμε ὅτι ἡ κυριαρχία

4. Ἀναφέρομαι στὴ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Μερσίνας-Ταρσοῦ-Ἀδάνων, ἡ ὁποία κατασκευάστηκε τὸ 1886 καὶ λειτούργησε ἐξαιρετικὰ ἀποδοτικὰ μέχρι καὶ τὴ σύνδεσή της μὲ τὸ σιδηρόδρομο τῆς Βαγδάτης. Βλ. V. Cuinet, *La Turquie d'Asie, geographie administrative*, τόμ. 1, Παρίσι 1892, σσ. 18-21 καὶ E. Pech, *Manuel des societes anonymes fonctionnant en Turquie*, Παρίσι 1906, σσ. 54-58.

5. Ἡ διαπίστωση αὕτη προκύπτει ἀπὸ τὸ ἀρχεαλὸ ὕλη τοῦ Κ.Μ.Σ., Ἀρχεῖο Προφρικῆς Παράδοσης, Φάκ. ΚΛ (Κιλικία 1-5).

της τουρκικής γλώσσας συνοδευόταν από την χρήση του ελληνικού αλφαβήτου στη γραπτή μορφή της. Από αυτή την άποψη, οι κοινότητες της Κιλικίας, φαίνεται να αποτελούν το ανατολικό όριο χρήσης της καραμανλίδικης γραπτής έκφρασης. Θά μπορούσε μάλιστα να υποστηρίξει κανείς, και στο σημείο αυτό θά επανέλθουμε πιο κάτω, ότι οι γηγενείς πληθυσμοί αν και ασθενέστεροι δημογραφικά κατόρθωσαν να επιβάλλουν τη γλωσσική τους έκφραση, την τουρκική γλώσσα και την καραμανλίδικη γραφή, στους νεήλυδες μετανάστες πολλοί από τους οποίους προέρχονταν από ελληνόφωνες περιοχές. Στην επιβολή αυτή σημαντικό ρόλο έπρεπε να είχε ή επιρροή του ισχυρού μεταναστευτικού ρεύματος από την Κασπαδοκία όπου και εκεί ή τουρκική, και τα καραμανλίδικα, ήταν ή κυρίαρχη στους ελληνορθόδοξους γλώσσα. Αντίθετα ή χρήση της ελληνικής γλώσσας ήταν αισθητά λιγότερο διαδεδομένη και όπως φαίνεται ενισχύθηκε μόλις προς τα τέλη του 19ου αιώνα, ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης του ελληνικού σχολικού δικτύου στην επαρχία των Αδάνων.

Οί επισημάνσεις σχετικά με τη διαφορετική γεωγραφική προέλευση των ελληνορθόδοξων που συγκρότησαν τις κοινότητες που εξετάσαμε καθώς και ή γλωσσικός τους κατακερματισμός έχουν αναλυτικό νόημα στο βαθμό που θά επιθυμούσε κανείς να τους εξετάσει ως παράγοντες που επέδρασαν άρνητικά στη συνοχή των κοινοτήτων αυτών. Απέναντι όμως σέ αυτούς βρίσκεται ένας παράγοντας εξίσου δυναμικός που ήταν σέ θέση να οργανώσει τους κατακερματισμούς αυτούς στη δική του λογική και ό οποίος αποδείχθηκε, και όχι μόνο στην περίπτωση αυτή, ισχυρότερος. Πρόκειται για τη χριστιανική ορθοδοξία και τόν εκκλησιαστικό μηχανισμό που μέχρι και την εμφάνιση της εθνικής ιδεολογίας αποτέλεσε τόν βασικό ένοποιητικό παράγοντα στο επίπεδο των τοπικών κοινωνιών αλλά και ευρύτερα. Στην πραγματικότητα ή σχέση των κοινοτήτων αυτών μεταξύ τους αλλά και ή συνοχή τους περνά μέσα από τη θρησκεία και τους μηχανισμούς της εκκλησίας. Όπως θά δοϋμε, ή θρησκεία, υπό την έννοια του θρησκευτικού δόγματος αλλά και της εμπλοκής στις διαμάχες της εκκλησιαστικής ιεραρχίας, αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα διαμόρφωσης εθνικής ταυτότητας.

I

Ή αναφορά στη διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας στην Κιλικία υπογραμμίζει τη διάσταση της διαδικασίας. Δηλαδή αναφέρεται στους όρους, τις προϋποθέσεις, και τόν τρόπο παραγωγής της εθνικής ταυτότητας. Παράλληλα ή αναφορά στη διαδικασία προϋποθέτει και μία άλλη βασική υπόθεση. Τη μέχρι ενός ορισμένου χρονικού σημείου ανυπαρξία εθνικής ταυτότητας στις συγκεκριμένες κοινότητες. Ή διάσταση αυτή, δέν περιορίζεται κατά τη γνώμη μας στην περιοχή αυτή αλλά αποτελεί ένα ευρύτερο φαινό-

μενο με εύθεια άναφορά στίς περισσότερες έλληνορθόδοξες κοινότητες της όθωμανικής αυτοκρατορίας. Η έθνική ταυτότητα συνήθως έμφανίζεται έκ τών ύστερων με διαφορετικούς ρυθμούς, διαφορετική χρονική άφετηρία, διαφορετικό τρόπο όργάνωσης και οικειοποίησης της έθνικής διάστασης και τέλος διαφορετικούς μηχανισμούς προβολής της. Σε αντίθεση με την εικόνα της έξομοίωσης ως πρός την άποδοχή της έθνικής ταυτότητας που δίνει ή πλέον διαδεδομένη άποψη της ελληνικής ιστοριογραφίας, και ή όποία στηρίζεται σε μία άλλη αντίληψη του ιστορικού χρόνου, έμεις έπιμένουμε στη διαφορετική και άνιση και άπό την πλευρά της χρονικής κατανομής και άπό την πλευρά του πολιτισμικού νοήματος, και άπό την πλευρά της πολιτικής προοπτικής, ένσωμάτωση της έθνικής διάστασης στην πολιτική, πολιτισμική και κοινωνική ζωή των έλληνορθόδοξων κοινοτήτων της Μικράς Άσίας. Στην περίπτωση της έξέτασης των κοινοτήτων της Κιλικίας ύφίσταται και ένα έπιπλέον στοιχείο. Σε αντίθεση με άλλες μικρότερες όρθόδοξες κοινότητες της Μικράς Άσίας, οι κοινότητες αυτές, φαίνονται πώς άποτελούν ένα είδος ιδιότυπου συνόρου: καταρχήν συνόρου γλωσσικού άνάμεσα σε κοινότητες που χρησιμοποιούν την τουρκική και τά καραμανλίδικα, και όλιγότρω την ελληνική, άπό την μία πλευρά, και την άραβική άπό την άλλη. Πράγματι πρόκειται για τίς τελευταίες συμπαγείς πληθυσμιακές ομάδες οι όποιες, μέσα άπό μία συγκεκριμένη πορεία θά διαχωρίσουν τη θέση τους άπό τους άραβόφωνους όρθόδοξους, με άποτέλεσμα νά όρίσουν παράλληλα και τά όρια της «ελληνικής» Άνατολής. Σε αντίθεση με άλλες μικρότερες κοινότητες νοτίως της Κιλικίας, οι κοινότητες που μās άπασχόλησαν έμφανίζονται, και έν τέλει άποκτούν ταυτότητα, ως οι τελευταίες συμπαγείς ελληνικές κοινότητες. Δέν είναι λοιπόν τυχαία ή διάκριση ή όποία φαίνεται για πρώτη φορά άνάμεσα στους Έλληνες και τους Άραβες όρθόδοξους, διάκριση ή όποία έπινοήθηκε, συντηρήθηκε και προβλήθηκε συστηματικά κατά την περίοδο της κρίσης του Άντιοχικού Ζητήματος.

Άλλά ως πάουμε τά πράγματα με τη σειρά. Οι ένδείξεις που διαθέτουμε για την περίοδο πριν τό γύρισμα του 19ου αιώνα μās δίνουν μία εικόνα ή όποία, με τίς τυχόν μερικές διαφοροποιήσεις της, δέν άπομακρύνεται άπό τόν κανόνα. Οι κοινότητες της Κιλικίας προσδιορίζονται κύρια ως πρός τη σχέση τους με τη θρησκεία: ή οικουμενική όρθοδοξία άποτελεί την κύρια πηγή συγκρότησης ταυτότητας αλλά και όργάνωσης της κοινωνικής και πνευματικής ζωής. Οι διαμάχες που ύφίστανται και βιώνονται άπό τίς τοπικές κοινωνίες άναφέρονται κυρίως στη διαπάλη των όρθόδοξων Πατριαρχείων της Άνατολής, της Άντιοχείας και των Ίεροσολύμων, με τίς δυτικές, καθολικές και προτεσταντικές ιεραποστολές και ή Ουνία. Οι «είδησεις» έξάλλου που άφορούν αήτην την περιοχή έχουν κυρίως τέτοιο περιεχόμενο κατά τό μεγαλύτερο διάστημα του 19ου αιώνα. Έτσι ή επάνέλωση, τό 1860, στους κόλπους της Μεγάλης Έκκλησίας των Συριών μελ-

χitών που είχαν αποδεχθεί την κυριαρχία του Πάπα κατά τον 18ο αιώνα αποτέλεσε το μοναδικό άξιο λόγου περιστατικό που δημοσιεύθηκε από τον Β. Δ. Καλλιφωνα στα *Εκπαιδευτικά και Εκκλησιαστικά* κατά τη δεκαετία του 1860, την ίδια στιγμή δηλαδή όπου περιγράφονται με λεπτομέρεια οι διαμάχες του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως με τη βουλγαρική κίνηση.⁶ Επιπλέον η περιοχή της Κιλικίας μέχρι τουλάχιστον και τη δεκαετία του 1890 ήταν, από όσο τουλάχιστον γνωρίζουμε, μία περιοχή που δεν συγκέντρωνε ενδιαφέρον. Οι εκεί έλληνορθόδοξες κοινότητες δεν είχαν καν «ανακαλυφθεί» από τις λόγιες κοινότητες που απασχολούνταν με ιδιαίτερο ζήλο με τη «χαρτογράφηση» της ελληνικής έθνικης κοινότητας στην όθωμανική αυτοκρατορία. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο Έλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως που ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την ανάπτυξη της έλληνορθόδοξης εκπαίδευσης στην όθωμανική αυτοκρατορία δεν συμπεριέλαβε σε καμία από τις εκθέσεις του την περιοχή της Κιλικίας. Οι εκθέσεις αυτές που επιχειρούσαν να παρουσιάσουν την ανάπτυξη του σχολικού αυτού δικτύου, να πληροφωρήσουν για την έκτασή του και να έπισημάνουν τα προβλήματά του σταματούν στο Ίκονιο. Πληροφορίες για την περιοχή δεν βρίσκουμε ούτε στο Ζωγράφειο Διαγώνισμα, το οποίο διοργάνωσε ο ίδιος Σύλλογος με στόχο τη συλλογή πληροφοριών για τη γλώσσα, τα ήθη και τα έθιμα των έλληνορθόδοξων κοινοτήτων. Έδω μάλιστα δεν υπάρχει καν ευθύνη του Συλλόγου καθώς οι συλλογές που κατατέθηκαν προς βράβευση αποστέλλονταν από τους ίδιους τους ντόπιους λόγιους μετά από την πρόσκληση του Συλλόγου. «Τίνος ένεκεν», αναρωτιόταν ο Άθ. Παπαδόπουλος-Κεραμείς για τους λόγιους της Κιλικίας και της Καππαδοκίας σε μιά από τις εισηγήσεις του για το Ζωγράφειο Διαγώνισμα, «οί εν αύταις διδάσκαλοι, λόγιοι, ιατροί, ή και ιερείς, δεν σπεύδουσιν εις την εκτέλεσιν του έθνικου τούτου καθήκοντος όπερ επιβάλλεται παντί πεπαιδευμένω όμογενει...».⁷ Το Ζωγράφειο λοιπόν δεν κινητοποιεί καν την προσοχή των λογίων της Κιλικίας. Άπουσία επικοινωνίας; Ίσως. Άπουσία ισχυρών έγγραμμάτων κύκλων στην Κιλικία; Ακόμη πιο πιθανό. Πάντως ή ουσία είναι ότι στο «πανόραμα της ελληνικής έθνικης κοινότητας» που πλάθεται μπροστά στο φιλόμουσο κοινό της Πόλης μέσα από τις εκπαιδευτικές εκθέσεις και το Ζωγράφειο Διαγώνισμα ή Κιλικία απουσιάζει. Η εικόνα φαίνεται να αλλάζει μόλις προς τα τέλη του 19ου αιώνα όταν, κατά παράδοξο τρόπο, ή Κιλικία παρουσιάζεται στο πρώτο τεύχος του *Ξενοφάνη*, του επίσημου περιοδικού του Συλλόγου των Μικρασιατών ή «Ανατολή», αλλά έως και τα 1909 δεν θά υπάρξει παρά μία ακόμη δη-

6. Βλ. Β. Δ. Καλλιφρων, *Εκπαιδευτικά και Εκκλησιαστικά*, Κωνσταντινούπολη 1867, σ. 186.

7. «Άθ. Παπαδόπουλος-Κεραμείς, «Εκθεσις της Φιλολογικής Έπιτροπής», *Περιοδικόν Έλληνικόν Φιλολογικόν Κωνσταντινουπόλεως*, τόμ. 16 (1881-1882), σ. 314.

μοσίευση για τις κοινότητες αυτές, που θα είναι μάλιστα μετάφραση από το αντίστοιχο κείμενο της εγκυκλοπαίδειας του Cuinet για την ασιατική Τουρκία.⁸ Κατά ανάλογο τρόπο το περιοδικό *Ἑλληνισμός* θα δημοσιεύσει στο δεύτερο μόλις τεύχος του άρθρο του Μιχ. Καταπότη για τὸν ἑλληνισμό της Μερσίνας⁹ που ἂν καὶ κινεῖται σὲ μία ἐθνικιστικὴ γραμμὴ δὲν ἀφίσταται ἀπὸ τὴν γενικότερη εἰκόνα που ἔχουμε γιὰ τὴν περιοχὴ.

Οἱ λίγες πληροφορίες που προέρχονται ἀπὸ τὴν Κιλικία μέχρι τουλάχιστον καὶ τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ προηγούμενου αἰώνα, ὑπογραμμίζουν κατηγορηματικὰ τὴν κυρίαρχη διάσταση τοῦ θρησκευτικοῦ παράγοντα στὴ σύσταση τῶν κοινοτήτων αὐτῶν, κάτι που ὑποδηλώνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι αὐτὸ που φαίνεται νὰ ὑποκινεῖ τὸ δημόσιο αἶσθημα τῶν ἐκεῖ ὀρθοδόξων εἶναι ἡ ἀντιπαράθεση ὀρθοδοξίας καὶ ἀντίπαλων χριστιανικῶν δογμάτων στὴν περιοχὴ. Δὲν εἶναι τυχαῖο μάλιστα που τὸ μοναδικὸ δημοσίευμα στὸν *Ξενοφάνη* που ἤδη ἀναφέραμε, ἂν καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἐκπαίδευσης, στὴν πραγματικότητά ἀντιμετωπίζει τὸ ὅλο θέμα ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἀποτροπῆς τοῦ προσηλυτισμοῦ μέσα ἀπὸ τὴ λειτουργία σχολῶν που ὀργάνωσαν καὶ διηύθησαν οἱ δυτικὲς ἱεραποστολές.

Γιὰ τὸ θέμα που ἐξετάζουμε πάντως καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴ δυτικὴ ἐπιρροή ἢ ἀντιπαράθεση ὀρθοδοξίας καὶ δυτικῶν δογμάτων δὲν ἀποτελοῦσε τὴ μοναδικὴ πηγὴ ἐξελίξεων στὶς περιοχὲς τῶν Πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ σταδιακὴ διείσδυση τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων στὴν περιοχὴ ὀδήγησε στὴ διαμόρφωση τῶν πολιτικῶν προϋποθέσεων γιὰ μιὰ ἀμεσότερη παρέμβαση καθὼς καὶ ἡ γαλλικὴ καὶ ἡ γερμανικὴ πολιτικὴ στὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη δὲν εἶχε μόνον οἰκονομικὴ στόχευση ἀλλὰ καὶ πολιτικὴ, κυρίως μέσα ἀπὸ τὴ χρηματοδότηση τῆς δραστηριότητος ἱεραποστολῶν τῶν ἀντίστοιχων δυτικῶν δογμάτων που ἀποσκοποῦσε στὴν ἐνίσχυση τῆς θέσης τους. Τὸ ἴδιο θὰ μπορούσε νὰ ἰσχυρισθεῖ κανεὶς καὶ γιὰ τὴ ρωσικὴ πολιτικὴ ἢ ὁποία ἦδη ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1840 μὲ τὴ σύσταση τῆς ἐιδικῆς ἀποστολῆς στὴν Παλαιστίνη, βασικὰ μετὰ τὸ 1880 μὲ τὴ δραστηριοποίηση τῆς αὐτοκρατορικῆς Παλαιστινιακῆς Ἑταιρείας, ἐπιχείρησε τὴν ἐνίσχυση τῆς πολιτικῆς τῆς παρουσίας.¹⁰ Ὡστόσο ἡ πολιτικὴ διπλωματικὴ ἐνίσχυση τῶν χριστιανικῶν δογμάτων στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία δὲν ἐπέδρασε ἀμεσα στὴ διαμόρφωση ἐθνικῆς ταυτότητας. Ὁ παράγοντας αὐτὸς μπορεῖ νὰ ἐπέδρασε καταλυτικὰ στὴν οἰκονομικὴ βιωσιμότητα τῆς ἱεραποστολικῆς δρα-

8. Βλ. Μ. Γεωργιάδης «Περὶ τῆς Κιλικίας καθόλου καὶ Ἀδάνων», *Ξενοφάνης* 1 (1896), σσ. 273-281· «Περὶ τοῦ Νομοῦ Ἀδάνων», *Ξενοφάνης* 4 (1906), σσ. 496-499.

9. Μιχ. Καταπότης, «Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Μερσίνῃ», *Ἑλληνισμός*, Φεβρουάριος 1899, σσ. 90-93.

10. Βλ. Th.G. Stavrou, *Russian Interests in Palestine, 1882-1914*, Θεσσαλονίκη 1963, σσ. 129-170. D. Hopwood, *The Russian Presence in Syria and Palestine, 1843-1914: Church and Politics in the Near East*, Ὁξφόρδη 1969, σσ. 33-45, 96-113.

στηριότητας αλλά ή επίδρασή του στους τρόπους παραγωγής ταυτότητας υπήρξε μόνο έμμεση με την έννοια ότι οι έκει χριστιανικές κοινότητες βρέθηκαν μπροστά στην πρόκληση του να προσδιορίσουν τη στάση τους και σε σχέση με αυτόν τόν παράγοντα.

Τό ζήτημα αυτό θα τό εξετάσουμε και παρακάτω. Πρός τό παρόν άς επανέλθουμε στό σημείο της θρησκευτικής διάστασης στη σύσταση της ταυτότητας των έλληνορθόδοξων κοινοτήτων της Κιλικίας. Τό στοιχείο αυτό τονίζεται άλλωστε και από την άπουσία προβληματισμού ή διαφοροποίησης με βάση κλασικές κατηγορίες οι όποιες ιστορικά έχουν χρησιμοποιηθεί για να στηρίξουν την έθνική έτερότητα. Κλασικό παράδειγμα στην περίπτωση μας ή γλώσσα ή μάλλον ή συνύπαρξη διαφορετικών γλωσσών στό ίδιο σώμα των όρθόδοξων πληθυσμών χωρίς αυτό να δημιουργεί πρόβλημα στη συνοχή της όρθόδοξης κοινότητας. Ή κυρίαρχη γλώσσα στην Κιλικία, τά τουρκικά και ή καραμανλίδικη γραφή, συνυπήρχε με την ελληνική και την άραβική χωρίς οι χρήστες των γλωσσών αυτών να αισθάνονται ότι ή γλώσσα μπορούσε να άποτελέσει κριτήριο διαφοροποίησης. Έως και τις άρχές του 20ου αιώνα ή οίκουμενική διάσταση της χριστιανικής όρθοδοξίας έγκλοπώνει τις άτομικές και συλλογικές ταυτότητες ύποβαθμίζοντας τό κριτήριο της γλώσσας. Τό ίδιο θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς και για άλλα στοιχεία που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως στοιχεία διάκρισης. Οι τοπικές τελετές ή τά διαφορετικά έθιμα στό βαθμό που ήταν διαφορετικά μεταξύ τους, δέν φαίνεται να άξιολογούνται από τις τοπικές κοινότητες ως τίποτα περισσότερο από τοπικές έκδηλώσεις που στερούνται «έθνικού» χαρακτήρα. Θεωρούμε ότι ή έθνική διάσταση, ως στοιχείο κυρίαρχων διακρίσεων λοιπόν άπουσιάζει από τό πεδίο μας άκόμη και μέχρι τη δεκαετία του 1870. Ώστόσο μετά από λίγες δεκαετίες ή κατάσταση αυτή θα έχει άνατραπεί. Οι κοινότητες των Άδάνων, της Μερσίνας και της Ταρσοῦ φαίνεται να άκολουθούν ένα νέο προσανατολισμό που ξεπερνά και παράλληλα άποκόπτεται από την παράδοση της χριστιανικής όρθοδοξίας. Ή ελληνική έθνική ύπόσταση διαχέεται έμφανώς και ύποδηλώνεται εύθώς από τις ίδιες τις κοινότητες. Στις σελίδες που άκολουθούν θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε τη μεταλλαγή αυτή.

Πρίν προχωρήσουμε πάντως άπαιτούνται όρισμένες διευκρινήσεις. Μιλώντας γενικά, ή ταυτότητα, έθνική ή κοινωνική, άποτελεί πάντοτε μία ιστορική κατηγορία ή μορφή της όποίας μπορεί κατ' άρχήν να γίνει κατανοητή ως «σταθερά». Σε αυτή την περίπτωση ή μορφή της ταυτότητας έμφανίζεται ως τόπος συλλογικής και άτομικής άναφοράς που άποτυπώνει ιδεολογικά και αισθητικά στοιχεία, ένῳ συμπυκνώνει παράλληλα κοινές προσλήψεις της παράδοσης. Κατ' άρχήν λοιπόν ή ταυτότητα άποτελεί ένα πεδίο συγκρότησης και άναπαράγωγής παραστάσεων για την πραγματικότητα και τη θέση των ομάδων μέσα σε αυτήν. Ή ταυτότητα πάντως δέν συμπυκνώνει μόνο ένα τόπο άναπαράστάσεων αλλά ένέχει και μιá δυναμι-

κή. Ἡ εἰκόνα πού πολλές φορές ἀποτυπώνει ἡ μορφή τῆς ταυτότητας δὲν εἶναι παρὰ μία φτωχὴ ἀντανάκλαση τῆς διαδικασίας πού τὴν προσδιορίζει. Συνεπῶς ὅποιαδήποτε συζήτηση γιὰ τὴ μορφή τῆς ταυτότητας δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ διαδικασία συγκρότησης/παραγωγῆς τῶν ἀναπαραστάσεων πού ὑποδηλώνει. Μὲ ἄλλα λόγια οἱ τρόποι παραγωγῆς ταυτότητας, εἴτε στὴ θεσμικὴ εἴτε στὴν ἄτυπη μορφή τους, δὲν εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἀποτέλεσμα, δηλαδὴ τὴ μορφή τῆς ταυτότητας. Οἱ τρόποι αὐτοὶ ἐνσωματώνουν μὲ τὴ σειρά τους τὶς ἱκανὲς ἐκεῖνες προϋποθέσεις μέσα ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ ταυτότητα παίρνει μορφή μὲ ἀποτέλεσμα καὶ ἡ ταυτότητα, καὶ οἱ τρόποι παραγωγῆς τῆς νὰ ἀποτελοῦν μέρος μίας ἐνιαίας διαδικασίας. Συνεπῶς προβάλλεται ἡ ἀνάγκη νὰ κατανοήσουμε ὄχι μόνο τὰ στοιχεῖα τῆς ταυτότητας ἀλλὰ καὶ τοὺς τρόπους παραγωγῆς τῆς. Ἡ ἀναφορὰ στὴν παραγωγή τῆς ταυτότητας ὡς διαδικασίας μᾶς ὁδηγεῖ στὴν ἐναλλαγὴ τῶν ταυτοτήτων στὴ συνεχῆ παραγωγή καὶ ἀναπαραγωγή τους ὡς ἱστορικῆς διαδικασίας. Ὡστόσο δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὁδηγηθῶμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ παραγωγή τῆς ταυτότητας ἀκολουθεῖ πάντα τοὺς ἴδιους ρυθμούς. Συχνὰ οἱ συγκρούσεις καὶ οἱ ρωγμὲς πού ὁδηγοῦν σὲ μεταλλαγές εἶναι εἴτε ἀνεπαρκεῖς εἴτε ἀδύναμες νὰ ὁδηγήσουν σὲ ριζικὲς μετατροπές. Τότε οἱ ταυτότητες φαίνεται νὰ διέρχονται μία φάση ἀκανησίας, καὶ δίδουν τὴν εἰκόνα τῆς σταθερότητας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πάλι δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ πιστέψει κανεὶς ὅτι ἡ παραγωγή νέων ταυτοτήτων ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν πλήρη ἄρνηση τῶν προηγουμένων. Οἱ διαπλοκὲς τοῦ παλίου καὶ τοῦ νέου στὴ συγκρότηση τῆς ταυτότητας εἶναι ἐξίσου συχνὲς μὲ τὶς μεταξὺ τους ἀσυνέχειες καὶ ἀντιπαράθεσεις. Ἡ διαμόρφωση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας ἀποτελεῖ ἴσως τὸ χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αὐτῆς τῆς διαδικασίας. Ἡ περίπτωση τῶν ἐλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς Κιλικίας πού ἐξετάσαμε φαίνεται ἀπλὰ νὰ τὸ ἐπιβεβαιώνει.

Πρέπει νὰ σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι ἡ ὑπέρβαση τῆς ὀρθοδοξίας ὡς κυρίαρχου στοιχείου σύστασης ταυτότητας καὶ ἡ ἀντικατάστασή του ἀπὸ ἐθνικὰ κριτήρια δὲν μπορεῖ νὰ γίνει κατανοητὴ ἔξω ἀπὸ ὀρισμένες διεργασίες καὶ κινήσεις οἱ ὁποῖες στὴν συνείδηση τῶν τοπικῶν κοινοτήτων ἐρμηνεύθηκαν ὡς ἀπειλὲς γιὰ τὴ θρησκευτικὴ τους ὑπόσταση καὶ ταυτότητα. Πρόκειται κατ'ἀρχὴν γιὰ τὴν καθολικὴ καὶ προτεστάντικὴ ἱεραποστολικὴ δραστηριοποίηση —πού δὲν ἀφοροῦσε βέβαια ἀποκλειστικὰ τὴν Κιλικία ἀλλὰ γενικότερα τὴ Μικρὰ Ἀσία —στὴν ἐκπαίδευση κυρίως ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλους τομεῖς ἡ ὁποία ἐγινε εὐρύτερα γνωστὴ μὲ τὸν ὄρο «προπαγάνδες». Ὁ ὁρος αὐτὸς ἀπέκτησε εἰδικὴ θέση στὴ γλώσσα τῆς χριστιανικῆς ὀρθοδοξίας ἥδη ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα ἀλλὰ ἀργότερα ἐνσωματώθηκε καὶ στὸ ἐννοιολογικὸ ὄπλοστάσιο τοῦ ἐλληνικοῦ ἐθνικισμοῦ. Γενικά μὲ τὸν ὄρο αὐτὸ περιγράφονται οἱ ἱεραποστολικὲς δραστηριότητες τῶν δυτικῶν ἐκκλησιῶν στὸ χώρο τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ ἐνῶ παλαιότερα οἱ «προπαγάνδες» συνδέθηκαν κυρίως μὲ τὴν πολιτικὴ δραστηριοποίησή τῆς

καθολικῆς ἐκκλησίας στὴν προώθηση τῆς Οὐνίας, κατὰ τὸν 19ο αἰώνα, ἀπέκτησαν διαφορετικὴ ἔννοια ποὺ ἀφοροῦσε τὴν ἐκπαιδευτικὴ καὶ φιланθρωπικὴ δραστηριότητα τῶν καθολικῶν καὶ προτεσταντικῶν ἱεραποστολῶν κυρίως στὸ χῶρο τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας-Παλαιστίνης. Ἡ διαμάχη τῆς ὀρθόδοξης μὲ τὶς δυτικὲς ἐκκλησίες προσέλαβε ἰδιαίτερη ἔνταση στοὺς Ἀγίους Τόπους κατὰ τὸ 19ο αἰώνα. Μὲ τὴ συμβολὴ μάλιστα τῆς Ρωσίας καὶ τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου Β΄ προσωπικὰ —οἱ προσωπικοὶ διπλωματικοὶ τοῦ χειρισμοῦ γιὰ τὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων Τόπων συντήρησαν τὴν ἔνταση ποὺ τελικὰ ὀδήγησε στὸν Κριμαϊκὸ Πόλεμο—¹¹ ἡ ὀρθόδοξη ἐκκλησία διατήρησε τὴν πρωτοκαθεδρία της στοὺς Ἀγίους Τόπους τὸ 1850. Ἡ ἀντίθεση αὐτὴ δὲν ἀπέτρεψε πάντως τὴν ἐνίσχυση τῆς παρουσίας τῶν ἱεραποστολῶν στὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1820 μέχρι καὶ τὶς παραμονὲς τοῦ Μεγάλου Πολέμου τὸ 1914 οἱ ἱεραποστολὲς συντηροῦσαν καὶ διηύθυναν πολλὲς δεκάδες σχολεῖα στὴ δυτικὴ, κεντρικὴ καὶ νότια Μικρὰ Ἀσία. Μόνο στὸ σαντζάκι τῶν Ἀδάνων ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει λειτουργοῦσαν ἑξὶ σχολεῖα στὰ 1890, δύο στὰ Ἀδανα, δύο στὴ Μερσίνα καὶ δύο στὴν Ταρσό.¹² Τὰ σχολεῖα τῶν ἱεραποστολῶν ἀντιμετωπίσθηκαν ἀπὸ τὶς τοπικὲς ἑλληνορθόδοξες κοινότητες μὲ ἓνα μίγμα ἐχθρότητας καὶ ἀποδοχῆς. Τὴν ἐχθρότητα προκαλοῦσε ἡ ὑποψία ὅτι ἡ ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα τῶν σχολειῶν αὐτῶν μὲ τὸν ἔντονα καθολικὸ ἢ προτεσταντικὸ χαρακτήρα τοῦ curriculum θὰ ἀποδυνάμυνε τοὺς δεσμοὺς τῶν μαθητῶν μὲ τὴν ὀρθόδοξία. Ὁ φόβος αὐτὸς φαίνεται νὰ εἶναι δικαιολογημένος καθὼς τὰ σχολεῖα αὐτὰ δὲν ἀπευθύνονταν σὲ καθολικοὺς ἢ προτεστάντες ἀλλὰ κυρίως σὲ ὀρθόδοξους καὶ ἄρμενίους νεστοριανούς. Ἐξάλλου ὁ ἀριθμὸς τῶν πιστῶν τῶν δυτικῶν δογμάτων στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία σὲ καμία περίπτωσι δὲν δικαιολογοῦσε τὸν ἀριθμὸ καὶ τὴ διασπορὰ τῶν ἱεραποστολικῶν σχολειῶν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ λειτουργία τους σὲ περιοχὲς ὅπου ἑλληνορθόδοξα σχολεῖα δὲν ὑπῆρχαν ἢ λειτουργοῦσαν πλημμελῶς, ὀδηγοῦσε πολλοὺς ἑλληνορθόδοξους στὸ νὰ στέλνουν τὰ παιδιά τους στὰ ἱεραποστολικά σχολεῖα. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ στίς περιοχὲς ἐκεῖνες στίς ὁποῖες τὰ σχολεῖα τῶν ὀρθόδοξων κοινοτήτων λειτουργοῦσαν ἱκανοποιητικὰ, τὸ συνήθως περιορισμένο πρόγραμμα τους ὡς πρὸς τὴ διδασκαλία τῶν ξένων γλωσσῶν καὶ ἡ μεγάλῃ ἔμφασις στὰ κλασικὰ μαθήματα, εἶχε συχνὰ ὡς ἀποτέλεσμα οἱ γονεῖς νὰ προτιμοῦν νὰ ἐγγράφουν τὰ παιδιά τους στὰ ἱεραποστολικά σχολεῖα ἐπεὶδὴ ἐκεῖ ἐδιδάσκοντο ἐντατικὰ οἱ ξένες γλώσσες. Ἐτοί τὴν ἐχθρότητα ἐξουδετέρωνε ἡ ἀποδοχὴ μὲ συνέπεια νὰ αὐξάνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑλληνορθόδοξων μαθητῶν στὰ σχολεῖα αὐτὰ τὴν ἴδια στιγμὴ ποὺ ἡ δυσπιστία, ἀκόμη καὶ ἡ ἀνοιχτὴ ἐχθρότητα, πρὸς τὶς ἱεραποστολὲς συντηρεῖτο. Σὲ συνδυασμὸ μὲ αὐτὴ τὴ δυσπιστία οἱ περιορισμένες ἀπόπειρες

11. M. S. Anderson, *The Eastern Question, 1774-1923*, Λονδίνο 1969, σσ. 114-118.

12. Βλ. V. Cuinet, ὁ.π., σσ. 11-12.

προσηλυτισμού που παρατηρήθηκαν στα ιεραποστολικά σχολεία οδήγησαν σε μία έντονη αντιπαράθεση στο έσωτερικό των έλληνορθόδοξων κοινοτήτων ως προς την αναγκαιότητα έγγραφης έλληνορθόδοξων σε αυτά. Άν και ή διαμάχη δέν κατέληξε σε κάποιο αποτέλεσμα, στο λόγο των έλληνορθόδοξων κοινοτήτων, τά ιεραποστολικά σχολεία ταυτίστηκαν πλέον άνοι-κτά με κέντρα προσηλυτισμού και ή εκπαιδευτική δραστηριότητα των ιερα-ποστολών άναπαραστάθηκε ως πηγή κινδύνου «για τόν έλληνισμό και την όρθοδοξία». Η θετική ένσωμάτωση της άποδοχής όρθόδοξης εκκλησιαστικής άρχης, μετά τό βουλγαρικό σχίσμα, στη σύνθεση της ελληνικής ταυτότητας στην όθωμανική αυτοκρατορία άπλά ένίσχυσε τόν προσανατολισμό αυτό.

Η δεύτερη άπειλή που εμφανίζεται νά κινητοποιεί τίς αντιδράσεις των έλληνορθόδοξων κοινοτήτων της Κιλικίας αποτέλεσε μία ιδιαιτερότητα της περιοχής αυτής. Πρόκειται για τό Άντιοχικό Ζήτημα τό όποιο προέκυψε προς τά τέλη του 19ου αιώνα και διατηρήθηκε ως πρόβλημα, άν και με διαφορετική ένταση μέχρι και την πρώτη περίοδο του Μεσοπολέμου. Κατά παράδοση τρόπο τό Άντιοχικό Ζήτημα, δηλαδή ή διαμάχη γύρω από τό θρόνο της Άντιοχείας συνδέεται και με τό ζήτημα της αντιμετώπισης της δυτικής ιεραποστολικής δραστηριότητας. Άμεσα πάντως τό Άντιοχικό Ζήτημα προέκυψε με την παραιτήση του πατριάρχη Άντιοχείας Σπυριδώνα τό 1897 και την ένθρόνιση του άραβόφωνου Μελέτιου Dumanι τό 1899. Την παραιτήση του Σπυριδώνα ζήτησε και επέτυχε, ή σύνοδος του Πα-τριαρχείου Άντιοχείας ή όποία και επέβαλε ως τοποτηρητή του θρόνου τόν μητροπολίτη Ταρσού και Άδάνων Γερμανό. Στην παραιτήση του Σπυ-ριδώνα είχαν αντιδράσει πέντε άραβόφωνοι συνοδικοί οί όποιοι άργότερα, με τη συμβολή της ρωσικής πρεσβείας στη Βηρυτό, επέβαλαν στην όθωμα-νική κυβέρνηση πρώτα τόν όρισμό του Μελέτιου ως τοποτηρητή του Θρό-νου Άντιοχείας και τό 1899 την έκλογή του ως Πατριάρχη Άντιοχείας. Ό αντικανονικός τρόπος έκλογής του Μελέτιου δημιούργησε ίσχυρές αντιδρά-σεις στην όρθόδοξη Εκκλησία και ή έκλογή του δέν έγινε άποδεκτή από κανένα Πατριαρχείο ή αυτοκέφαλη εκκλησία, με εξαίρεση την ύποστήριξη που παρέσχε σε αυτόν ή ρωσική εκκλησία. Ό θάνατος του Μελέτιου τό 1906 και ή έκλογή του διαδόχου του Γρηγορίου Haddad δέν οδήγησε σε άμε-ση όμαλοποίηση των σχέσεων του Πατριαρχείου Άντιοχείας με τά ύπόλοι-πα όρθόδοξα κέντρα: οί σχέσεις άποκαταστάθηκαν μόλις τό 1909 με την άναγνώριση του Γρηγορίου ως πατριάρχη Άντιοχείας από τό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Τά Άντιοχικό Ζήτημα δημιούργησε μεγάλη όξύτητα στις έλληνορθόδοξες κοινότητες, πολλές από τίς όποιες άρνοούνταν νά άπο-δεχθούν τόν Μελέτιο, και έως και τό 1909 και τό Γρηγόριο, ως την έπίση-μη κεφαλή της εκκλησίας τους και μαζί τους ιεράρχες που ό πατριάρχης Άντιοχείας όριζε στις τοπικές μητροπόλεις.¹³ Άποτέλεσμα αυτής της άντι-

13. Για τό Άντιοχικό Ζήτημα βλ. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, «Η λατινική προ-

παράθεσης ήταν να παραμείνουν οι κοινότητες αυτές χωρίς επίσημους ιεράρχες και να δημιουργηθεί μεγάλη άναστάτωση στην κοινωνική και εκκλησιαστική τους ζωή. Ανάμεσα στις κοινότητες που αντιτάθηκαν στο θρόνο Ἀντιοχείας κατά την περίοδο αυτή, έκεινες των Ἀδάνων, τῆς Μερσίνας και τῆς Ταρσοῦ ἦταν ἀπὸ τὶς πλέον μαχητικές. Ἀξίζει μάλιστα νὰ σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι οἱ κοινότητες αὐτὲς συνέχισαν τὴ διαμάχη τους μὲ τὸ θρόνο Ἀντιοχείας ὡς πρὸς τὸν ὀρισμὸ μητροπολίτη καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων τῆς Ἀντιόχειας μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη.

Οἱ πλευρὲς αὐτῆς τῆς διαμάχης θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν στὴ συνέχεια εἰδικότερα, ἀλλὰ σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο θὰ θέλαμε νὰ ἐξετάσουμε ὀρισμένα ζητήματα ποῦ θεωροῦμε ὅτι ἐπηρέασαν τόσο τὶς διαμάχες αὐτὲς ὅσο καὶ τὶς στάσεις τῶν τοπικῶν ἐλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς Κιλικίας. Τὰ ζητήματα αὐτὰ συνδέονται μὲ τὴ στάση τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς ἀπέναντι στὶς ἐκκλησίες τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καὶ τὶς συνέπειές της. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ μέχρι τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα ἀκολουθῆσε μίαν πολιτικὴ ἐνίσχυσης τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῶν μηχανισμῶν τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Οἱ σχέσεις της μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἦταν γενικὰ καλὲς καὶ ἡ ρωσικὴ πρεσβεία στὴν Κωνσταντινούπολη ἐπενέβαινε συχνὰ γιὰ λογαριασμὸ του στὴν ὀθωμανικὴ κυβέρνηση. Ἀλλαγὴ στὴ στάση τῆς Ρωσίας παρατηρεῖται κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1860 καὶ μετὰ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς βουλγαρικῆς κίνησης καὶ τὴ διαμάχη της μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Οἱ νέες κατευθύνσεις τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς συνήθως ἐρμηνεύονται στὴ βιβλιογραφία ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐνίσχυσης τῶν πανσλαβιστικῶν ὁργανώσεων, καὶ γενικότερα τοῦ πανσλαβισμοῦ στὴν ἴδια τὴν Ρωσία. Ἐπιπλέον ἡ νέα στάση τῆς Ρωσίας ἔχει ἐρμηνευθεῖ καὶ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς πρόθεσης ἐνίσχυσης τῆς παρουσίας της στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, μὲ τὸν ταυτῶχρονο παραγκωνισμὸ παραδοσιακῶν φίλιων δυνάμεων ὅπως τὸ Πατριαρχεῖο. Ἀναμφίβολα ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ αὐτόνομα οὔτε ἀπὸ τὴ μία οὔτε ἀπὸ τὴν ἄλλη παράμετρο, ἀλλὰ τὸ θέμα μας δὲν εἶναι αὐτό. Τὸ σίγουρο εἶναι ὅτι πράγματι ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ περνᾷ σταδιακὰ ἀπὸ μίαν πολιτικὴ συμπαράστασης στοῦ Πατριαρχεῖο Κωνσταντι-

παγάνδα ἐν Συρίᾳ» ποῦ συμπεριλαμβάνεται στὸν τόμο *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας*, Ἀλεξάνδρεια 1951, σσ. 1049 κ.ἐ. Ἀρχμ. Κ. Δελικάνης, *Υπόμνημα ἐπὶ τοῦ Ἀντιοχικοῦ Ζητήματος*, Κωνσταντινούπολη 1900. Ἀρχμ. Γ. Καραπατάκης, *Τὸ Ἀντιοχικὸν Ζήτημα*, Κωνσταντινούπολη 1909. Τέλος βλ. Β. Ἐγγλεζάκης, «Τὸ Ἀντιοχικὸν Ζήτημα κατὰ τὰ ἔτη 1897-98, Ἀνέκδοτον ἡμερολόγιον Κ. Ι. Μυριανθόπουλου», *Κυπριακαὶ Σπουδαί* 47 (1983), σσ. 145-186. Τὸ ζήτημα ἀπασχόλησε καὶ τὸν ἐλληνικὸ τύπο τῆς ἐποχῆς ἰδίως τὸ περιοδικὸ *Ἑλληνισμός*: «Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Συρίᾳ καὶ Παλαιστίνῃ», *Ἑλληνισμός*, Ἰανουάριος 1899, σσ. 26-29· «Ἀντιοχικὸν Ζήτημα», *Ἑλληνισμός*, Ἀπρίλιος 1899, σσ. 182-185· «Τὸ Ἀντιοχικὸν Ζήτημα», *Ἑλληνισμός*, Μάιος 1899, σσ. 217-221· «Τὸ Ἀντιοχικὸν Ζήτημα», *Ἑλληνισμός*, Ἰούνιος 1899, σσ. 267-270· Δ. Π. Καλλίμαχος, «Τὸ πρόβλημα τοῦ Πατριαρχείου τῆς Ἀντιοχείας», *Ἑλληνισμός*, Φεβρουάριος 1906, σσ. 145-147.

νουπόλεως σε μία πολιτική «ΐσων αποστάσεων» τόσο στην περίπτωση της βουλγαρικής εξουχίας που δημιουργήθηκε το 1870, όσο και στις υπόλοιπες ένδοορθόδοξες διαμάχες που ξέσπασαν αργότερα, ανάμεσα στις οποίες συγκαταλέγεται και το 'Αντιοχικό Ζήτημα. 'Η ρωσική παρέμβαση στα ανατολικά Πατριαρχεία της 'Αντιόχειας και των 'Ιεροσολύμων είναι άμεσότερη καθώς δεν περιορίζεται μόνο στην ενεργότερη παρουσία των διπλωματικών της υπηρεσιών αλλά και στη δραστηριοποίηση και υποστήριξη άλλων φορέων όπως οι ρωσικές εκκλησιαστικές αποστολές και η αυτοκρατορική Παλαιστινιακή 'Εταιρεία. 'Αναπόφευκτα η πολιτική αυτή οδήγησε σε παρέμβαση και στα εκκλησιαστικά πράγματα των Πατριαρχείων της 'Ανατολής με αποτέλεσμα την ανάμιξη των ρώσων διπλωματών στις εκλογές των ανώτατων ιεραρχών στη Συρία και την Παλαιστίνη. 'Ετσι η ανάμιξη του Ρώσου προξένου στη Δαμασκό Beliaev υπέρ του Μελέτιου Dumanli δεν αποτέλεσε πρωτοτυπία αλλά ακολούθησε σειρά επεμβάσεων που είχαν προηγηθεί και στο Πατριαρχείο 'Ιεροσολύμων και σε εκείνο της 'Αντιόχειας. Και στα δύο Πατριαρχεία μάλιστα οι εκκλησιαστικές διαμάχες γύρω από την εκλογή ανωτέρων ιεραρχών όχι μόνο δεν έλλειψαν κατά το παρελθόν αλλά θα έλεγε κανείς ότι αποτέλεσαν σημαντικό στοιχείο του δυναμισμού του εκκλησιαστικού μηχανισμού στις περιφέρειες αυτές. 'Αντίθετα η αντίδραση των ορθοδόξων πατριαρχείων και η εμφάνιση του 'Αντιοχικού Ζητήματος οφείλεται στον αντικανονικό τρόπο εκλογής του Μελέτιου και στην αντίδραση πολλών έλληνορθόδοξων κοινοτήτων σε αυτή. 'Ωστόσο η ρωσική ανάμιξη έχει και ένα άλλο στοιχείο το οποίο μέχρι τότε δεν είχε υπεισέλθει στις εκκλησιαστικές διαμάχες: την «ανάδειξη» των αραβόφωνων κληρικών και τη στήριξη του αραβόφωνου χριστιανικού πληθυσμού που αποτελούσε και την πλειοψηφία των ορθοδόξων στην Παλαιστίνη και τη Συρία. Συνάμα η πολιτική αυτή συμβάλλει ενεργά, αν και με αργούς ρυθμούς, στη διαμόρφωση της αραβικής ιδέας στην περιοχή. 'Η διάσταση αυτή έχει την αφετηρία της στη δεκαετία του 1840 όταν ο Ρώσος κληρικός Πορφύριος Uspenski περιόδευσε την Παλαιστίνη και τη Συρία και δημιούργησε κατ'έντολήν του Τσάρου τη ρωσική εκκλησιαστική αποστολή των 'Αγίων Τόπων. 'Ο Πορφύριος καλλιέργησε την άποψη του διαχωρισμού του ορθόδοξου ποιμνίου σε «Έλληνες» και «Άραβες» και πρότεινε την απόσπαση των δευτέρων από την έπιρροή των πρώτων. 'Η διάσταση αυτή που υιοθετήθηκε και στην περίπτωση του βουλγαρικού ζητήματος από πολλούς ρώσους κληρικούς, αποδίδεται συνήθως, πέραν της πρόθεσης ενεργότερης επέμβασης της Ρωσίας στα έσωτερικά της οθωμανικής αυτοκρατορίας, στην έπιρροή του πανσλαβισμού. 'Η άποψη αυτή δεν μας φαίνεται απόλυτα ακριβής. 'Αναμφίβολα ο πανσλαβισμός έπαιξε σημαντικό ρόλο στις ιδεολογικές και πολιτικές ζυμώσεις μεγάλου μέρους της ρωσικής έγγραμματος κοινωνίας.¹⁴

14. Για το κίνημα του πανσλαβισμού βλ. το κλασικό έργο του M.B. Petrovich, *The Emergence of Russian Pan Slavism*, Πανεπιστήμιο της Κολούμπια 1956.

Ἀναμφίβολα ἐπίσης ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, ἐνδεχομένως καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση πανσλαβιστῶν ὅπως ὁ πρέσβυς τοῦ τσάρου στὴν Πόλὴ κόμης Ἰγνάτιεφ, ἀκολούθησε μία πολιτικὴ διάκρισης τῶν βαλκανικῶν πληθυσμῶν καὶ ἐνίσχυσε τοὺς σλαβικοὺς ἐθνικιστικοὺς κύκλους μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθοῦν ἐντάσεις μὲ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως τὸ ὁποῖο θεωροῦσε ὅτι ἡ συγκεκριμένη πολιτικὴ ὑποσκάπτει τὸν οἰκουμενικὸ του ρόλο. Ὡστόσο θὰ ἦταν ἄστοχο νὰ ἐξημενεύσει κανεῖς τὶς ἐξελιξείες στὴν Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη ἀποκλειστικά μὲ αὐτοὺς τοὺς ὅρους. Τόσο ὁ Uspenski καὶ ὁ B. P. Mansurov πού τὸν διαδέχθηκε στὴ ρωσικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἀποστολή, ὅσο καὶ ὁ ἰδρυτὴς τῆς Παλαιστινιακῆς Ἐταιρείας Vasilli Khitrono ἐπηρεάστηκαν ἀρνητικὰ ἀπὸ τὴν ἄθλια κατάστασι τῶν χριστιανῶν ὀρθοδόξων τῶν περιοχῶν αὐτῶν, πού ἦσαν βέβαια ἀραβόφωνοι στὴν πλειονότητά τους, ἀπὸ τὴν ἀνύπαρκτη σχεδὸν ἐκπαιδευτικὴ ὑποδομὴ καὶ ἀπὸ τὸ χαμηλὸ ἐπίπεδο καὶ τὴν ἀρπακτικότητά πολλῶν ὀρθόδοξων κληρικῶν. Ἐξίσου τοὺς ἐντυπωσίασε ἡ ἔνδεια τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν, ἡ ὁποία τροφοδοτοῦσε καὶ παράλληλα ἦταν ἀπόρροια αὐτῆς τῆς κατάστασης. Ἐπιπλέον τοὺς ἰδρυτὲς τῆς Παλαιστινιακῆς Ἐταιρείας τοὺς ἀνησύχησε ἰδιαίτερα ἡ καθολικὴ καὶ προτεσταντικὴ ἱεραποστολικὴ ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα. Δὲν εἶναι τυχαῖο πού καὶ οἱ πρῶτες ρωσικὲς ἀποστολὲς στὴν περιοχὴ, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐνέργειες τῆς Παλαιστινιακῆς Ἐταιρείας προσανατολίσθηκαν πρὸς τὴ βελτίωση τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τὴν ἐνίσχυση τοῦ προσκυνήματος ρώσων ὀρθοδόξων στοὺς Ἁγίους Τόπους, ὡς μέσων κατάλληλων νὰ ἐνισχύσουν τὴν ὀρθοδοξία στὴν περιοχὴ. Ἡ δημιουργία σχολικοῦ δικτύου ἀποτέλεσε τὴν πρώτη προτεραιότητά τῆς Ἐταιρείας. Στὴν Παλαιστίνη ἡ δραστηριότητα τῆς Ἐταιρείας εἶχε ἤδη ξεκινήσει στὴ δεκαετία τοῦ 1880 μὲ τὴ σύστασι σχολειῶν γιὰ τὴν ἐπιμόρφωση δασκάλων πού θὰ ἐδίδασκαν στὰ ὀρθόδοξα σχολεῖα τῆς περιοχῆς ἐνὸς τῆς Συρίας ἡ Παλαιστινιακὴ Ἐταιρεία ἐνεργοποιήθηκε στὸν ἐκπαιδευτικὸ τομέα μετὰ τὸ 1895, ὅταν ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Σπυρίδων τῆς ἀνέθεσε τὴν ἐπίβλεψη καὶ χρηματοδότηση τῶν πατριαρχικῶν σχολειῶν. Τὸ 1899 ἡ Παλαιστινιακὴ Ἐταιρεία ἔφθασε νὰ χρηματοδοτεῖ ἐξήντα πέντε ἐκπαιδευτήρια, εἴκοσι τρία στὴν Παλαιστίνη καὶ σαράντα δύο στὴ Συρία, στὰ ὁποῖα φοιτοῦσαν περίπου 10.000 μαθητές.¹⁵

Ὅσο καὶ νὰ πιστεύει κανεῖς ὅτι ἡ δραστηριότητα αὐτὴ συνάδει μὲ τὴν εὐρύτερη ρωσικὴ πολιτικὴ στὴν περιοχὴ δὲν εἶναι δυνατό νὰ χάσει ἀπὸ τὴν

15. Th. G. Stavrou, *ὁ.π.*, σσ. 163-164. Βλ. ἐπίσης D. Hopwood, *ὁ.π.*, σσ. 136-158. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν πολιτιστικὴ διεύθυνση ἡ οικονομικὴ διεύθυνση τῆς Ρωσίας στὴν περιοχὴ τῆς Παλαιστίνης ἦταν περιορισμένη. Βλ. M. Milgrim, «Indemnity and Russian Commercial Investment Policy in the Ottoman Empire, 1878-1914», στὸ O. Okyar (ed.), *Türkiye İktisat tarihi Semineri*, Ἀγκυρα 1975, σσ. 297-366 καὶ A. Bodger, «Russia and the End of the Ottoman Empire», στὸ Marian Kent (ed.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Λονδίνο 1984, σσ. 76-110.

οπτική του την διάσταση της ένιςχυσης της ὀρθοδόξιας πού ἀκολούθησε με συνέπεια ἡ Παλαιστινιακή Ἐταιρεία. Πιστεύουμε ὅτι αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ διάσταση ὀδήγησε στὴν ἀντιπαράθεση τῆς Ρωσικῆς Ἐταιρείας μετὰ τὰ ὀρθόδοξα Πατριαρχεῖα καὶ στὰ Ἱεροσόλυμα καὶ στὴν Ἀντιόχεια διότι μετὰ ὅλο καὶ ἐπιταχυνόμενο ρυθμὸ, ἐπιχείρησε νὰ καταστήσει ἑαυτὴν τὸν κύριο ἐκπρόσωπο τῆς ὀρθόδοξης δραστηριότητος στὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη ὑποκαθιστώντας καὶ ἀνταγωνιζόμενη παρὰ ἄλλα τὴν ἐπίσημη ὀρθόδοξη ἱεραρχία. Ἐπιπλέον ἡ ἀσχημὴ κατάσταση τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν χρεώθηκε ἀπὸ τοὺς Ρώσους στὴν ὀρθόδοξη ἱεραρχία ἀποκλειστικά. Τὸ γεγονός ὁμῶς ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ὀρθόδοξης ἱεραρχίας ἦταν ἐλληνόφωνο —σὲ συνδυασμὸ μάλιστα μετὰ τὴν ἤδη διατυπωμένη ἀποψη τῆς ρωσικῆς ἐκκλησίας ὅτι τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως ἀποτελοῦσε μίαν ἐλληνικὴ ἐκκλησίαν— ἔδωσε τῇ διάστασι τοῦ «ἰσχυροῦ ἐλληνικοῦ κλήρου πού δὲν μεριμνᾷ γιὰ τὸ ἀραβόφωνο ποιμνίον του» καὶ ἐπιτρεῖται δημιουργῆσαι τὴν ἐντύπωσιν ὅτι οἱ «Ἕλληνες» δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ἄνοδον ἀράβων κληρικῶν στὴν ἱεραρχία. Μετὰ αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ βελτίωσις τῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ πολιτισμικῶν συνθηκῶν γιὰ τοὺς ὀρθόδοξους χριστιανοὺς συνδέθηκε σταδιακὰ μετὰ τὴν ἀποδυνάμωσιν τῆς σχέσεως τοὺς ἀπὸ τὸν «ἐλληνικὸν» κλήρον. Μοιραῖα ἡ σύνδεσις αὐτὴ ὀδήγησε τοὺς Ρώσους, καὶ τὴν Παλαιστινιακὴ Ἐταιρεία εἰδικότερα, σὲ μίαν πολιτικὴν συμμαχίαν καὶ ἐνίσχυσιν τῶν ἀραβόφωνων κληρικῶν σὲ βάρος τῆς ὑπάρχουσας ἱεραρχίας καὶ σὲ συχνὰς διαμάχας μετὰ πολλὰς ὀρθόδοξες κοινότητες τῆς περιοχῆς, ὅπως αὐτὲς τῆς Κιλικίας. Πάντως οἱ Ρῶσοι δὲν ἦσαν ἀπόλυτοι ἐκκλητικοὶ στὶς συνεργασίας τοὺς μετὰ τὸν τοπικὸν ὀρθόδοξον κλήρον. Χρηματοδότησαν ὅλα τὰ Πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς «Ἕλληνες» κληρικοὺς ὅπως ὁ Νικόδημος τῶν Ἱεροσολύμων, ὁ Σπυρίδων τῆς Ἀντιοχείας κ.ἄ. ὑποστήριξαν ἐνεργῶς τὸ ἔργον τῆς Παλαιστινιακῆς Ἐταιρείας καὶ ἀποδείχθηκαν ἱκανοὶ σύμμαχοί της. Σύμφωνα μάλιστα μετὰ ἔγκυρες ἀπόψεις ἡ οἰκονομικὴ καχεξία τῶν Πατριαρχείων Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων τὰ ὀδήγησε στὸ νὰ ἀκολουθήσουν μίαν φίλιαν πολιτικὴν πρὸς τὴν Παλαιστινιακὴ Ἐταιρεία τουλάχιστον ἕως καὶ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα. Ὡστόσο οἱ τόποι τῆς ἀντιπαράθεσεως πού σταδιακὰ δημιουργήθηκα εἶχαν ἤδη ἐμφανισθεῖ. Ἡ ρωσικὴ παρουσία ἐκτιμήθηκε ἀρνητικὰ ἀπὸ πολλοὺς ἐλληνορθόδοξους ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἔδινε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὑποκαθιστοῦσε καὶ ἀνταγωνίζετο τὴν ὀρθόδοξη ἱεραρχία, ἐνῶ ἐπιπλέον ἡ πολιτικὴ αὐτὴ θεωρήθηκε ὅτι δὲν εἶχε καμμία ἀπολύτως σχέσιν μετὰ τὴν ὀρθόδοξην παράδοσιν. Ἐδῶ ἡ ρωσικὴ στάσις ἀντιπαρβάλλεται ἄμεσα, καὶ ἀπὸ τὶς ὀρθόδοξες ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πολλὰς ἐλληνορθόδοξες κοινότητες μετὰ τὴν οἰκουμενικὴν παράδοσιν τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἡ Παλαιστινιακὴ Ἐταιρεία θεωρήθηκε ὑπεύθυνη γιὰ τὴν ἐμφάνισιν διασπαστικῶν τάσεων στὸ σῶμα τῶν ὀρθόδοξων χριστιανῶν. Χαρακτηριστικὴ τῆς στάσεως πού κράτησε ἡ ὀρθόδοξη ἐκκλησία ἀπέναντι στὴ ρωσικὴ πολιτικὴ εἶναι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Κωνσταντίνου Ε' πρὸς

τόν Τσάρο Νικόλαο Β' τὸ 1901, στὴν ὁποία καταγγέλλεται ἡ Παλαιστινιακὴ Ἑταιρεία «ἥτις εὐσεβές, φιλόανθρωπον καὶ χριστιανικὸν τὸ κατ' ἀρχῆς ἐπισήμως προκηρῦξασα πρόγραμμα, οὐκ οἶδαμεν ὅπως εἰς ἐτέραν ὁδόν, πόρῳ τῆς ἐξ ἀρχῆς αὐτὴ χαραχθείσης εὐσεβόφρονος πορείας ἀπέχουσαν, οὕτω δὲ ἀντὶ τοῦ παράσχειν ἑαυτὴν πρὸς στήριξιν καὶ ἐπικουρίαν τῆς ἀγνωστάτης Σιωνίτιδος Ἐκκλησίας ...εἰς ἀμηχανίαν αὐτὴν ἐμβάλλει, διασείουσα τὴν πρὸς τὰς καθεστηκυίας ἐκκλησιαστικὰς ἀρχὰς ἐμπιστοσύνην τῶν εὐσεβῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν». Στὴν ἴδια δὲ ἐπιστολῇ ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἀπαντᾷ στὴ βασικότερη ἴσως κατηγορία, αὐτὴν τῆς συστηματικῆς ἀποθάρρυνσης ἀραβόφωνων καὶ σλαβόφωνων κληρικῶν γιὰ τὴν ἀνάδειξιν στὰ ἀνώτατα κλιμάκια τῆς ἱεραρχίας: «παντὶ γὰρ ἀνυπόσταται εἰσὶν αἱ κατὰ τῶν ἐκκλησιῶν τούτων διατυπούμεναι μομφαὶ καὶ αἰτιάσεις, ὧν ἡ πασῶν σοβαρωτάτη ἡ ἀποδίδουσα ταύταις μεροληπτικὴν καὶ ἀποκλειστικὴν ὑπὲρ μίας φυλῆς πρόνοια, διαψεύδεται ἱστορικῶς καὶ θετικῶς ὑπὸ τῶν πραγμάτων, συνηγοροῦντων ὑπὲρ τῆς ἀνέκαθεν πρὸς πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς ὀρθοδόξους λαοὺς ἀποδειχθείσης ἴσης καὶ ἀδιακρίτου ἐκκλησιαστικῆς μερίμνης καὶ μητρικῆς ἀγάπης καὶ περιθάλψεως».¹⁶ Ἡ ἱστορικὴ διάσταση ποὺ προβάλλει ἡ ἐπιστολὴ εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μας ἀκριβής, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας, ὅπου ἕως τὰ 1728 πατριάρχευσαν ἀραβόφωνοι πατριάρχες. Ἀνάμεσα σὲ αὐτοὺς ξεχωριστὴ ἦταν ἡ μορφὴ τοῦ Μακαρίου Γ' ποὺ ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὴ δημιουργία Ρωσικοῦ Πατριαρχείου καὶ τὴ νομιμοποίηση τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ ρώσου πατριάρχου Νίκωνα.¹⁷ Ἀλλὰ καὶ ἀργότερα οἱ ἀραβόφωνοι κληρικοὶ δὲν ἀποκλείονταν ἀπὸ τίς συνόδους τῶν Πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς, ἰδίως δὲ τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας, ἡ σύνοδος τοῦ ὁποίου κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀντιοχικῆς κρίσεως συμπεριελάμβανε καὶ πέντε ἀραβόφωνους ἱεράρχες «οὓς εἶχε τὴν ἀμβλυωπίαν νὰ χειροτονήσῃ» ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Γεράσιμος πρὶν μεταβεῖ στὰ Ἱεροσόλυμα.¹⁸ Ἡ ἐπιμονὴ στὴν οἰκουμενικὴ φυσιογνωμία

16. Βλ. Ἐπιστολὴ διαμαρτυρίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου πρὸς τὸν Τσάρο, ὅπως δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ *Ἑλληνισμός*, Σεπτέμβριος 1902, σσ. 694-700. Προφανῶς ἡ ἐπιστολὴ εἶχε ἀποσταλεῖ ἐνωρίτερα καθὼς ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἐπατριάρχευσε στὸ διάστημα 1897-1901. Βλ. Προκόπιος Τσιμάνης, *Οἱ Πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως*, τόμ. 2, Ἀθήνα 1984, σσ. 258-263.

17. Βλ. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας*, σσ. 1015-1023. Ἐπίσης λήμμα «Πατριάρχαι Ἀντιοχείας», *Λεξικόν Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας*, τόμ. 5, Κωνσταντινούπολι 1888, σσ. 217-231.

18. Βλ. Δ. Π. Καλλιμάχος, «Τὸ πρόβλημα τοῦ Πατριαρχείου τῆς Ἀντιοχείας», *Ἑλληνισμός*, Φεβρουάριος 1906, σ. 145. Ἀξίζει ἐδῶ νὰ σημειώσουμε τὴν ἀφαίρεση κάθε οἰκουμενικῆς διάστασης καὶ τὴν ἔμφαση μὲ τὴν ὁποία σὲ πολλοὺς ἐθνικιστικοὺς κύκλους τῶν Ἀθηνῶν ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ταυτιζόταν πλέον μὲ μιὰ ἐθνικὴ ἐκκλησία. «Ἰδοὺ ποῦ κατήντησαν τὰ πράγματα», σημειωνόταν σὲ ἄρθρο, «χάρις εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων Πατριαρχῶν!!» τῆς Ἀντιοχείας, οὔτινες προέβησαν εἰς χει-

καί πολιτική τοῦ ὀρθόδοξου πατριαρχείου ἔχει σημασία. Ἡ ἀντίληψη αὐτή, πού προβάλλεται συστηματικά ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, δὲν συνδέεται ἀπλᾶ μὲ τὴν ἐπίσημη ἱεραρχία ἀλλὰ ἀποτελεῖ σημαντικό ὑπόβαθρο στὶς συλλογικὲς νοοτροπίες πού στήριζαν τὴν ταυτότητα τῶν ἑλληνορθόδοξων πληθυσμῶν καθὼς δὲν ἀποτελεῖ ἀπλᾶ ἰδεολογία ἀλλὰ λόγο (discourse) ἱκανὸ νὰ διατάσσει τὶς ἀντιλήψεις γιὰ τὴν κατάσταση τῶν πραγμάτων, καὶ ἐν τέλει τὴν πραγματικότητα. Δὲν θέλουμε ἐδῶ νὰ ἐπεκταθοῦμε περισσότερο στὸ σημεῖο μὲ τὸ ὁποῖο ἐξάλλου θὰ ἀσχοληθοῦμε ἀναλυτικά πιὸ κάτω. Θέλουμε πάντως νὰ ὑπογραμμίσουμε ἀπλᾶ ὅτι, γιὰ ἱστορικοὺς λόγους, ἡ διάσταση τῆς οἰκουμενικότητας στὴν ὀρθοδοξία δὲν ὑφίσταται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία ἢ ὁποία τὴν πρεσβεύει, δηλαδή τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ διαμάχη λοιπὸν ἢ ὁποία ξέσπασε γύρω ἀπὸ τὸν Ἀντιοχικὸ Θρόνο καὶ ἡ στάση τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς ἢ ὁποία ὀδήγησε στὴν ὑπονόμευση τῆς θέσης τῶν ὀρθόδοξων ἱεραρχιῶν στὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη ἐξημερεύτηκαν στὸ ἐπίπεδο τῶν τοπικῶν κοινοτήτων κατ' ἄρχας ὡς πράξεις ἀπομάκρυνσης ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν παράδοση τῆς ὀρθοδοξίας. Τὸ σενάριο αὐτὸ ἔχει ἤδη ἐμφανισθεῖ στὴ βαλκανικὴ χερσόνησο, ἀπλᾶ ἐπαναλαμβάνεται στὴν Κιλικία. Κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα αὐτὸ ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ ἀντιμετωπίζεται μὲ τὴ δέουσα καχυποψία, καὶ ἡ ἐνεργητικὴ δραστηριότητα τῆς Παλαιστινιακῆς Ἐταιρείας στὴν ἐκπαίδευση συναντᾷ πολλὰ ἀντιδράσεις καθὼς πιστεῦται ὅτι ὀδηγεῖ στὴν ἀποδυνάμωση τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἔμμεσα ἐνισχύει τὸ ἔργο τῶν δυτικῶν ἱεραποστολῶν. Στὶς ἀντιλήψεις πού διαμορφώνονται, δίπλα στὴν «παραδοσιακὴ» ἀπειλὴ πού συνιστοῦν τὰ σχολεῖα τῶν δυτικῶν ἱεραποστολῶν προστίθεται καὶ μία νέα, ἡ ρωσικὴ ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα ἢ ὁποία ἀντὶ νὰ συνδράμει τὴν ὀρθόδοξη ἱεραρχία, τὴν ὑποβαθμίζει δημιουργώντας μία νέα φανταστικὴ ἀρβικὴ ἐθνότητα.

II

Μέσα ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ὅρους ἡ ταυτότητα τῶν ἑλληνορθόδοξων τῆς Κιλικίας θὰ ὑποστεῖ σημαντικὲς μεταλλαγές. Ἡ συλλογικὴ ταυτότητα τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς Κιλικίας θὰ προσδιορίζεται ὅλο καὶ περισσότερο ἀπὸ τὴν στάση τους ἀπέναντι στὰ δεδομένα πού οἱ ἴδιες θεωροῦσαν ὡς ἀπειλὲς γιὰ τὴ συλλογικὴ τους ὑπόσταση. Ἐδῶ ἀναφέρομαι, κυρίως, ἀλλὰ ὄχι ἀποκλειστικά, στὶς ἀντιδράσεις τῶν κοινοτήτων αὐτῶν

ροτονίας Ἀραβοφόνων Ἀρχιερέων, κινδυνεύει δὲ σήμερον ν' ἀπολέσῃ ὁ Ἕλληνισμὸς ἓνα ἐκ τῶν θρόνων του. Οἱ Πατριάρχαι οὗτοι ἐνόμιζον ἴσως, ὅτι αἱ ἔθνικαι παρακαταθήκαι ... ἦσαν ἀτομικὴ των ἰδιοκτησία...» (Ἕλληνισμὸς, Ἰούνιος 1899, σ. 268). Βλ. ἐπίσης D. Hopwood, ὁ.π., σσ. 166-171

τις σχετικές με το 'Αντιοχικό Ζήτημα. Στις αντιδράσεις αυτές πάντως, θα συμβάλλει άμεσα και το ελληνικό υποπροξενείο της Μερσίνας, το οποίο φέρεται να είναι υπεύθυνο για όρισμένες τουλάχιστον πλευρές τους. Πάντως η ελληνική εθνική ιδεολογία δεν «είσάγεται», όπως θα διαπιστώσουμε, αποκλειστικά μέσα από το ελληνικό προξενείο αλλά και μέσα από άλλους φορείς και άγωγους που θα εξετάσουμε στη συνέχεια. Όμως η σύνδεση με την εθνική ιδεολογία δεν θα γίνει χωρίς «κόστος». Η πρωταρχική σημασία του 'Αντιοχικού Ζητήματος στη σμίλευση της συλλογικής ταυτότητας των κοινοτήτων 'Αδάνων, Ταρσού και Μερσίνας δίνει στη διαμάχη αυτή μία εκκλησιαστική διάσταση ή όποια δεν βιώνεται ως πρόσχημα. Η μορφή της διαμάχης αποκτά ιδιαίτερη σημασία επιδρώντας και στην ουσία της και στο τελικό αποτέλεσμα που προκύπτει σχετικά με το εθνικό πλέον φρόνημα των κοινοτήτων αυτών. 'Αλλά ως εξετάσουμε τα πράγματα από την άρχη.

Η ένθρονιση του Μελέτιου Dumanı στο Θρόνο 'Αντιοχείας το Φεβρουάριο του 1899 θεωρήθηκε, όπως είπαμε, αντικανονική και δεν αναγνωρίστηκε από τα υπόλοιπα Πατριαρχεία της 'Ανατολής. Η εκλογή του Μελέτιου δημιούργησε άμχανία στις έλληνορθόδοξες κοινότητες της Κιλικίας αλλά δεν προκάλεσε έντονες αντιδράσεις έως τη στιγμή που ο νέος πατριάρχης αποφάσισε την παύση του μητροπολίτη Ταρσού και 'Αδάνων Γερμανού και τη διακοίνωση της πρόθεσης αντικατάστασής του με άλλον ανώτατο ιερέα της εκλογής του. Η πράξη αυτή οδήγησε στην εμφάνιση του μητροπολιτικού ζητήματος στην έπαρχία 'Αδάνων που επρόκειτο να αποτελέσει μία από τις πλέον ακανθώδεις πλευρές του 'Αντιοχικού Ζητήματος, το οποίο δεν λύθηκε παρά μόνο με τη βίαιη απομάκρυνση των έλληνορθόδοξων από την περιοχή αυτή το 1923. Οί κοινότητες των 'Αδάνων, της Μερσίνας και της Ταρσού άρνήθηκαν να αποδεχθούν την παύση του Γερμανού και έμμένοντας στην άρνητική στάση τους άπέναντι στο νέο πατριάρχη δήλωσαν ότι δεν αναγνωρίζουν την έπιλογή του. Σέ έπιστολή της προς το Πατριαρχείο 'Αντιοχείας, η δημογεροντία 'Αδάνων, με άφορη την όριστική παύση και μετακίνηση του Γερμανού υπενθύμιζε παλαιότερη θέση της σύμφωνα με την όποια: «[η] κοινότης 'Αδάνων άδυνατεί να αναγνωρίση πατριάρχη μη αναγνωρισθέντα εισέτι υπό της Μεγάλης 'Εκκλησίας»¹⁹ ενώ λίγο άργότερα με τηλεγράφημά της έπαναλαμβάνει ότι λόγω της βίαιης ανάχώρησης του Γερμανού «ουδέποτε αναγνωρίσωμεν ύμās». ²⁰ Την ίδια περίπου περίοδο το 'Αντιοχικό Ζήτημα προκαλεί τις πρώτες συρράξεις

19. Βλ. Έπιστολή Δημογεροντίας 'Αδάνων προς το Πατριαρχείο 'Αντιοχείας με ήμερομηνία 21 Μαρτίου 1900, Κώδικας 'Αδάνων 409. Οί Κώδικες 'Αδάνων, Μερσίνας και Ταρσού περιλαμβάνονται στο ύλικό του 'Αρχείου 'Ανταλλαξίμων που βρίσκεται στα Γενικά 'Αρχεία του Κράτους.

20. Βλ. Τηλεγράφημα με την ίδια ήμερομηνία (δ.π.).

στις έλληνορθόδοξες κοινότητες και πιό συγκεκριμένα στην κοινότητα της Ταρσοῦ ὅπου ὁ μητροπολίτης Ἀμίδης Σιλβέστρος προσπάθησε μὲ συνοδεία «ὀπλισμένων ἀρaboφώνων και ἄλλοθρήσκων» νὰ λειτουργήσει στὸν ὀρθόδοξο ναὸ τοῦ ἁγίου Παύλου μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπακολουθήσουν συμπλοκὲς μὲ τοὺς ἐκεῖ ἑλληνορθόδοξους ποὺ ὀδήγησαν «εἰς τὸν τραυματισμὸν ὀλίγων γραικῶν».²¹ Οἱ ἔντονες αὐτὲς ἀντιδράσεις ἀποτρέπουν τὴν ἄμεση ἐγκατάσταση μητροπολίτη ἀλλὰ δὲν ἀποθαρρύνουν τὸν Μελέτιο. Τὸ 1903 τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας ἀποφασίζει νὰ χειροτονήσει μητροπολίτη Ταρσοῦ και Ἀδάνων τὸν Ἀλέξανδρο Ταρχάν «ὄν [ὁ Μελέτιος] οὔτε εἶδεν οὔτε ... ἐξέλεξεν κατὰ τοὺς ἐπικρατοῦντας ἐκκλησιαστικούς θεσμούς».²² Μὲ δεδομένη τὴ στάση τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων σχετικὰ μὲ τὴν ἀντικανονικότητα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Μελετίου ἢ χειροτονία τοῦ Ἀλέξανδρου Ταρχάν δὲν ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νὰ νομιμοποιήσει τὴν παρουσία του στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο τῶν Ἀδάνων. Ἐκ νέου ἡ κοινότητα τῶν Ἀδάνων εἰδοποιεῖ τὸν Μελέτιο ὅτι, «σύσσωμος ἡ ὀρθόδοξος κοινότης Ἀδάνων δὲν μπορεῖ νὰ δεχθῇ τὸν χειροτονηθέντα ἱερέα πρὶν ἢ ἐκλογὴ Μελετίου γίνεῖ ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα Πατριαρχεῖα»,²³ ἐνῶ ἀναλόγου περιεχομένου τηλεγράφημα ἀποστέλει και ἡ δημογεροντία τῆς Μερσίνας.²⁴ Οἱ ἀντιδράσεις αὐτὲς ἀποτρέπουν τὸν Ἀντιοχείας Μελέτιο ἀπὸ τὸ νὰ ἐπιμένει στὴν ἄμεση ἐγκατάσταση τοῦ Ἀλεξάνδρου στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο Ἀδάνων ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ διάστημα δύο χρόνων ἡ προσπάθεια θὰ ἐπαναληφθεῖ. Ἐχοντας ἐξαφασίσει αὐτὴ τὴ φορὰ τὴ συναίνεση τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἐνδεχομένως ὕστερα ἀπὸ τὶς παρεμβάσεις τῆς ρωσικῆς πρεσβείας στὴν Πόλη, τὸ Πατριαρχεῖο ἐπαναρχεῖται ἀποστέλλοντας ἐκ νέου τὸν Ταρχάν στὴν Κιλικία. Αὐτὴ τὴ φορὰ οἱ ἀντιδράσεις τῶν κοινοτήτων εἶναι ἐντονότατες. Ἡ ἀποβίβαση τοῦ νέου μητροπολίτη στὸ λιμάνι τῆς Μερσίνας τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1905 ἐπιχειρήθηκε νὰ ἐμποδισθεῖ βίαια ἀπὸ μεγάλο πλῆθος, ἐνῶ ἐπακολούθησαν ἐπεισόδια τὰ ὅποια δὲν ἔλαβαν ὅμως μεγάλες διαστάσεις. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ σχετικὴ πηγή: «αἱ αἱματοχυσίαι μετὰ τῆς ἀγριωτέρας αὐτῶν ὄψεως παρουσιάζοντο ... και τῆς ὀρθοδοξίας τὸ γόητρον πρὸ τῶν ἑτεροδόξων και τῶν ἄλλοεθνῶν οἰκτρῶς κατέπιπτε».²⁵ Τὰ ἐπεισόδια ἦσαν ἐκτεταμένα κι ἄφησαν τὴ σφραγίδα τους στὴν τοπικὴ κοινωνία. Ὁ

21. Βλ. Ἐπιστολὴ 21 Ἰουνίου 1900 τῆς κοινότητος Ἀδάνων πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως (δ.π.).

22. Βλ. Ἀρχεῖο τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν (= Α.Υ.Ε.), Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 35, ὑπόμνημα ἐπαρχίας Ταρσοῦ-Ἀδάνων πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον Ἀντιοχείας, 16 Ἰουλίου 1912.

23. Βλ. Τηλεγράφημα τῆς 2ας Νοεμβρίου 1903 πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας, Κώδικας Ἀδάνων 410.

24. Βλ. Τηλεγράφημα τῆς 3ης Δεκεμβρίου 1903 πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας, Κώδικας Μερσίνας 402.

25. Βλ. Α.Υ.Ε., Ὑπόμνημα ἐπαρχίας Ταρσοῦ-Ἀδάνων (δ.π.).

Μηνάς Χριστοφορίδης, κάτοικος Μερσίνας και ένας από τους συνεργάτες/πληροφορητές του Κ.Μ.Σ. αφηγείται σχετικά: «Στείλανε κάποτε στη Μερσίνα δεσπότη και έγινε επανάσταση... τόν έστειλαν οί Άραβες νά κάμουν αὐτοί κουμάντο ἀλλὰ τόν ἔδιωξαν οί Ρωμοί. Τό ἴδιο έγινε καί στήν Ταρσό...».²⁶ Ἐνῶ ἕνας ἄλλος αὐτόπτης μάρτυρας ὁ Ἄ. Ἀνδρεάδης ἐνθυμεῖται ὅτι: «Ἐστειλε [ἡ Ἀντιόχεια] τῇ ὑποστηρίξει τοῦ ρωσικοῦ προξενείου ἕναν Ἀραβοορθόδοξο ... ὁ ὁποῖος δέν ἐπρόφθασε νά βγῇ στήν ἀποβάθρα ... διότι ὁ ἑλληνισμός τῆς πόλεως, οἱ ὀρθόδοξοι ἀντιτιθέμενοι σθεναρώς ἀπεδοκίμασαν τόν μητροπολίτη».²⁷

Τῇ βίαιη ἀντίδραση τῆς ἑλληνορθόδοξης κοινότητας στή Μερσίνα ἐπικρότησαν καί οἱ ἄλλες κοινότητες. Ἡ κοινότητα τῶν Ἀδάνων δῆλωσε μέ τηλεγράφημα πού ἀπέστειλε πρὸς τὴ δημογεροντία τῆς Μερσίνας ὅτι «δέν θέλει ἀποδεχθεῖ τόν μητροπολίτην ἐφόσον ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ ἀντίκειται εἰς τοὺς κανονισμοὺς τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, συμμερίζεται δὲ πᾶσαν ἐνέργειαν ὅπως ἐμποδισθεῖ ἡ ἀποβίβασις αὐτοῦ καὶ συμμετάσχει πάσης εὐθύνης».²⁸ Ταυτόχρονα γνωστοποιεῖ στό Μελέτιο ὅτι «Μητροπόλις Ἀδάνων καταπλημμυρεῖται ὑπὸ λαοῦ ἀποφασισμένου διὰ παντοίων μέσων νά προφυλάξῃ πατροπαράδοτα δίκαια ἐκκλησίας».²⁹ Τῇ στάση τῆς αὐτῆς κοινότητας γνωστοποιεῖ καὶ πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως³⁰ ἐνῶ σὲ κοινῇ ἐπιστολῇ τῶν ἐπιτρόπων τῶν κοινοτήτων Ἀδάνων, Μερσίνας καὶ Ταρσοῦ πρὸς τὴν ὀθωμανικὴ κυβέρνηση καταγγέλλεται «ἡ καταπάτησις πατροπαράδοτων κανόνων ἐκκλησίας», δηλώνεται ὅτι «ἀφοῦ διὰ τῆς παρουσίας ἀντικανονικοῦ μητροπολίτου καταπατοῦνται αἱ θρησκευτικαὶ δοξαsaί μας θέλομεν ἀδιστάκτως προβῇ εἰς τὸ κλείσιμον καὶ ἐν ἀνάγκῃ κατεδάφισιν Ἐκκλησιῶν μας» καὶ ζητεῖται ἀπὸ τὸν «φιλοδίκαιον καὶ φιλόλαον Ἀνακτα» νά ἐπέμβῃ δραστικά.

Στὴν πραγματικότητα οἱ ἀντιδράσεις τῶν κοινοτήτων δέν ἔφθασαν μέχρι τοῦ σημείου νά κλείσουν τίς ἐκκλησίες, πόσο μάλλον νά τίς κατεδαφίσουν. Ὁ μητροπολίτης Ἀλέξανδρος Ταρχάν ἀποβιβάσθηκε στή Μερσίνα ἀλλὰ ἡ παραμονὴ του ἐκεῖ ἦταν ἐπείσοδιακή. Ἀπέφυγε νά κυκλοφορεῖ στό δρόμο γιὰ νά ἀποφευχθοῦν ἐντάσεις ἐνῶ δέν μπόρεσε νά ιερουργήσει οὔτε στήν ἀραβικὴ ἐκκλησία τῆς πόλης. Ἀκόμη καὶ ἡ μετακίνησή του στή μητροπολιτικὴ ἔδρα Ἀδάνων κατέστη ἀδύνατη. Ὅπως μαρτυροῦ ἡ Εὐρυδίκη Κυριακοπούλου, κάτοικος τότε Μερσίνας: «Ἐνα μῆνα εἶχε μένει στή Μερσίνα. Κρυφά τὸν ἔβλεπαν ὅσοι τὸ ἤθελαν. Δέν ἔβγαινε ἔξω. Ὅσοι ἤθε-

26. Κ.Μ.Σ., Ἀρχεῖο Προφορικῆς Παράδοσης, Φάκ. ΚΑ 2 (Ταρσός).

27. Κ.Μ.Σ., Ἀρχεῖο Προφορικῆς Παράδοσης, Φάκ. ΚΑ 3 (Μερσίνα).

28. Βλ. Τηλεγράφημα μὲ ἡμερομηνία 10/25 Νοεμβρίου 1905, Κώδικας Ἀδάνων 409.

29. Βλ. Τηλεγράφημα πρὸς Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας μὲ ἡμερομηνία 10/25 Νοεμβρίου 1905 (δ.π.).

30. Βλ. Τηλεγράφημα πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο (δ.π.).

λαν πήγαιναν κρυφά σπίτι του και τοῦ φιλοῦσαν τὸ χέρι. Μὲ τὴν κούρσα του κυκλοφοροῦσε ἔξω στὴν πόλι. Οἱ γυναῖκες δύο γιατρῶν ἀνέβαιναν πάνω στὴν ταράτσα καὶ ὅταν περνοῦσε ἀπὸ κάτω τοῦ ρίχνανε κλούβια αὐγά. Ὑπερτα τὸν ἔδιωξαν. Ἀμίλητος ἔφυγε».³¹

Ἡ παραμονὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ταχχάν στὴν Μερσίνα δὲν ἦταν μόνο ταραχώδης ἀλλὰ καὶ ἐξαιρετικὰ σύντομη καθὼς τερματίσθηκε ἀτότομα ἓνα μῆνα μετὰ τὴν ἀποβίβασή του στὴν πόλη μετὰ τὸν αἰρνίδιο θάνατο τοῦ Μελέτιου Dumani. Μὲ τὴν ἀναγγελία τοῦ θανάτου τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας ἡ κοινότητα Ἀδάνων ἀπηύθυνε ἐπιστολὴ πρὸς τὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχου Ἰωακείμ Γ' στὴν ὁποία ἐπισημαίνει ὅτι ἀφοῦ «ἐπῆλθεν ἐπιτέλους τὸ μοιραῖον τέλος τοῦ ἐπιβήτορος τοῦ Θρόνου Ἀντιοχείας καὶ διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἀπαλλοτρίωθη τὸ ἐπὶ ἐξαετίαν ἐπιβουλευθέντος τὰ νόμια τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν» ἐπιβάλλεται ἡ ἄμεση ἀνάκληση τοῦ Ἀλεξάνδρου.³² Πράγματι ἡ ἀνάκληση τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔγινε ἄμεσα ἀλλὰ μᾶλλον μετὰ ἀπὸ ἐνέργειες τῆς Ἱερᾶς Συνόδου Ἀντιοχείας. Ὡστόσο τὸ μητροπολιτικὸ ζήτημα Ἀδάνων παραμένει ἄλυτο. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ νέου πατριάρχου Ἀντιοχείας Γρηγορίου Damas δὲν ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ καὶ τὰ ἄλλα Πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς παρὰ μόλις τὸ 1909, ὁπότε καὶ οἱ κοινότητες τῆς Κιλικίας ἀπεκατέστησαν τὶς σχέσεις τους μὲ τὴν πνευματικὴ τους ἀρχή. Ἀλλὰ ἡ ἀπουσία μητροπολίτη ἐξακολούθησε νὰ ἐπιδρᾷ ἀρνητικὰ στὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ τῶν κοινοτήτων αὐτῶν. Ἦδη πρὶν τὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων τῶν Πατριαρχείων ἡ κοινότητα Ἀδάνων μὲ ἐπιστολὴ τῆς πρὸς τὸν Κωνσταντινουπόλεως ἐπαναφέρει παλαιότερο αἷτημά της γιὰ τὴν ἀποστολὴ ἐπισκόπου ἢ ἀρχιμανδριτῆ γιὰ νὰ κηρύξει «τὸν λόγον τοῦ θεοῦ» καὶ νὰ ἐπαναφέρει τὸ λαὸ «ἐν τῇ εὐθείᾳ ὁδὸν ἐξ' ἧς ἄνυχως παρεξέκλινεν». Θὰ ἀσχοληθοῦμε ἀναλυτικὰ παρακάτω μὲ αὐτὸ τὸ αἷτημα. Ἐδῶ ὑπογραμμίζουμε ἀπλῶς τὴ συντήρηση τοῦ ζητήματος καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων Κωνσταντινουπόλεως-Ἀντιοχείας. Ὁ νέος πατριάρχης Γρηγόριος ἐξακολουθεῖ νὰ κωφεῖ πρὸς τὶς ἐπανειλημμένες ἐκλήσεις τῶν κοινοτήτων γιὰ ἄμεση ἐγκατάσταση μητροπολίτη τῆς ἐκλογῆς τους στὰ Ἀδανα. Ἡ πρωτοβουλία τοῦ Ἀντιοχείας σχετικὰ μὲ τὴν ἀποστολὴ ἐξάρχου στὴ Μερσίνα τὸ φθινόπωρο τοῦ 1910 ἐπρόκειτο νὰ δημιουργήσει ἓνα νέο ἐπεισόδιο στὸ μητροπολιτικὸ ζήτημα Ἀδάνων-Ταρσοῦ χωρὶς πάντως νὰ ἐπιτευχθεῖ τὸ παραμικρό. Ἡ πρόθεση ἀποστολῆς πατριαρχικοῦ ἐξάρχου ἀντιμετωπίσθηκε ἀπὸ τὶς ἐκεῖ κοινότητες ἐξαρχῆς ἀρνητικῶς. Σὲ σχετικὸ ψήφισμα ποὺ ἀπέστειλαν πρὸς «τὸν θεοφροῦντο θρόνον Ἀντιοχείας» δηλώνεται μὲ ἔμφαση ὅτι τὸ μόνο ποὺ θεωρεῖται ἐπιθυμητὸ εἶναι ἡ ἐγκατάσταση μητροπολίτη τῆς ἐκλογῆς τους. Ἀντίθετα ἡ ἀποστολὴ

31. Κ.Μ.Σ., Ἀρχεῖο Προφορικῆς Παράδοσης, Φάκ. ΚΛ 2.

32. Βλ. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν οἰκουμενικὸ Πατριάρχου μὲ ἡμερομηνία 31 Ἰανουαρίου 1906, Κώδικας Ἀδάνων 409.

ἐξάρχου ἐπικρίνεται: «Τὸ μόνο ὅπερ θὰ ἀποκομίσει ὁ ἐξαρχος εἶναι ὅτι θὰ μάθῃ τὸ φρόνημα τῆς ἐπαρχίας [Ἀδάνων] ὅσον ἀφορᾷ τὸ πρόσωπον τοῦ μέλλοντος ἀρχιερέως ἀλλὰ τὸ φρόνημα τῆς ἐπαρχίας εἶναι ἤδη γνωστόν...».³³

Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ὑπάρχει πλεόν καὶ ἓνας ἄλλος παράγοντας ποὺ δραστηριοποιεῖται ἔντονα στὸ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα. Πρόκειται γιὰ τὸ ἑλληνικὸ ὑποπροξενεῖο Μερσίνας τὸ ὁποῖο ἰδρύθηκε τὸ 1904 ἀλλὰ μέχρι καὶ τὸ 1909 δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ἄμεση ἀνάμειξη στὴν ὑπόθεση. Ἀντίθετα, μετὰ ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτὴ, τὸ ὑποπροξενεῖο θὰ καταστεῖ ἐνεργὸς παράγοντας στὸ ζήτημα ἀκολουθώντας τὶς ὁδηγίες τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν πρὸς τὴν κατεῦθυνση ἐπίλυσης τοῦ ζητήματος ἐπωφελῶς γιὰ τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα στὴν περιοχὴ. Ἡ συχνὴ ἀλληλογραφία τοῦ ὑποπροξενείου μὲ τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τὴν Ἑλληνικὴ Πρεσβεία στὴν Πόλη εἶναι ἐξαιρετικὰ χρήσιμη γιὰ τὴν ἐξέταση ὁρισμένων πλευρῶν τοῦ Ἀντιοχικοῦ καὶ δὲν ἀφήνει καμία ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἄμεση ἀνάμειξή του στὸ ζήτημα.

Ἡ ἄφιξη τοῦ μητροπολίτη Τύρου-Σιδωνος Ἡλίας στὴ Μερσίνα τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1910 ὡς πατριαρχικοῦ ἐξάρχου δὲν προκάλεσε κανένα ἐπείσودي. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ μητροπολίτη ἀποφασίσθηκε ἀπὸ τὴ Σύνοδο τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας παρὰ τὶς ἀντιρρήσεις ποὺ ἐξέφρασαν οἱ τοπικὲς κοινότητες. Πάντως τόσο ἡ κοινότητα τῆς Μερσίνας ὅσο καὶ ἡ κοινότητα τῶν Ἀδάνων δὲν ὀργάνωσαν καμία ἐπίσημη ἐκδήλωση ὑποδοχῆς του, καταγράφοντας μὲ αὐτὸν τὴ δυσἀρέσκειά τους πρὸς τὴν ἀπόφαση τῆς Συνόδου Ἀντιοχείας. Ἀντίθετα στὴν Ταρσό ὁ Ἑλληνας ὑποπρόξενος Ἀ. Πανᾶς μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ μητροπολίτης ἔγινε «τιμητικῶς δεκτὸς κατὰ τὴν ἀφίξιν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν αὐτόθι ἡμετέρων καὶ ἱερούργησεν ἐν τῇ αὐτόθι ἐκκλησίᾳ εἰς ἣν παρέστησαν σχεδὸν ἅπαντες οἱ αὐτόθι Ἕλληνες παρὰ τὰς ρητὰς ὁδηγίας ἃς διεβίβασα εἰς αὐτούς».³⁴ Ἡ δημογεροντία Ταρσοῦ ἄλλαξε ἀμέσως στάση ἀπέναντι στὸ μητροπολίτη μετὰ τὴν ἄμεση μετάβαση τοῦ Ἀ. Πανᾶ στὴν πόλη καὶ τὶς ἐπιπλήξεις τὶς ὁποῖες, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ ἴδιος, τῆς ἀπηύθυνε. Λίγες μέρες ἀργότερα οἱ τρεῖς κοινότητες συντάξαν ψήφισμα μὲ τὸ ὁποῖο κάνουν γνωστὸ στὸ μητροπολίτη ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ιδιότητά του ὡς ἐξάρχου. Ἡ παράδοση τοῦ ψηφίσματος στὸν Ἡλίο ἔγινε σὲ κλίμα ἐντασης διότι αὐτὸς ὄχι μόνον ἀρνήθηκε νὰ παραλάβει τὸ ψήφισμα ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ μία σύντομη λογομαχία μὲ τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ποὺ τοῦ παρέδωσαν τὸ ψήφισμα τὸ ἔσχισε.³⁵ Στὸ ἔξῃς οἱ σχέσεις τῶν δύο πλευρῶν θὰ παραμείνουν τεταμμένες. Ὁ μητροπολίτης

33. Βλ. Α.Υ.Ε., Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 35, ψήφισμα μὲ ἡμερομηνία 25/9/1910.

34. Α.Υ.Ε., Β' Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 35, ἐπιστολὴ ὑποπροξένου Ἀ. Πανᾶ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 20/12/1910.

35. Ὁ.π.

Τύρου Σιδωνος συνέχισε να διαμένει στη Μερσίνα αλλά δεν ιερούργουσε στο μεγάλο ναό του Ἀγίου Γεωργίου αλλά στη μικρή αραβική εκκλησία της πόλης. Τὴν παρουσία του μητροπολίτη ἐμφανίζεται νὰ ὑποστηρίζει ἐνεργὰ ἡ ρωσικὴ πρεσβεία τῆς Βηρυτοῦ καὶ οἱ πληροφορίες ποὺ μεταδίδει τὸ ἑλληνικὸ ὑποπρωξενεῖο ἀναφέρουν ὅτι μὲ τὴν παρέμβαση τῆς ρωσικῆς πρεσβείας στὴν Πόλη ὁ μητροπολίτης προορίζεται νὰ ἀναλάβει τὸ μητροπολιτικὸ θρόνο τῶν Ἀδάνων. Στὸ διπλωματικὸ ἐπίπεδο τὸ αἶτημα τῶν ὀρθοδόξων κοινοτήτων περὶ ἀπομάκρυνσης τοῦ Ἡλίου φαίνεται νὰ ὑποστηρίζεται καὶ ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις. Μετὰ τὴν ἐνεργὴ παρέμβαση τοῦ Βαλῆ τῶν Ἀδάνων Djemal bey, τοῦ μετέπειτα ἰσχυροῦ μέλους τῆς νεοτουρκικῆς τριανδρίας, ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις ἀποφάσισε νὰ μὴν ἀναγνωρίσει τὸν Ἡλία ὡς μητροπολίτη Ἀδάνων παρὰ τὶς ἔντονες παρασκηνακῆς ἐνέργειες τῆς ρωσικῆς πρεσβείας στὴν Πόλη «ἐφόσον», ὅπως δηλώθηκε ἐπισήμως «οἱ χριστιανοὶ δὲν δέχονται αὐτὸν καὶ προτιμοῦν ὁμογενῆ».³⁶ Ἡ στάση τῆς ὀθωμανικῆς κυβέρνησις σύμφωνα μὲ τὴν Ἑλληνικὴ Πρεσβεία στὴν Κωνσταντινούπολη ἐρμηνεύεται, καὶ ὄχι ἄδικα, ὡς ἀντίδραση στὴν ἐπέκταση τῆς ἀραβικῆς, καὶ ρωσικῆς ἐπιρροῆς στὴ Συρία: «Ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις μὴ θεωροῦσα συμφέρουσαν δι' ἐαυτὴν τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἀραβικῆς ἐπιρροῆς δὲν φαίνεται διατεθεμένη νὰ ἀποδεχθῇ αἰτήσιν περὶ ἐγκαταστάσεως ἄραβος μητροπολίτου καὶ ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Ἀδάνων».³⁷

Ἀλλὰ ἂς ἐπιστρέψουμε στὶς ἀντιδράσεις τῶν κοινοτήτων. Ἡ ἀπόφασις τῆς ὀθωμανικῆς κυβέρνησις σχετικὰ μὲ τὴν προοπτικὴ ἀποδοχῆς τοῦ μητροπολίτη στοῦ Θρόνου Ἀδάνων ἀνακοινώθηκε «καταλλήλως», δηλαδὴ μυστικά, στὶς δημογεροντίες τῶν κοινοτήτων καὶ φαίνεται πὼς τὶς ἐνθουσίασε. Ὡστόσο οἱ κοινότητες ἀπὸ τὴν πλευρὰ τους δὲν μένουν ἐκεῖ. Ἐξακολουθοῦν νὰ ἐπιζητοῦν τὴν ἀνάκληση τοῦ Ἡλίου καὶ ἐκφράζουν «τὴν λύπη αὐτῶν διὰ τὴν τοιαύτην ἀκατανόητον ἐπιμονὴν τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας ἐν τῇ ἀδιαφορίᾳ καὶ τῇ περιφρονήσει πρὸς ἀποδοχὴν τῶν πολλῶν ἡμῶν μέχρι τοῦδε παρακλήσεων καὶ ἰκεσιῶν καὶ πληρώσιν τῶν νομίμων ἡμῶν καὶ δικαίων πόθων».³⁸ Παράλληλα ἐμφανίζεται μὲ ὅλο καὶ μεγαλύτερη ἔμφαση τὸ αἶτημα τῆς ἐγκατάστασης «ὁμογενοῦς» μητροπολίτη. Μὲ ἄλλα λόγια οἱ κοινότητες δὲν περιορίζονταν στὴν ἀνάκληση τοῦ μητροπολίτη Ἡλίου οὔτε καὶ στὴν ἐνθρόνισή του ἀλλὰ ζητοῦν τὴν ἐπιλογή «ὁμογενοῦς» στὴ θέση τοῦ μητροπολίτη Ἀδάνων καὶ Ταρσοῦ.

36. Α.Υ.Ε., Β' Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 35, Ἐπιστολὴ Ἀ. Πανᾶ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν, 18 Ἰανουαρίου 1911.

37. Α.Υ.Ε., Β' Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 5, Ἐπιστολὴ Ἑλληνικῆς Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Ἰ. Γρυπάρη, 8 Αὐγούστου 1911.

38. Βλ. Ψήφισμα τῶν τριῶν κοινοτήτων ποὺ ἐπισυνάπτεται στὴν ἐπιστολὴ τῆς 8ης Ὀκτωβρίου 1910 τοῦ Ἀ. Πανᾶ πρὸς τὴν πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως (Α.Υ.Ε., Β' Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 35).

Τὸ αἴτημα αὐτὸ ἐμφανίζεται νὰ στηρίζεται στὴ λεγομένη «ἀρχὴ τῆς πλειοψηφίας», στὸ γεγονός δηλαδή ὅτι οἱ Ἕλληνες ὀρθόδοξοι τῆς Κιλικίας ὑπερτεροῦν συντριπτικὰ ἐναντὶ τῶν Ἀράβων ὀρθόδοξων καὶ συνεπῶς ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ὑποδείξουν ὄχι μόνον τὸ πρόσωπο ἀλλὰ καὶ τὴν ἐθνικὴ ιδιότητα τοῦ μέλλοντος μητροπολίτη. Ὅπως ἀναφέρει σχετικὴ πηγὴ: «Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἡμῶν ὑπάρχουσι 16.000 ὀρθόδοξοι, 20 ἐκκλησίαι καὶ 22 ἱερεῖς. Ἐκ τῶν 16 χιλιάδων λαοῦ αἱ 15 χιλιάδες καὶ οἱ 21 ἱερεῖς οἱ λειτουργοῦντες εἰς 19 ἐκκλησίας εὐρίσκονται ἐν πλήρῃ συμφωνίᾳ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς μητροπολίτου... Μία δὲ μόνον ὁμὰς ἐν Μερσίνῃ ἐκ 1.000 ὡς ἔγγιστα ἀποτελουμένη μεθ' ἐνὸς ἱερέως ἐν μία ἐκκλησίᾳ ἐκκλησιαζομένη ἀνθίσταται τῷ ὄγκῳ τῆς πλειοψηφίας...».³⁹

Ἀποτέλεσμα τῆς κλιμακούμενης ἔντασης εἶναι ἡ περαιτέρω ὀξυνση τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὶς ἑλληνορθόδοξες κοινότητες καὶ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιόχειας. Στὰ μέσα Ἰανουαρίου 1911 ὁ ὑποπρόεδρος Ἀ. Πανᾶς γνωστοποιεῖ στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι τῆς Μερσίνας «πρὸ ἡμερῶν ἀπεφάσισαν νὰ ἀποκηρύξωσι τὸν πατριάρχην Ἀντιόχειας ἀλλὰ τῇ ἐπεμβάσει μου ἀνεβλήθη ἡ ἀποκήρυξις».⁴⁰ Παρὰ τὴ στάση τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου πάντως, ἡ κοινότητα τῆς Μερσίνας, μὲ νέο ψήφισμα εἰδοποιεῖ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιόχειας ὅτι μετὰ ἀπὸ ἔκτακτη γενικὴ συνέλευση τῶν ὀρθόδοξων κατοίκων ἀποφασίστηκε ἡ διακοπὴ τῶν σχέσεων μὲ αὐτὸ, ἡ ὁποία θὰ τεθεῖ ἄμεσα σὲ ἐφαρμογὴ στὴν περίπτωσιν πού δὲν ἀνακληθεῖ ὁ μητροπολίτης Ἡλίας.⁴¹ Ἡ διατήρηση παρὰ ταῦτα τοῦ Ἡλίου στὴ Μερσίνα ὀξύνει περαιτέρω τὶς σχέσεις τῶν δύο πλευρῶν. Οἱ κοινότητες ζητοῦν τὴν ἀπόσπασή τους ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιόχειας καὶ τὴν προσκόλλησή τους στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ αἴτημα εἶχε τεθεῖ καὶ στὸ παρελθόν ἀπὸ τὴν κοινότητα Ἀδάνων ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξε ἄλλη κίνηση πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση.⁴² Ὁ Ἀντιοχείας Γρηγόριος ἀνακαλεῖ ἐν τέλει τὸν μητροπολίτη Ἡλία τὸν Ἰούλιον τοῦ 1911 ἀλλὰ φαίνεται πὼς εἶναι ἤδη ἄργα. Ἡ κοινότητα τῶν Ἀδάνων ἀποφασίζει «παμψηφεῖ» νὰ διακόψει «πᾶσαν σχέσιν μὲ τὸ Πατριαρχεῖον Ἀντιόχειας» καὶ ζητᾷ ἀπὸ τοὺς ἐφημέριους τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας τῆς πόλεως τῶν Ἀδάνων, νὰ παύσουν νὰ μνημονεῖουν τὸ ὄνομα τῆς Ἀντιόχειας καὶ ἀντ' αὐτοῦ νὰ μνημονεῖουν τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντινουπόλεως.⁴³ Πλέον βρισκόμαστε σὲ μία νέα διακοπὴ τῶν σχέσεων τῶν δύο πλευρῶν ἡ ὁποία δὲν πρόκειται νὰ

39. Ὑπόμνημα Ἐπαρχίας Ἀδάνων-Ταρσοῦ εἰς τὴν Σύνοδον Ἀντιόχειας (Α.Υ.Ε., 16 Ἰουλίου 1912).

40. Βλ. Ἐπιστολὴ τῆς 18ης Ἰανουαρίου 1911 (δ.π.).

41. Βλ. Ψήφισμα κοινότητος Μερσίνας μὲ ἡμερομηνία 23 Φεβρουαρίου 1911.

42. Βλ. Ἐπιστολὴ κοινότητος Ἀδάνων πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, 12 Αἰγίουστου 1908, Κώδικας Ἀδάνων 410.

43. Συνεδρία Δημογεροντίας Ἀδάνων τῆς 9ης Ἰουλίου 1911, Κώδικας Ἀδάνων 410.

ἀποκατασταθῇ καὶ ὁ μητροπολιτικός θρόνος τῶν Ἀδάνων θὰ ἐξακολουθήσει νὰ χρηθεῖ.

Ἡ συγκεκριμένη στάση τῶν κοινοτήτων δημιουργεῖ νέα δεδομένα καθὼς αὐτὴ οὔτε ἔχει ἀποφασισθῇ οὔτε φαίνεται νὰ ἀκολουθεῖ τὴν ἐλληνικὴ πολιτικὴ στὴν περιοχὴ. Ἐνῶ τὸ αἶτημα τῆς ἐγκατάστασης Ἑλλήνων, δηλαδὴ μὴ ἀραβόφωνου, μητροπολίτη ὄχι μόνον ἐπικροτεῖται ἀπὸ τὶς ἐλληνικὲς διπλωματικὲς ὑπηρεσίες ἀλλὰ καὶ προβάλλεται ὑπὲρ τὸ δέον, τὸ αἶτημα τῆς ἀπόσπασης τῆς μητροπόλεως Ἀδάνων φαίνεται νὰ δημιουργεῖ μεγάλες ἀνησυχίες. Ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνηση ἀντιμετωπίζει τὸν μητροπολιτικὸν ζήτημα στὰ πλαίσια τῆς διαμόρφωσης μιᾶς γενικότερης στρατηγικῆς ποῦ ἀποσκοπεῖ στὴν εὐνοϊκὴ πρὸς τὰ ἐλληνικὰ συμφέροντα λύση τοῦ Ἀντιοχικοῦ ἀλλὰ καὶ στὴ συστηματικότερη παρουσία τῆς χώρας στὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη. Ἀφετηρία τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς, πέραν τῶν γενικῶν προθέσεων τοῦ ἐλληνικοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν, εἶναι ἡ ἐκθεση τὴν ὁποία συνέταξε ὁ κυπριακῆς καταγωγῆς ἀρχιμανδρίτης Γαβριὴλ Καραπατάκης στὴ Βηρυτὸ σχετικὰ μὲ τὸ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα.⁴⁴ Ὁ ἀρχιμανδρίτης Γαβριὴλ ἀνῆκε στὸ κλίμα τοῦ πρῶν Ἀντιοχείας Σπυρίδωνος,⁴⁵ καὶ ἦταν γνώστης τοῦ Ἀντιοχικοῦ Ζητήματος, γιὰ τὸ ὁποῖο εἶχε ἄμεση ἄποψη, ὅπως δείχνει καὶ ἡ σχετικὴ μὲ τὸ θέμα μελέτη του ποῦ δημοσιεύθηκε στὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 1909. Στὴν ἐκθεση αὐτὴ ὁ Καραπατάκης ὑποδεικνύει τὸν κατὰ τὴ γνώμη του ἀσφαλέστερον τρόπο προκειμένου νὰ ἐπανέλθει ὁ Ἀντιοχικὸς Θρόνος «εἰς τὰς χεῖρας ἐλλήνων». Κατὰ τὴν ἐκθεση θεωρεῖται ἀπαραίτητη ἡ ἐνθρόνισις Ἑλλήνων τὸ γένος μητροπολιτῶν στίς τρεῖς μητροπολιτικὲς ἑδρες τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας ποῦ τότε ἐχρεῖαν, δηλαδὴ τοῦ θρόνου Ἀδάνων-Ταρσοῦ, τοῦ θρόνου Θεοδοσιουπόλεως (Ἐρζερούμ) καὶ τοῦ θρόνου Χαλεπίου. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐκθεση ἡ ἐνθρόνισις Ἑλλήνων μητροπολιτῶν σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς κατάλληλες διπλωματικὲς κινήσεις καὶ μὲ ἐπαρκὴ χρηματοδότηση θὰ μπορούσαν νὰ ἐπαναφέρουν τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας «εἰς τὰς χεῖρας ἐλλήνων». Πάντως ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς κίνησης δὲν ἦταν τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας. Ὁ ἴδιος ὁ ἀρχιμανδρίτης Καραπατάκης εἶναι ἐνήμερος τοῦ περιορισμένου δημοσιογραφικοῦ καὶ πολιτικοῦ βάρους τῶν Ἑλλήνων τὸ φρόνημα ὀρθοδόξων στὴ Συρία. Φροντίζει μάλιστα ὁ ἴδιος νὰ ἀπαντήσῃ στὸ ὑποθετικὸ ἐρώτημα: «... ἴσως τὶς ὑποβάλλει ἐντοασιν. Τίς ἡ ὠφέλεια ἐκ τῆς ἀνακτήσεως τοῦ θρόνου τούτου; Ἀπαντῶμεν. Ἡ ἐλευθέρωσις Ἑλλὰς πράγματι ἐπὶ τοῦ παρόντος οὐδεμίαν ἔχει ὠφέλειαν ἀλλὰ τίς οἶδε ἂν εἰς ἀπώτερον μέλλον δὲν αἰσθανθῇ τὴν ἀνάγκην νὰ ἔχῃ ὑπὸνίκους πρὸς ἐξάσκησιν τῶν δικαιωμάτων της, διατὶ νὰ ἐκλείψῃ ἡ ἰδέα τοῦ λαοῦ ὅτι εἶναι ἐλληνικὸς λαὸς καὶ ὅτι εἰς μαρτύριον διατηρεῖται

44. Βλ. Ἐκθεση Γ. Καραπατάκη πρὸς τὸ γενικὸ πρόξενο τῆς Ἑλλάδος στὴ Βηρυτὸ μὲ ἡμερομηνία 12 Αὐγούστου 1911, (Α.Υ.Ε., Β' Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 35).

45. Βλ. Β. Ἐγγλεζάκης, ὁ.π., σσ. 120-121.

ή 'Ιεραρχία;... 'Αλλά τὸ κυριώτερον ὧν εἶναι ἡ διαφυλάξις τοῦ θρόνου 'Ιεροσολύμων εἰς τὰς χεῖρας ἐλλήνων».⁴⁶ Τὸ Πατριαρχεῖο 'Ιεροσολύμων προβάλλει λοιπὸν ὡς ἔπαθλο στὸ σχέδιο Καραπατάκη, τὸ Πατριαρχεῖο τὸ ὁποῖο ὑπῆρχε φόβος νὰ ἀκολουθήσει τὴν ἴδια πορεία μὲ ἐκείνη τοῦ 'Αντιοχείας.

Ὅστοςὸ ἔστω καὶ ἔμμεσα ἡ ἔκθεσις Καραπατάκη ἐμπλέκει καὶ τὶς κοινότητες τῆς ἐπαρχίας 'Αδάνων. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ σύνταξις τῆς ἔκθεσις συνέπεσε περίπου χρονικὰ μὲ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ αἰτήματος τῶν κοινοτήτων τῆς ἐπαρχίας 'Αδάνων γιὰ ἀπόσπασιν ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο 'Αντιοχείας καὶ προσκόλλησιν στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ αἷτημα αὐτὸ, γίνεται εὐκόλα κατανοητό, τορπίλιζε τὴν πράξιν τὴν ὅποια προοπτικὴ ἐπιτυχίας τοῦ σχεδίου Καραπατάκη διότι τυχὸν ἀπόσπασιν τῆς ἐπαρχίας 'Αδάνων ἰσοδυναμοῦσε μὲ ἀπόσχιση τῆς σημαντικότερης πληθυσμικῆς μερίδας τῶν Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ποὺ ὑπόκειντο στὸ Πατριαρχεῖο 'Αντιοχείας καὶ τὴν καθαρὴ πλέον ὑπερίσχυση τῶν 'Αράβων ὀρθοδόξων.

Πάντως τὸ σχέδιον τοῦ Καραπατάκη ἀπασχόλησε σοβαρὰ τὴν Ἑλληνικὴ Πρεσβεία στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὸ Ἑλληνικὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν. Στὶς συσκέψεις ποὺ ἔγιναν στὴν Πόλιν συμμετείχαν, πέραν τοῦ ἴδιου τοῦ Καραπατάκη, ὁ πατριάρχης Ἰωακεῖμ Γ' ὁ ὁποῖος ἦταν ἐξαιρετικὰ διστακτικὸς νὰ συγκατανεύσει στὸ αἷτημα τῶν ὀρθοδόξων τῆς Κιλικίας, ὁ πατριάρχης 'Ιεροσολύμων Κελαδίων καί, κυρίως, ὁ πρῶν 'Αντιοχείας Σπυρίδων. Ἡ πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως συστήνει τὴν ἀποδοχὴ τοῦ σχεδίου χωρὶς ἐπιφυλάξεις: «Θὰ ὑπάρξῃ βεβαίως ἀντιμέτωπος ἡ ρωσικὴ ἐπιρροή καὶ ἰδίᾳ τὸ δαπανώμενον ρωσικὸν χρῆμα, ἐνῶ τουναντίον εἶναι πιθανὸν ὅτι θὰ ἔχωμεν ἐπίκουρον τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν διαβλέπουσαν κινδύνους ἐν τῇ ἐπεκτάσει τῆς ρωσικῆς ἐπιρροῆς κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην [τὴ Συρίαν]».⁴⁷ Συστίνει ἐπιπλέον στὸ Ὑπουργεῖο τὴν ἀποστολὴν ἱεράρχη ἐπιφορτισμένου μὲ τὴν εἰδικὴ αὐτὴ ἀποστολὴ. Τὸ Ἑλληνικὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν συμφωνεῖ ἐντέλει μὲ τὶς ὑποδείξεις τῆς πρεσβείας γιὰ τὴν ἀποστολὴν ἱεράρχη, ὁ ὁποῖος «θὰ προκαλέσῃ τὰ διαβήματα τῶν κατοίκων πρὸς ἐπίτευξιν βαθμυδὸν τῆς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Θεοδοσιουπόλεως, Χαλεπίου, 'Αδάνων-Ταρσοῦ ἐγκαθιδρύσεως ἐλλήνων τὸ γένος ἱεραρχῶν καὶ πρὸς ἐπιδιώξιν κατ' ὀλίγων καὶ τῶν λοιπῶν μέσων πρὸς παγίωσιν τοῦ φρονήματος τῶν ὀρθοδόξων πληθυσμῶν».⁴⁸ Καθόλου τυχαῖα τὸ πρόσωπο ποὺ ἐπιλέγεται τελικὰ ἦταν ὁ ἴδιος ὁ Καραπατάκης. Τὰ ἔξοδα τῆς ἀποστολῆς του, μετὰ τὴν εὐσχημὴ ἄρνησιν τοῦ Ἰωακείμ Γ' νὰ τὰ ἀναλάβει

46. Ὑπόμνημα Καραπατάκη, ὁ.π.

47. Βλ. Ἐπιστολὴ πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν Ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν Ἰ. Γρυπάρη (22 Νοεμβρίου 1911).

48. Βλ. Ἐπιστολὴ Ἰ. Γρυπάρη πρὸς τὴν πρεσβείαν Κωνσταντινουπόλεως (17 Ἰανουαρίου 1912).

τὸ πατριαρχικὸ ταμεῖο, θὰ ἐκάλυπτε τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν.⁴⁹

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ ἑλληνικὴ πολιτικὴ διαχωρίζει τὴ θέση τῆς ἀπὸ τῆ διακηρυγμένη πρόθεση τῶν κοινοτήτων τῆς ἐπαρχίας Ἀδάνων νὰ ἀποσχισθοῦν ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας καὶ νὰ προσκολληθοῦν στὸ Οἰκουμενικόν. Ἐπιπλέον ἡ ἑλληνικὴ πολιτικὴ φαίνεται ἀρνητικὰ διακαίμενη σὲ κάθε ἐνέργεια ποὺ θὰ ἐπικαλεῖται τὴν ἀρχὴ τῆς πλειοψηφίας, ὅπως συνέβη πράγματι στὴν Κιλικία. Σύμφωνα μὲ τὴν Ἑλληνικὴ Πρεσβεία στὴν Κωνσταντινούπολη ἡ ἀρχὴ αὐτὴ θὰ ἀποτελέσει «ἀρχὴν κινδύνων εἰς τὴν καθιέρωσιν φυλετικῶν διαιρέσεων καὶ ἐπιβλαβῆ ἐπομένως ἐν ἄλλοις σημείοις δι' ἡμᾶς».⁵⁰ Δὲν γνωρίζουμεν ποιὲς ἀκριβῶς ἦσαν οἱ ἐνέργειες τοῦ ὑποπροξενείου Μερσίνας γιὰ νὰ πεισθοῦν οἱ ἐκεῖ ἐλληνορθόδοξοι νὰ ἀποδεχθοῦν τὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ. Ὅποιες καὶ ἂν ἦταν πάντως δὲν φαίνεται πῶς ἦσαν πολὺ ἀποτελεσματικῆς. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1912, τὴν ἴδια ἐποχὴ ποὺ ἀποφασίσθηκε ἡ ἀποστολὴ Καραπατάκη, ὁ ὑποπρόξενος Μπενετᾶτος ἐνημέρωνε τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν ὅτι: «οἱ πλεῖστοι τῶν ἡμετέρων ἐξακολουθοῦν νὰ ἐμμένωσι ἐν τῇ ληφθείσᾳ ὑπ' αὐτῶν ἀποφάσει περὶ ἀποστάσεως τῆς ἐπαρχίας ... ἀκόμη καὶ ὅσοι πειθόμενοι εἰς τὰς συστάσεις ὅπως παύσωσι ζητῶντες τὴν ἀπόσπασιν καὶ ἀποτεινόμενοι πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας ἀπαιτοῦσιν ἐντόνως τὴν χειροτονίαν Ἀρχιερέως Ἕλληνος τὸ γένος ἐκφράζουσιν εὐλόγους φόβους, ..., καθ' ὅσον ἂν παραδεχθῶμε τὴν ὅλως ἀπίθανον περίπτωσιν ὅτι ὁ πατριάρχης ... θὰ ἀποστείλῃ Ἕλληνα μητροπολίτην, οὐδεμία παρέχεται ἐγγύησις ὅτι ὁ μητροπολίτης οὗτος θὰ παραμείνῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον...».⁵¹ Ἡ ἀφίξη τοῦ Γαβριὴλ Καραπατάκη στὴ Μερσίνα εἶχε προφανῶς σκοπὸ νὰ ἀλλάξῃ τὴ στάση αὐτῇ. Δὲν γνωρίζουμε ποιὲς ἀκριβῶς ἐνέργειες ἔκαμε ἀλλὰ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1912 ὁ ἴδιος συνέταξε «Υπόμνημα τῆς ἐπαρχίας Ἀδάνων καὶ Ταρσοῦ πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον Ἀντιοχείας» μὲ τὸ ὁποῖο οὐσιαστικὰ μεθοδεύεται ἡ ἐκλογὴ Ἑλλήνα μητροπολίτη στὴν ἐπαρχία αὐτή. Τὸ ὑπόμνημα αὐτὸ, στὸ ὁποῖο δὲν ἀναφέρεται λέξι περὶ ἀποσχίσεως τῆς ἐπαρχίας, συνοδεύει ἓνα «πρόγραμμα δράσεως» ποὺ σκιαγραφεῖ τὶς ἀπαραίτητες ἐνέργειες ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνουν προκειμένου νὰ ἀποφασίσῃ ἡ ἴδια ἡ κοινότης μὲ ἐκλογές γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ νέου μητροπολίτη καὶ ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε ἐξασφαλισθῇ ἡ σύμφωνη γνώμη τῆς ὀθωμανικῆς κυβέρνησης. Ἐνδεικτικὰ ἀξίζει νὰ ἀναφερθῇ ὅτι σύμφωνα μὲ τὸ πρόγραμμα αὐτὸ ἀκόμη καὶ ἂν μετὰ τὴν ἐκλογὴ μητροπολίτη τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας «δὲν θελήσῃ νὰ εἰσα-

49. Βλ. Ἐπιστολὴ πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν (27 Ἀπριλίου 1912).

50. Βλ. Ἐπιστολὴ πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν (22 Νοεμβρίου 1911).

51. Βλ. Ἐπιστολὴ ὑποπροξένου Μερσίνας πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν (24 Ἀπριλίου 1912).

κούση την κυβέρνησιν τότε πρέπει νά ζητήσωμεν ἄδειαν παρ' αὐτῆς τῆς κυβερνήσεως νά προκαλέσωμεν τὴν ἐπέμβασιν τῆς ρωσικῆς πρεσβείας ἵνα ἐπιβληθῇ τῷ πατριάρχῃ Ἀντιοχείας. Ἡ δὲ πορεία τῶν πραγμάτων θὰ μᾶς ὀδηγήσῃ καὶ εἰς τὰ περαιτέρω». ⁵² Ἀραγε ἔπεισε ὁ ἀρχιμανδρίτης τὶς κοινότητες τῆς Κιλικίας γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα νά παραμείνουν ὑπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας καὶ νά μὴν ἐπιμείνουν στὴν ἀπόφαση γιὰ ἀπόσπασιν; Τοὺς ἐξήγησε ὅτι ἡ στάση τους δὲν συνάδει «μὲ τὰ συμφέροντα τοῦ ἑλληνισμοῦ» στὴν περιοχὴ; Τοὺς ἀνέφερε ὅτι ἡ στάση τους τορπιλίζει τὸ σχέδιό του γιὰ τὸ ὅποιο οἱ ἴδιοι δὲν φαίνεται νά γνώριζαν τίποτα; Δὲν μποροῦμε νά δώσουμε ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα αὐτά. Ὡστόσο ἡ τελευταία φράση τοῦ ὑπομνήματος «ἡ δὲ πορεία τῶν πραγμάτων θὰ μᾶς ὀδηγήσῃ καὶ εἰς τὰ περαιτέρω» μᾶς κάνει νά ὑποθέσουμε ὅτι ἀκόμη καὶ ἂν πείσθηκαν οἱ κοινότητες νά ἀκολουθήσουν τὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ τὸ ἔκαμαν μὲ ἐπιφυλάξεις, ἴσως μάλιστα νά ἔθεσαν καὶ κάποια προθεσμία. Πάντως οἱ ἐνέργειες ποὺ προέβλεπε τὸ πρόγραμμα, ποὺ ἦσαν ἔτοι καὶ ἄλλωὺς ἐξαιρετικὰ χρονοβόρες, δὲν μπόρεσαν νά τεθοῦν σὲ ἐφαρμογή. Ἡ ἐκκρήξη τοῦ Πρώτου Βαλκανικοῦ Πολέμου ἔθεσε τέρμα σὲ κάθε σχετικὴ ἀπόπειρα χωρὶς τὸ μητροπολιτικὸ ζήτημα τῶν Ἀδάνων νά βρεῖ τὴ λύση του.

Οἱ πολιτικὲς ἐξελίξεις ποὺ ἀκολούθησαν, οἱ Βαλκανικοὶ Πόλεμοι καὶ ἀμέσως μετὰ ἡ ἔνταξη τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας στὸ πλευρὸ τῶν κεντρικῶν δυνάμεων στὸ μεγάλο εὐρωπαϊκὸ πόλεμο ἀνέβαλαν κάθε σκέψη γιὰ λύση τοῦ ζητήματος. Στὰ χρόνια αὐτά τὸ μητροπολιτικὸ ζήτημα τῶν Ἀδάνων παρέμεινε ἄλυτο καὶ οἱ κοινότητες τῆς Ἀντιοχείας δὲν ἀποσυνδέθηκαν ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας. Οἱ νέοι συσχετισμοὶ ποὺ προέκυψαν μετὰ τὴν παράδοση τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡ ἐγκατάσταση τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ἐνὸς γαλλικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος στὴ δυτικὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ στὴ Μερσίνα ἀντίστοιχα, ἔθεσαν ἐκ νέου τὸ πρόβλημα ἐπὶ τάπτης. Τὸν Μάρτιο τοῦ 1920 ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα Ἀδάνων δείχνει διατεθειμένη νά ἀποδεχθεῖ τὴ χειροτονία μητροπολίτη ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας «ὑπὸ τὸν ὅρο νά διορισθῇ ὁ ὑποδεικνυόμενος ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν». ⁵³ Συστήνεται μάλιστα ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὸν Ἀχιλλέα Συμεώνογλου καὶ τὸν ἀραβόφωνο Ἀλέξανδρο Βαρπούρη γιὰ τὶς συνεννοήσεις μὲ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας. Ἡ ἀπόφαση αὐτὴ στὴν πραγματικότητα μᾶς πληροφορορεῖ γιὰ τὶς νέες διεργασίες ποὺ ὑπῆρχαν γιὰ τὴ διευθέτηση τοῦ μητροπολιτικοῦ ζητήματος. Ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Γρηγόριος ἐμφανίζεται πλὴν διατεθειμένος νά ἐξετάσει μία τέτοια λύση, ὥστόσο οἱ διαπραγματεύσεις διαρκοῦν γιὰ περισσότερο ἀπὸ ἓνα χρόνο, πρὶν νά γίνει γνωστὸ τὸ

52. Ὑπόμνημα ἐπαρχίας Ἀδάνων περὶ τοῦ μητροπολιτικοῦ ζητήματος (Α.Υ.Ε., Β' Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 35, 16 Ἰουλίου 1912).

53. Βλ. Ἀπόφαση Γενικῆς Συνέλευσης Κοινότητος Ἀδάνων μὲ ἡμερομηνία 3/16 Μαρτίου 1920, Κώδικας Ἀδάνων 410.

ὄνομα ἀποδεκτοῦ ὑποψηφίου γιὰ τὸ θρόνο τῶν Ἀδάνων. Πρόκειται γιὰ τὸν ἀρχιμανδρίτη Ἀρχοντάκη ὁ ὁποῖος προτάθηκε ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσόστομο. Στὰ Ἀδανα ἡ ἐπιλογή τοῦ κ. Ἀρχοντάκη γίνεται δεκτὴ μὲ ἐνθουσιασμό ὥς ἡ μόνη λύση: «ὁ λαὸς ἀπειλεῖ ἐν ἐναντία περιπτώσει νὰ ἀποταθῇ ἀπ' εὐθείας καὶ ἄνευ οὐδεμίας διατυπώσεως εἰς τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας ζητῶν ἄμεσον ἀποστολὴν Μητροπολίτου τῆς ἐκλογῆς του χωρὶς καὶ νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὰς μέχρι τοῦδε θυσίας ἐπαρχίας πρὸς περιφροῦρησιν τοῦ ἐθνικοῦ καθεστῶτος τῆς ἐπαρχίας».⁵⁴ Γιὰ λόγους ποὺ δὲν γνωρίζουμε ἀκριβῶς ἡ κοινότητα τῆς Μερσίνας ἐμφανίζεται διαστατική πρὸς αὐτὴ τὴν προοπτική. Οἱ ἐπιστολὲς τῆς κοινότητος τῶν Ἀδάνων πρὸς αὐτὴν τῆς Μερσίνας εἶναι ἐπικριτικὲς τὴν ἴδια στιγμὴ ποὺ τὴν προτρέπει νὰ συντονίσουν τὶς ἐνέργειές τους: «εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ πατριάρχης δεχθῇ τὴν ἡμετέραν ἀποψιν οἱ ἀπερχόμενοι εἰς Δαμασκὸν [οἱ ἐκπρόσωποι τῶν κοινοτήτων] ὑποδείξωσι ἁμέσως ὥς ὑποψήφιον τῆς ἐπαρχίας τὸν Ἀρχιμανδρίτην Ἀρχοντάκη ὅπως μὴ ἀπωλεσθῇ ἐπὶ ματαίῳ ὁ πολῦτιμος χρόνος».⁵⁵ Ὡστόσο ὁ χρόνος εἶναι πολῦτιμος γιὰ ἓνα λόγο ποὺ κανεῖς (;) δὲν φαντάζεται: τὴν ἐκδίωξη τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὴν καταστροφὴ τῆς Σμύρνης. Οἱ κοινότητες τῆς Κιλικίας θὰ ἀκολουθήσουν τὴ μοῖρα τῶν ἑλληνορθόδοξων πληθυσμῶν ἓνα χρόνο ἀργότερα. Ἡ ἀδιανόητη ἕως τότε προοπτικὴ τῆς ἐγκατάλειψης τῶν ἐδαφῶν αὐτῶν, μαζί μὲ τὴ μοῖρα τῆς προσφυγῆς ποὺ τὴ συνόδευσε γίνεται γρήγορα πραγματικότητα. Μπροστὰ στοῦ μέγεθος τῆς τραγωδίας αὐτῆς ἡ λύση τοῦ μητροπολιτικοῦ ζητήματος στὴν Κιλικία, ποὺ ἔτσι καὶ ἄλλως δὲν ἐπιτεύχθηκε, χάνει τὸ νόημά της καθὼς δὲν ὑπάρχουν πλέον οἱ πληθυσμοὶ τοὺς ὁποίους αὐτὴ θὰ ἐξυπηρετοῦσε.

III

Ἡ παρουσίαση τοῦ Ἀντιοχικοῦ Ζητήματος καθὼς καὶ τῶν ἀντιδράσεων καὶ τῆς πολιτικῆς τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων στὴν Κιλικία ἐπιτρέπουν νὰ προσεγγίσουμε εὐκολότερα τὸ ζήτημα τῆς διάχυσης τῆς ἐθνικῆς ιδεολογίας στὴν περιοχή. Οἱ κοινότητες αὐτές, πέραν τῆς ἀρνητικῆς στάσης καὶ τῶν ὀξυμένων σχέσεων ποὺ διατήρησαν ἀπέναντι στοῦ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας, ἐμφάνισαν καὶ συγκεκριμένα αἰτήματα. Ὡστόσο δὲν θὰ ἔπρεπε κανεῖς νὰ θεωρήσῃ τὰ αἰτήματα αὐτὰ φυσικά οὔτε νὰ πιστέψῃ ὅτι ἡ διαμόρφωσή τους ἦταν ἀβίαστη. Κατ' ἀρχὰς δὲν πρόκειται μόνο γιὰ τὰ αἰτή-

54. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸ Δ.Σ. τῆς κοινότητος Μερσίνας (5 Ἀπριλίου 1921), Κώδικας Ἀδάνων 410.

55. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸ Δ.Σ. κοινότητος Μερσίνας (5 Αὐγούστου 1921), Κώδικας Ἀδάνων 410.

ματα καθεαυτά αλλά και τὸ λόγο πού τὰ συνοδεύει. Ἐπιπλέον δύσκολα μπορεῖ νὰ περάσει ἀπαρατήρητο τὸ γεγονός ὅτι ἡ στάση τῶν κοινοτήτων ἀπέναντι στοῦ Ἀντιοχικοῦ Ζήτημα χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀσυνέχειες ὡς πρὸς τὴν πρόσληψη τοῦ ζητήματος κατὰ τὴν περίοδο 1900-1922, ἀσυνέχειες πού δὲν περιορίζονται στὴ μορφή ἀλλὰ καὶ στὴν οὐσία τῆς προβληματικῆς πού ὁδήγησε στὴν ἀρθρωσὴ τους. Τέλος τὰ ἴδια τὰ αἰτήματα δύσκολα μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ἀπλὰ ὡς συνέχεια τὸ ἓνα τοῦ ἄλλου. Θεωροῦμε πὼς ἡ ἀνάλυση τῶν αἰτημάτων αὐτῶν ἐπαρκεῖ γιὰ τὴν κατανόηση τῆς διάχυσης τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας, καὶ τὴ συνακόλουθη διαμόρφωση ἐθνικῆς ταυτότητας στοῦ χώρου τῆς Κιλικίας. Ὑποστηρίζουμε τέλος ὅτι ἡ ἀρθρωση τῶν αἰτημάτων αὐτῶν δὲν εἶχε ἐθνικὸ νόημα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀλλὰ τὸ ἀπέκτησε ἀργότερα.

Ὅταν ὁ Μελέτιος Dumanī ἐξήτησε, καὶ τελικὰ ἐπέτυχε, τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ μητροπολίτη Ταρσοῦ καὶ Ἀδάνων Γερμανοῦ, ἡ κοινότητα τῶν Ἀδάνων ἀπέστειλε ἐπιστολὴ μὲ τὴν ὁποία κατακρίνεται ὁ Ἀντιοχείας ὅτι: «...ἀντὶ νὰ ἴδωμεν αὐτὸν ὁρμώμενον ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἡγέτου τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας “ἀγαπᾶτε ἀλλήλους” νὰ προσπαθῇ νὰ διδάσκῃ πρὸς ὅλους τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον ἐσχέθη ὅτι ὤφειλε καταστήσῃ γνωστὸν τὸ κῦρος τῆς ἑαυτοῦ ἐκλογῆς καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ ἑαυτὸν διὰ μέσων ἄτινα ἠδύναντο νὰ γεννήσωσι ταραχὰς μεταξὺ μέχρι τοῦδε ἐν ἀγάπῃ καὶ εἰρήνῃ συμβιβασάντων ἀδελφῶν ὀρθοδόξων [Σ.Γ.]...» καὶ τοῦ συστήνεται «ὅπως ... μετριοπαθέστερον καὶ χριστιανικώτερον δρῶν νὰ φροντίσῃ νὰ διευθύνῃ ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐνεργείας πρὸς ἕτερον σημεῖον προσπαθῶν ὅπως ἀναγνωρισθῇ ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ παρὰ τῷ οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ...».⁵⁶ Ἡ σύγκρουση λοιπὸν τῆς κοινότητος μὲ τὸν Ἀντιοχείας ἐμφανίζεται νὰ ἔχει ἀποκλειστικὰ ἐκκλησιαστικὸ περιεχόμενο καὶ περιγράφεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κοινότητα ὡς σύγκρουση τοῦ συνόλου τῶν ὀρθοδόξων μὲ μία ἀντικανονικὴ ἐκλογὴ χωρὶς νὰ ἀποδίδεται κανένα ἐθνικὸ νόημα οὔτε στὶς πράξεις τοῦ πατριάρχη οὔτε στὶς πράξεις τῆς κοινότητος. Μετὰ μάλιστα τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Γερμανοῦ ὁ πατριάρχης Μελέτιος καταγγέλεται γιὰ «ἀντιχριστιανικὰς πράξεις καὶ τὰ σατανικὰ διαβήματα πρὸς διατάραξιν τῆς χριστιανικῆς εἰρήνης».⁵⁷ Μὲ αὐτὴ τὴν ἀφετηρίαν τὸ πρῶτο αἶτημα πού διαμορφώνει ἡ κοινότητα Ἀδάνων ἀφορᾷ στὴν ἀποστολὴ ἀρχιερέα ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Ὅπως ἀναφέρεται σχετικὰ στὴν αἴτηση πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο ὁ ἀρχιερέας αὐτὸς πρέπει νὰ εἶναι «ρέκτης τῆς τουρκικῆς» καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ εἶναι ἱκανὸς νὰ ἐπαναφέρει τὴν τάξιν στὴν κοινότητα. Οἱ λόγοι τοῦ αἰτήματος ἀναφέρονται μὲ σαφήνεια. Ὅπως δηλώνεται στὴν ἴδια ἐπιστολὴ λόγω τῆς ἀπουσίας μητροπολίτη ἀπὸ τὴν

56. Ἐπιστολὴ Κοινότητος Ἀδάνων πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας (21 Μαρτίου 1900), Κώδικας Ἀδάνων 409.

57. Τηλεγράφημα πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας (21 Μαρτίου 1900).

ἐπαρχία εἶχε ἐπέλθει: «χαλάρωσις τῶν δεσμῶν τῆς ἀγάπης καὶ ἐμάρνανεν ὁ ζῆλος πολλῶν ... [ἐνῶ] ψυχρότης καὶ ἀδιαφορία ὁσημέραι παρατηρεῖται πρὸς τε τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὰ κοινὰ ἡμῶν πράγματα, πολλὰι διαφοραὶ μεταξὺ συζύγων ἢ καὶ ἄλλων προσώπων μένουσιν ἐκκρεμείς, ἄλλαι δὲ διαφυγοῦσαι τὴν δικαιοδοσίαν τῆς δημογεροντίας ἐλύθησαν κακῶς καὶ ἐναντίον τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας τῇ προτροπῇ ἐτεροδόξων. Ἐνιοὶ δὲ ἤρξαντο τείνοντες οὓς καὶ εἰς ξένας διδασκαλίας καὶ κίνδυνος ἐντεῦθεν μέγας ἂν ἐξακολουθήσῃ οὗτος οὐ μόνον εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἐκπαιδευτήρια ἡμῶν».⁵⁸ Ὁ λόγος τῆς κοινότητος Ἀδάνων δίνει ἔμφραση στὴν ἐκκλησιαστικὴ διάσταση τῆς ὑπόθεσης καὶ στὴν ἀναστάτωση ποὺ εἶχε ἐπιφέρει ἡ ἀπουσία ἀνώτατου ἱερέα γιὰ τόσο μεγάλο διάστημα. Ἐπιπλέον ἡ ἐπιστολὴ ἐπαναφέρει στὸ προσκήνιο τὴν βαθύτατη δυσπιστία τῆς ὀρθόδοξης κοινότητος πρὸς τὶς δυτικὲς ἱεραποστολὰς καὶ τὶς πιθανὲς ἐπιδράσεις τους στὴ συνοχὴ τῆς κοινότητος ἢ ὁποία, ὅπως προκύπτει, ἐξακολουθεῖ νὰ στηρίζεται σὲ θρησκευτικὰ κριτήρια. Στὴν ἐπιστολὴ ἡ δημογεροντία τῆς κοινότητος ἀποδίδει καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἡ ἴδια προσλαμβάνει τὴν κοινότητα Ἀδάνων: «[ἡ κοινότητα Ἀδάνων] καίπερ ἀποτελουμένη ἐκ μελῶν διαφόρων μὲν τὴν πατρίδα καὶ γλώσσαν στερωὸς ὅμως ἔχομεν τῶν πατρῶν, μετὰ χριστιανικοῦ πνεύματος καὶ ὁμονοίας διατελεῖ... Ἐκ τῆς τοιαύτης αὐτῆς χριστιανικῆς πολιτείας ἀνταπεξέρχεται ἐρρωμένως ἐν μέσῳ ἁλλοδαπῶν συνοίκων καὶ ἄλλων ποικίλων προσηλυτιστικῶν ἐταιριῶν... λύουσα ὑπὲρ αὐτῆς ... πᾶν τὸ κατ' αὐτῆς ἀπρόοπτον». Ἐδῶ ἡ ἀναγνώριση στοιχείων ἐτερότητας (*ἐκ μελῶν διαφόρων τὴν πατρίδα καὶ γλώσσαν*) ὑπόκειται στὴν καταλυτικὴ κυριαρχία τῆς χριστιανικῆς ὀρθοδοξίας ὡς παράγοντα συνοχῆς τῆς κοινότητος (*μετὰ χριστιανικοῦ πνεύματος καὶ ὁμονοίας διατελεῖ*). Δὲν πιστεύουμε ὅτι πρόκειται γιὰ λεκτικὸ σχῆμα ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀποτύπωση τῆς κυρίαρχης πρόσληψης σχετικὰ μὲ τὴ φυσιογνωμία τῆς συλλογικῆς ταυτότητας. Δὲν εἶναι μάλιστα τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι λίγο νωρίτερα οἱ ὀρθόδοξοι τῆς Κιλικίας ἀποκαλοῦνται Γραικοί, ἕνας ὅρος ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ σηματοδοτεῖ τὴν ἐκκλησιαστικὴν/θρησκευτικὴν σύσταση τῆς ἑλληνορθόδοξης κοινότητος γενικά. Ξανὰ λοιπὸν παρουσιάζεται ἡ ἀπουσία ἐθνικοῦ νοήματος ὄχι μόνον στὶς πράξεις καὶ τὰ αἰτήματα τῆς κοινότητος ἀλλὰ καὶ στὴν ἀντίληψη ποὺ ἡ ἴδια πρόβαλε γιὰ τὴν φυσιογνωμίαν της.

Τὸ ἴδιο θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε καὶ γιὰ τὶς ἀντιδράσεις ποὺ ἐξέσπασαν στὴ Μερσίνα καὶ τὰ Ἀδανα κατὰ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ μητροπολίτη Ἀλεξάνδρου Ταχχάν. Ὅπως ἔχουμε ἤδη ἐπισημάνει τὰ ἐκτεταμένα ἐπεισόδια τῆς Μερσίνας φαίνεται πῶς ὀφείλονται στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐγκατάσταση τοῦ νέου μητροπολίτη θεωρήθηκε ὡς παραβίαση τῶν κανόνων τῆς

58. Βλ. Ἐπιστολὴ κοινότητος Ἀδάνων πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως (12 Αὐγούστου 1901), Κώδικας Ἀδάνων 410.

ἐκκλησίας γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν ὁποίων οἱ ὀρθόδοξοι τῆς περιοχῆς ἐμφανίζονταν διατεθειμένοι νὰ φθάσουν ἀκόμη καὶ στὰ ἄκρα. Στὸ λόγο πὺν περιγράφει καὶ τὸ σκεπτικό καὶ τὶς πράξεις τῶν κοινοτήτων δὲν βρίσκουμε καμία νύξη πὺν νὰ τοὺς ἀποδίδει κάποιο ἐθνικὸ νόημα. Πρόκειται γιὰ πράξεις ὀρθοδόξων μὲ κυρίαρχη θρησκευτικὴ συνείδηση πὺν ἀντιδρῶν στὴν καταπάτηση τῶν ὧσων οἱ ἴδιοι θεωροῦν ὡς δίκαια τῆς ἐκκλησίας καὶ μὲ τὰ ὁποῖα αἰσθάνονται πὺς ταυτίζονται ἅμεσα. Οἱ κοινότητες ἐξακολουθοῦν νὰ συμπεριφέρονται συλλογικά ὡς προασπίζουσες τὴ χριστιανικὴ ὁμόνοια τὴν ὁποία ἀπειλεῖ μὲ τὶς πράξεις τοῦ ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας. Τὸ ἐκκλησιαστικὸ αἷτημα τῆς ἀποστολῆς ἱεράρχη ἀλλὰ καὶ ἡ κυρίαρχη θρησκευτικὴ διάσταση τῆς ὑπόθεσης, σὲ καμία περιπτώση δὲν ἀποτελοῦν ἐπίφραση πὺν ὑποκρύπτει μίᾳ ἐθνικῇ διάστασι, ἀλλὰ ἔχουν ἀξία ἀπὸ μόνα τοὺς καὶ δὲν χρειάζονται τὴν ἐπὶκλιση τῆς τελευταίας γιὰ νὰ ἀποκτήσουν νόημα.

Θὰ μπορούσε βέβαια νὰ ἰσχυρισθεῖ κανεὶς ὅτι ἡ ἀπουσία ἐκφορᾶς ἀνάλογων αἱτημάτων θὰ μπορούσε νὰ ὀφείλεται σὲ παράγοντες ὅπως ὁ φόβος τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν. Ἀλλὰ κάτι τέτοιο ὄχι μόνον δὲν εἶναι σωστό, καθὼς βρίθουν τὰ κείμενα περὶ «ἐθνικῶν δικαίων» τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἀλλὰ διαψεύδεται καὶ ἀπὸ τὴν στάση τῆς ἴδιας τῆς κοινότητος Ἀδάνων λίγα χρόνια ἀργότερα. Ὅταν τὸ 1908 ἡ κοινότητα ἐπαναφέρει τὸ αἷτημά της πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο γιὰ ἀποστολὴ ἀνώτατου ἱεράρχη στὴν ἐπαρχία, ἡ βάση τοῦ ἐπιχειρήματος ἔχει μετατοπισθεῖ: «Μένουσα ἡ ἐπαρχία ἀνεὺ πνευματικοῦ ἀρχηγοῦ [...] βλάπτεται θρησκευτικῶς καὶ ἐθνικῶς [Σ.Γ.]. Ὁ θρησκευτικὸς ζῆλος ἤρξαστο νὰ μαραίνεται καὶ τὸ ἐθνικὸν φρόνημα νὰ καταπίπτει διότι ψυχρότης καὶ ἀδιαφορία ὁσημέραι παρατηρεῖται πρὸς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὰ κοινὰ ἡμῶν πράγματα [...] οἱ ἐνταῦθα παντοῖοι τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ [Σ.Γ.] ἔχθροι ἐπωφελοῦμενοι ἤρξαντο συστηματικῶς πρὸς ἐξόντωσιν τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἑλληνικῶν κοινοτήτων ἐργαζόμενοι...».⁵⁹ Ἐτοι δίπλα σὲ τὸ θρησκευτικὸ λόγο προστίθεται εὐθαρσῶς καὶ ἡ ἐθνικὴ ἀναφορά. Τὸ θρησκευτικὸ παύει νὰ μονοπωλεῖ τὴν ὑπόστασι τῆς κοινότητος μετὰ τὴν παράλληλὴ ἐμφάνισι ἀναφορᾶς σὲ ἐθνικὸ. Ἡ κοινότητα πλέον ἐμφανίζεται ὄχι μόνον ὡς ὀρθόδοξη ἀλλὰ καὶ ὡς ἑλληνικὴ. Εἶναι μάλιστα αὕτη ἡ δευτέρη ιδιότητα ἡ ὁποία φαίνεται πὺς ὀργανώνει πλέον τὶς ἀντιλήψεις γιὰ τὴ φύσι τῆς κοινότητος, τὴ συνοχὴ της καὶ τὶς ἀπειλές πὺν δέχεται. Ἐτοι ἡ ἀπαίτησι γιὰ ἐνθρόνισι «ὁμογενοῦς»,⁶⁰ δηλαδὴ Ἑλλήνα τὸ γένος μητροπολίτη στὴν ἐπαρχία Ἀδάνων, ἀποκτᾶ νόημα ὡς ἐθνικὸ αἷτημα. Ἡ ἀπαίτησι αὕτη πάντως, ἡ ὁποία ζητᾶ ἀναφέρεται σὲ ἔγγραφα τῆς κοινότητος μόλις τὸ 1911, δὲν ἔχει σχέση μὲ προηγούμενες

59. Βλ. Ἐπιστολὴ κοινότητος Ἀδάνων πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, (22 Ὀκτωβρίου 1908), Κώδικας Ἀδάνων 410.

60. Βλ. Ψήφισμα Δημογεροντίας Ἀδάνων, 9 Ἰουλίου 1911, Κώδικας Ἀδάνων 1911.

ἐκκλήσεις πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως γιὰ ἐγκατάσταση ἀρχιερέα. Τότε οἱ κοινότητες ζητοῦσαν ἱερέα ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ ἐπαναφέρει τοὺς ὀρθοδόξους στὸ «δρόμο τοῦ Θεοῦ» καὶ νὰ ἀποκαταστήσει τὴν τραυματῆσα ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ τῆς ἐπαρχίας προτάσσοντας καὶ τὴν ἀνάγκη νὰ γνωρίζει τὴν τουρκικὴ, ἰδιότητα ἢ ὅποια, εἶναι ἀλήθεια, παραμένει ὡς ζητούμενο καὶ στὴν αἴτηση τοῦ 1908. Ἐν τέλει ἡ ἐνθρόνιση ὁμογενοῦς μητροπολίτη συνδυάστηκε μὲ τὴν ἀπόφαση τῆς ἀπόσχισης ἀπὸ τὸν Θρόνο Ἀντιοχείας καὶ τὴν σύνδεση μὲ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, μετὰ τὰ ὅσα προηγήθηκαν κατὰ τὴν ἀπόπειρα τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας νὰ ἐπιβάλλει στὴ μητρόπολη τῶν Ἀδάνων τὸν μητροπολίτη Τύρου-Σιδῶνος Ἡλία. Ἐχομε ἤδη ἀναφερθεῖ στὶς πολιτικὲς καὶ διπλωματικὲς πλευρὲς αὐτῆς τῆς στάσης καὶ δὲν χρειάζεται νὰ ἐπανεέλθουμε ἐδῶ. Ἀρκεῖ μόνον νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ τελικὴ ὑπαναχώρηση ἀπὸ τὴν πρόθεση ἀπόσχισης ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας μπορεῖ νὰ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι ὁ ἀρχιμανδρίτης Καραπατάκης καὶ τὸ ἑλληνικὸ ὑποπροξενεῖο Μερσίνας ἔπεισαν πράγματι τὶς ἑλληνορθόδοξες κοινότητες τῆς Κιλικίας ὅτι αὐτὴ δὲν συνάδει μὲ τὰ εὐρύτερα «ἐθνικὰ συμφέροντα» ὅπως τὰ διατύπωνε τὸ Ἑλληνικὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν. Ἀπλᾶ, στὰ 1912, τὸ ἀκροατήριό ἦταν πιθανὸν περισσότερο πρόθυμο νὰ υἱοθετήσῃ μία τέτοια προβληματικὴ καθὼς ἡ κυρίαρχη μέχρι τότε ταυτότητα τῆς θρησκευτικῆς κοινότητος εἶχε αἰσθητὰ μετατοπισθεῖ πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ ἐθνικοῦ. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ διερωτηθοῦμε καὶ κατὰ πόσον ἡ προβολὴ τοῦ αἰτήματος γιὰ ἐγκατάσταση Ἑλλήνα μητροπολίτη στὰ Ἀδανα ἦταν ἀνεξάρτητη τῆς δράσης τοῦ ἑλληνικοῦ ὑποπροξενείου στὴ Μερσίνα. Ὅπως ἔχομε ἤδη ἐπισημάνει, ὁ Ἑλλήνας ὑποπρόξενος Ἀ. Πανᾶς, εἶχε τακτικὴ ἐπαφὴ μὲ τὴν κοινότητα Μερσίνας ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων δύο κοινοτήτων, γιὰ τὴν υλοποίηση τῆς πολιτικῆς ποὺ ἔπρεπε νὰ ἀκολουθηθεῖ, ὅπως συχνὰ μαρτυρεῖ καὶ ὁ ἴδιος. Βέβαια θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νὰ ἀποδώσουμε τὸ αἶτημα αὐτὸ ἀποκλειστικὰ στὸν Ἑλλήνα ὑποπρόξενον. Κάτι τέτοιο θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ συμβεῖ ἂν δὲν ὑπῆρχε τὸ κατάλληλο ἔδαφος. Ἐξάλλου ὁ ἴδιος ὁ Ἀ. Πανᾶς ἀναφέρει ὅτι ἡ ἀπαίτηση γιὰ ἐνθρόνιση ὁμογενοῦς στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο Ἀδάνων προήλθε ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς τοπικὲς κοινότητες ἔστω καὶ ἂν ὁ Ἑλληνας ὑποπρόξενος δὲν σχολιάζει καθόλου τὴν ὑστερὴ ἐμφάνισή του καὶ τὸ ἐμφανίζει ὡς ἀνέκαθεν ἐκφραζόμενο. Ἀπονή καὶ πάντως εἶναι ὅτι τὸ αἶτημα τῆς ἀποστολῆς Ἑλλήνα μητροπολίτη δὲν ἐκφράστηκε ρητὰ παρὰ ἀργότερα. Οἱ ἑλληνορθόδοξες κοινότητες ζητοῦσαν, βέβαια, τὴν ἀποστολὴν ἱεράρχη ὁ ὁποῖος νὰ διαθέτει τὰ κατάλληλα προσόντα ἀλλὰ δὲν ἔθεταν, ἀρχικὰ τουλάχιστον, τὸ θέμα μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο.⁶¹ Ἡ οὐσία πάντως εἶναι

61. Ἐνδεικτικὴ ἴσως εἶναι ἡ εἰρηνικὴ ἐπιστολὴ ποὺ ἀπέστειλε ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ' στὸν Ἀντιοχείας Γρηγόριο γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων τῶν δύο ἐκκλησιῶν τὸ 1909. Ἐκεῖ ἀναφέρεται καὶ τὸ ζήτημα τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου Ἀδάνων καὶ τοῦ

δι στη διαμάχη με το Πατριαρχείο Ἀντιοχείας αποδίδεται πλέον ὅλο καὶ περισσότερο ἔθνικὸ νόημα παρ' ὅτι διατήρησε τὴν ἐκκλησιαστικὴ τῆς μορφῇ.

Ὡστόσο ἂν ἡ μεταλλαγή αὐτὴ στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ μητροπολιτικοῦ ζητήματος τῶν Ἀδάνων ἐγγράφει τὴ στάση τῶν κοινοτήτων τῆς Κιλικίας στὴν «ἐθνικὴ ὑπόθεση» ἢ ἀποτύπωση τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος στὴ συλλογικὴ ταυτότητα ἀπαιτεῖ παράλληλα τὴ διατύπωση καὶ ἀποδοχὴ συγκεκριμένων ἀναλυτικῶν τόπων ποὺ δὲν ἀποτελοῦν ἀπλὰ προσαρτήματα ἀλλὰ συμμετέχουν ἐνεργᾶ στὴν ἀποτύπωση αὐτῇ. Οἱ τόποι αὐτοὶ δὲν ὀρίζονται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα ἀλλὰ ἐπικοινωνοῦν συνεχῶς μετὰ τὸ σκηνικὸ ποὺ ἡ ἐξέλιξή του δημιούργησε. Ὁ πρῶτος τόπος ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἀφορᾷ τὴν, ἐμφανὴ πλέον στὰ 1910, διάκριση Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων ὀρθοδόξων στὴν Κιλικία μία διάκριση ποὺ ἂν καὶ εἶχε θρησκευτικὴ ἀφετηρία ἐπενδύθηκε καὶ μετὰ τὰ ἔθνη χρώματα. Στὰ 1911 ἡ κοινότητα τῶν ἀραβοφώνων τῆς Μερσίνας ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας στὶς ἐπιλογές του καὶ ἐμφανίζεται νὰ ἀντιτίθεται στοὺς Ἑλληνες ὀρθοδόξους ἀναφέρεται ὡς ἀραβικὴ καὶ καταμετροῦται ἐπιπλέον μετὰ ἀκριβεία: 1.000 περίπου ἄτομα μετὰ ἓνα ἱερέα καὶ μία ἐκκλησία.⁶² Συναντοῦμε δηλαδή ξανά στὴν περιήγηση τῆς Κιλικίας τὴν ἀποδοχὴ τῆς διαίρεσης τῶν ὀρθοδόξων μετὰ βάση τὰ λεγόμενα ἐθνολογικὰ κριτήρια καὶ συγκεκριμένα τὴ γλῶσσα. Θὰ μπορούσε βέβαια κανεὶς νὰ διερωτηθεῖ σὲ ποῖο βαθμὸ τὰ κριτήρια αὐτὰ ἦσαν ἤδη δεδομένα καὶ ἀποδεκτά. Κατὰ πόσο μετὰ ἄλλα λόγια οἱ ὑπάρχουσες ἀναπαραστάσεις τῆς ὀρθόδοξης κοινότητας ἀποδίδουν στὴν ὁμάδα τῶν ἀραβοφώνων ἐθνικὴ ὑπόσταση ἢ ἡ ἐθνικὴ ἑτερότητα τῶν ἀραβοφώνων ὀρθοδόξων ἐπινοεῖται ἐκ τῶν ὑστέρων μετὰ βάση τὴ στάση τους ἀπέναντι στοῦ μητροπολιτικοῦ ζητήματος τῶν Ἀδάνων καὶ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας. Προσωπικὰ πιστεύουμε ὅτι ἡ χρῆση ἐθνολογικῶν κριτηρίων, ἰδίως δὲ ἡ ἀνάδειξή τους σὲ κυρίαρχους παράγοντες ἀνάγνωσης τῆς καθημερινῆς πραγματικότητας, εἶναι νεότερη καὶ δύσκολα μπορεῖ νὰ συγκαλύψει τὶς ἀσυνέχειες καὶ τὶς ποικίλες διαιρέσεις σὲ αὐτὸ ποὺ καλοῦμε συλλογικὴ ταυτότητα τῆς κοινότητας. Τὸ πρῶτο φινισικὸ ἐρώτημα τὸ ὁποῖο προκύπτει ἀφορᾷ στὶς ἀντιλήψεις σχετικὰ μετὰ τὴ σύνθεση τῆς κοινότητας

αἰτήματος τῶ κατοίκων οἱ ὅποιοι τοῦ ἐξέφρασαν «τὸν πόθον ἵνα ἔχωσιν ἀρχιερέαν ἀρετόν». (Βλ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, τόμ. 33 (1909), σ. 290). Δύσκολα βέβαια θὰ ἔθεταν θέμα Ἑλλῆνα μητροπολίτη στὸν Πατριάρχη ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι καὶ τὸ αἶτημα αὐτὸ εἶχε τότε διατυπωθεῖ. Ἀντίθετα τὰ ὅσα γνωρίζουμε μᾶς κάνουν νὰ πιστεύουμε ὅτι ἡ διατύπωση τοῦ σχετικοῦ αἰτήματος ἐμφανίσθηκε ρητὰ ἀργότερα.

62. Ὑπόμνημα Ἐπαρχίας Ἀδάνων-Ταρσοῦ πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον Ἀντιοχείας, (δ.π.). Ὁ Γ. Κ. Σκαλιέρης ἐπιχειρώντας νὰ προσεγγίσει τὴν ἐθνολογικὴ σύσταση τοῦ μικρασιατικοῦ πληθυσμοῦ νιοθετεῖ τὸν ἀριθμὸ αὐτὸν τὸν ὁποῖο συνδέει ἅμεσα μετὰ τοὺς ἀραβοφώνους ὀρθοδόξους ποὺ «ἀπέβαλον τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν Ἑλληνικὴν συνείδησιν ὑπὸ τὰς πιέσεις καὶ τὰς ἐξαγοράς τῶν Ῥώσων» (Γ. Κ. Σκαλιέρης, *Λαοὶ καὶ Φυλαὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Ἀθήνα 1922, β' ἔκδοση 1990, σ. 207).

καί τῇ θέσῃ τῶν ἀραβοφώνων σὲ αὐτὴ· ἡ γὰρ νὰ διατυπώσουμε τὸ ζήτημα κάπως διαφορετικὰ, μὲ ποιὸ τρόπο ἔγινε κατανοητὴ ἡ γλωσσικὴ ἰδιαίτερότητα τῶν ἀραβοφώνων μέσα σὲ ἓνα πληθυσμὸ ὀρθοδόξων ποὺ σὲ καμία περίπτωσιν δὲν χρησιμοποιοῦσε μία ἐνιαία γλῶσσα. Μὲ ποιὸ τρόπο δηλαδὴ ἀναδείχθηκε ἡ σημασία τῆς ἀραβικῆς γλῶσσας ὡς κριτήριον ἐθνικῆς ἐτερότητας σὲ μίαν κοινότητα ποὺ ἱστορικὰ εἶχε ὀργανωθεῖ ὡς πολὺγλωσση.

«Υπάρχουσιν ὁμως ἐν αὐτῇ καὶ μέρη ἐν οἷς οὔτε ἐκκλησία οὔτε τέμενος ὁθωμανικὸν ὑφίσταται μόνον δὲ διακριτικὸν τῆς ἐθνότητος εἶναι ὅτι οἱ μὴ μουσουλμάνοι καλοῦνται ἀπλῶς *χριστιανοὶ* (*χριστιανλάρ*) ἀδιάφορον ἂν οἱ χριστιανοὶ οὗτοι εἶναι Εὐρωπαῖοι, ἂν εἶναι τοῦ δυτικοῦ ἢ ἀνατολικοῦ δόγματος, ἂν εἶναι Ἑλλήνες ἢ Ἀρμένιοι. Ὅτε π.χ. ἐν *Κιρίκ χάν*, ἀσημοτάτῳ χωριδίῳ μόλις ὑπὸ τριάκοντα οἰκογενειῶν Τούρκων καὶ Ἀρμενίων γεωργῶν καὶ ξενοδόχων οἰκουμένῳ [...] ἠρώτησα τὸν ξενοδόχον περὶ τῶν κατοίκων, ἀπάντησέ μοι ὅτι ἦσαν μωαμεθανοὶ καὶ χριστιανοί, ἠγγόνει δὲ ὅτι οἱ χριστιανοὶ οὗτοι ἦσαν Ἀρμένιοι».⁶³ Αὐτὰ ἀναφέρει ὁ Β. Α. Μυστακίδης, ἑφορος ἀρχαιοτήτων στὸ ὁθωμανικὸ μουσεῖο τῆς Πόλης, ὁ ὁποῖος περιηγήθηκε στὴν περιοχὴ τῆς Συρίας στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα. Οἱ παρατηρήσεις του, βέβαια, θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἀφοροῦν ἓνα μικρὸ καὶ ἀπομακρυσμένον μέρος τῆς Συρίας. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὁμως ὅτι στεροῦνται καὶ ἀξίας διότι ἀφ' ἐνὸς καταγράφουν τὴν ἀναπαράστασιν τῆς κυριαρχίας παλαιότερα διάκρισης, χριστιανοὶ/μουσουλμάνοι, καὶ ἀφ' ἑτέρου πιστοποιοῦν τὴ συντήρησιν τῆς διάκρισης αὐτῆς, ὡς κυριαρχίας ἀναπαράστασης, ἔστω καὶ σὲ ἓνα ἀπομακρυσμένον σημεῖο τῆς αὐτοκρατορίας. Μὲ ἄλλα λόγια οἱ παρατηρήσεις τοῦ Μυστακίδη ἐπισημαίνουν μίαν ἀσυνέχεια στὴν εἰκόνα ποὺ μεταβιβάζεται ἀπὸ τὴ βιβλιογραφία τῆς ἐποχῆς, καὶ τὶς μεταγενέστερες ἐρμηνεῖες τῆς. Πρόκειται πάντως γιὰ μίαν ἀσυνέχεια μὲ σημασία καθὼς ὑποδεικνύει τὴν κυρίαρχη θέσιν τῆς θρησκείας στὶς συλλογικὲς ταυτότητες, καὶ τι ποὺ ἀφορᾷ ὄχι μόνον τοὺς μουσουλμάνους ἀλλὰ καὶ τοὺς μὴ μουσουλμάνους. Ἐδῶ ἀκριβῶς συναντοῦμε τὴν περίπτωσιν τῶν ἀραβοφώνων ὀρθοδόξων τῆς Κιλικίας οἱ ὁποῖοι κατ' ἀρχὴν συμμετέχουν σὲ μίαν θρησκευτικὴν κοινότητα, αὐτὴ τῆς χριστιανικῆς ὀρθοδοξίας, χωρὶς ἀπαραίτητα νὰ διαχωρίζονται ἀπὸ τοὺς ὑπολοίπους ὀρθοδόξους μὲ βάση ἄλλα κριτήρια. Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ δεύτερον σημεῖο τὸ ὁποῖο θὰ θέλαμε νὰ ἐπισημάνουμε. Στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα οἱ ἀραβοφώνοι προσδιορίζονται κυρίαρχα, ἂν καὶ ὄχι ἀποκλειστικὰ, μὲ βάση τὴ θρησκευτικὴν ταυτότητα καὶ ἡ κατηγοριοποίησή τους μὲ «ἐθνολογικὰ» π.χ. κριτήρια δὲν φαίνεται νὰ ἔχει νόημα. Ὁ Μυστακίδης, ὁ ὁποῖος ὑποθέτουμε ὅτι ἐγνώριζε τὴν ἔννοια τῆς ἐθνότητος, ἐπιχείρησε νὰ καταγράψῃ τὴν ἐθνολογικὴν κατάστασιν τῆς Συρίας μὲ ἓνα ἐξαιρετικὰ παράδοξο ἀποτέλεσμα. Στὸν «Κατάλογο τῶν κατοί-

63. Β. Α. Μυστακίδης, «Αἱ ἐτερόδοξοι κοινότητες ἐν Συρίᾳ καὶ τὰ ἐν αὐταῖς σχολεῖα», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, τόμ. 21 (1897-1898), σ. 126.

κων τῆς Συρίας κατὰ φυλὰς καὶ θρησκείας» ὁ ὁποῖος ἐπισυνάπτεται στὸ πόνημα ποὺ ἀναφέραμε καί, σύμφωνα μὲ τὸν συντάκτη του, «δίδει ἔννοιάν τινα τῶν ἐν τῇ εὐρείᾳ ταύτῃ ἐπαρχίᾳ πραγμάτων»,⁶⁴ συμπεριλαμβανόμενοι μαζὶ μὲ τὶς θεωρούμενες «ἐθνικῆς» κοινότητες καὶ οἱ ἀραβόφωνοι στοὺς ὁποίους ὁμῶς ἀποδίδεται μία τελειῶς διάφορη κατηγοριοποίηση. Ἐτσι πέραν τῶν Τούρκων, τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἀρμενίων, οἱ ἀραβόφωνοι χωρίζονται οὔτε λίγο οὔτε πολὺ σὲ δεκαπέντε κατηγορίες μὲ κυρίαρχη ἀναφορά ὡς πρὸς τὸ θρήσκευμα, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες καταγράφονται οἱ ὀρθόδοξοι καὶ καθολικοὶ ἄραβες, οἱ ὀρθόδοξοι καὶ καθολικοὶ σύροι, οἱ μαρωνίτες, οἱ λατίνοι, οἱ βεδουῖνοι, οἱ μελχίτες, οἱ δροῦσοι, οἱ ἰσμαηλίτες κ.ἄ. Ὁ κατάλογος αὐτὸς ἀναπαριστᾷ εὐγλωττα τὶς κυρίαρχες ἀντιλήψεις γιὰ τοὺς ἀραβόφωνους, καὶ συνεπῶς καὶ γιὰ τοὺς ἀραβορθόδοξους τῆς Κιλικίας ποὺ ἀποτελοῦσαν, μικρὸ βέβαια, μέρος αὐτῆς τῆς πληθυσμιακῆς ὁμάδας.

Ὁ προσδιορισμὸς τῆς ταυτότητος τῶν ἀραβοφώνων σὲ σχέση μὲ τὸ θρήσκευμα ἢ τὴ θρησκευτικὴ αἵρεση, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐξημενέσουμε ἀνάλογα τὴ θέση τῶν ἀραβορθόδοξων τῆς Κιλικίας ὡς μέρος τῆς ὀρθόδοξης κοινότητος τῆς Κιλικίας, θέση τὴν ὁποία ἀποδέχονταν καὶ τὰ ὑπόλοιπα μέρη τῆς κοινότητος αὐτῆς. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι ὁ διαχωρισμὸς Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων δὲν ὑφίσταται ὅταν ξεσπᾷ ἡ ἀντιοχικὴ κρίση καὶ στὶς πράξεις τοῦ Μελετίου Dumanī, ὁ ὁποῖος κατηγορήθηκε γιὰ ἐνέργειες ποὺ θὰ ὀδηγοῦσαν στὴ «διάτραξη τῆς χριστιανικῆς εἰρήνης», ἐμφανίζεται νὰ ἀντιστέκεται τὸ σύνολο τῆς ὀρθόδοξης κοινότητος ἢ ὁποία «καίπερ ἀποτελουμένη ἐκ μελῶν διαφόρων μὲν τὴν πατρίδα καὶ γλώσσαν στερωῶς ὁμῶς ἔχουσας τῶν πατρῶν μετὰ χριστιανικοῦ πνεύματος καὶ ὁμονοίας διετέλεσε...». Οἱ ἀραβόφωνοι συνεπῶς, δὲν φαίνεται νὰ διαχωρίζονται ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη ὀρθόδοξη κοινότητα, κάτι τὸ ὁποῖο ἀποτυπώνεται καὶ στὸ γεγονός ὅτι ἐκκλησιάζονταν ἀπὸ κοινοῦ μὲ τοὺς ὑπόλοιπους ὀρθόδοξους. Ἐτσι γιὰ παράδειγμα στὴν Ταρσό οἱ τριακόσιες περίπου οἰκογένειες τῶν Σύρων ὀρθόδοξων τῆς πόλης ἐκκλησιάζονταν ἀπὸ κοινοῦ μὲ τοὺς ὑπολοίπους Ἑλληνορθόδοξους στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Παύλου. Γιὰ νὰ ἀντιμετωπισθοῦν μάλιστα οἱ ἀνάγκες τῆς λειτουργίας σὲ δύο γλώσσες, τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ ἀραβικά, ὑπῆρχαν δύο ἱερεῖς ποὺ διάβαζαν τὸ Εὐαγγέλιο ὁ ἓνας στὰ ἑλληνικὰ καὶ ὁ ἄλλος στὰ ἀραβικά.⁶⁵ Ἀλλὰ καὶ στὰ Ἀδανα ἡ μικρὴ ἀραβόφωνη κοινότητα, οἱ πληροφορίες μας ὁμιλοῦν γιὰ δέκα οἰκογένειες ἀραβορθό-

64. Β. Α. Μυστακίδης, ὁ.π., σσ. 133-134.

65. Κ.Μ.Σ., Ἐκτελεστικὴ Παράδοσις, Φάκ. ΚΛ 4 (Ταρσός), ἀφήγησις Κ. Ραφούλη. Ἐνας ἄλλος ἀφηγητής, ὁ Π. Σαχηπέλογλου, ἰσχυρίζεται ὅτι «μέχρι τὸ 1911 ἡ λειτουργία ἐκτελεῖτο εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Κατόπιν παραπόνων τῶν ἀραβοφώνων προσελήφθη ἀραβόφων ἱερεὺς πρὸς ἱκανοποίησίν των. Οὕτω ἀναγινώσκετο τὸ Εὐαγγέλιον καὶ εἰς τὴν ἀραβικὴν» (ὁ.π.).

δοξων και διακόσιες οικογένειες Σύρων ὀρθόδοξων, ἐκκλησιάζονταν ἀπὸ κοινοῦ μὲ τοὺς ὑπολοίπους στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Μόνο στὴ Μερσίνα οἱ ἀραβορθόδοξοι εἶχαν τὴ δική τους ἐκκλησία, τὸν Ἅγιο Γεώργιο, τὴν ὁποία ὥστόσο χρησιμοποιοῦσαν καὶ οἱ ὑπόλοιποι ὀρθόδοξοι πρὶν κτιστεῖ ὁ μέγας ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τὸ 1885.⁶⁶ Ἀλλὰ καὶ τὶς κοινωνικὲς καὶ οἰκονομικὲς ἐπαφές, ὅπως καὶ τὶς ἐπιγαμίες ἀνάμεσα στοὺς ὀρθόδοξους τῆς Κιλικίας, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἀραβορθόδοξων σὲ καμία περίπτωση δὲν περιορίζε ἡ διαφορετικὴ γλῶσσα.⁶⁷

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε καὶ τὴν πολιτικὴ διάσταση τῆς ὑπόθεσης. Οἱ ἐκθέσεις τοῦ ἑλληνικοῦ προξενείου τῆς Μερσίνας μεταφέρουν καὶ αὐτὲς ἓνα κλίμα ρευστότητας ἀκόμη καὶ γιὰ θέματα στὰ ὁποῖα ὑποτίθεται ὅτι ἡ στάση τῶν ὀρθόδοξων μὲ ἑλληνικὸ φρόνημα ἦταν ἀραγής. Ἀναφερόμαστε κυρίως στὰ προβλήματα ποὺ δημιούργησε στὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ ἡ διάθεση πολλῶν ἑλληνορθόδοξων νὰ ἀποδεχθοῦν ἱερεῖς ποὺ ἀποστέλλει τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Ἡ στάση αὐτὴ ποὺ ἐκδηλώθηκε συγκεκριμένα στὴν περίπτωση τῆς ἀποδοχῆς ἡ ὅχι τοῦ μητροπολίτη Ἠλία μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ μόνο στὸ βαθμὸ ποὺ μία μερίδα τῆς ἑλληνορθόδοξης κοινότητας ἐξακολοιούθησε νὰ ἀποδίδει στὴ διαμάχη ἀποκλειστικὰ ἐκκλησιαστικὸ χαρακτήρα. Ἐδῶ θὰ μπορούσαμε νὰ ἐντάξουμε περιστατικὰ ὅπως τὴν τιμητικὴ ὑποδοχὴ τοῦ μητροπολίτη Ἠλία κατὰ τὴν πρώτη του ἐπίσκεψη στὴν Ταρσό. Οἱ ἐξηγήσεις ποὺ δόθηκαν ἀργότερα στὸν ὑποπρόξενο Ἀ. Πανᾶ ἀπὸ τὸν πρεσβτὸ τῆς Ταρσοῦ Γ. Σιδερικουδὴ, ὅτι «ἐξ ἄβροττος ἐδέχθημεν τὸν Ἠλία»,⁶⁸ δύσκολα μποροῦν νὰ ἐρμηνεύσουν αὐτὴ τὴν ἀνδνημ ὑποδοχὴ ἂν δὲν συνέτρεχε καὶ μία διάσταση ἀποδοχῆς τοῦ ἱεράρχη στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐκεῖ κοινότητας. Δὲν εἶναι πιστεύουμε τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ἀ. Πανᾶς ἐπανάφερε τὸ ζήτημα στὴ «σωστὴ του βάση» ἀπευθυνόμενος στὰ *πατριωτικὰ αἰσθήματα* τῶν ἐκεῖ ὀρθόδοξων ἔτσι ὥστε αὐτοὶ στὸ ἐξῆς νὰ ἀκολουθοῦν πιστὰ τὶς ὁδηγίες του.

Κάτι ἀνάλογο παρατηρεῖται καὶ στὴν κοινότητα τῶν Ἀδάνων. Ἐκεῖ ὁ Ἕλληνας ὑποπρόξενος συνεργάστηκε στενὰ μὲ τὸν Δημήτριο Σάττη, παράγοντα τῆς κοινότητας καὶ γνωστὸ γιὰ τὶς ἐθνικὲς του θέσεις, προκειμένου ὁ τελευταῖος νὰ πείσει «τοὺς ἀντιφρονούντες (ἐν Ἀδάνοις οἱ ὀρθόδοξοι

66. Βλ. Ἀχ. Συμεωνόγλους: «Ὁ ἑλληνισμὸς τῆς Κιλικίας», Κ.Μ.Σ., Ἀρχεῖο Προφορικῆς Παράδοσης, Φάκ. ΚΛ 3 (Μερσίνα) καὶ *Ἡμερολόγιον Ἀδελφότητος Ὁρθοδοξίας Μερσίνης*, σ. 179.

67. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἡ μητέρα τοῦ γνωστοῦ βιομηχάνου καὶ εὐεργέτη τῆς κοινότητας τῆς Μερσίνας Ἀ. Μαυρομάτη ἦταν ἀραβορθόδοξη. Βλ. Κ.Μ.Σ., Ἀρχεῖο Προφορικῆς Παράδοσης, Φάκ. ΚΛ 3 (Μερσίνα).

68. Α.Υ.Ε., Β' Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, Ἐπιστολὴ Ἀ. Πανᾶ πρὸς τὴν πρεσβεῖα Κωνσταντινουπόλεως (20 Δεκεμβρίου 1910).

ήσαν διαιρεμένοι) ότι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ συμφέρει τὸ ἡμέτερον γένος ἢ παραμονὴ τοῦ Ἁγίου»,⁶⁹ ὅπως καὶ πράγματι συνέβη. Θὰ λέγαμε λοιπὸν ὅτι ἡ διάθεση συμφιλίωσης μὲ τις ἐπιλογὲς τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας δὲν μπορεῖ νὰ περιορισθεῖ στοὺς ἀραβόφωνους ἀποκλειστικά ἀλλὰ ἐπεκτείνεται καὶ σὲ μέρος τῶν ὑπολοίπων ἑλληνορθόδοξων. Βέβαια ἡ δυναμικὴ τῆς στάσης αὐτῆς δὲν φαίνεται νὰ πῆρε ἄλλες διαστάσεις πράγμα πού ἀποτυπώθηκε καὶ στὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἀποκρυσταλλώθηκε σὲ κάποια πολιτικὴ κίνηση πού νὰ διασπᾷ τὸ μέτωπο τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων ἀπέναντι στὸ ζήτημα. Ὡστόσο ὑφίστατο ὡς ἐνεργὴ παράμετρος, ἔστω καὶ μὲ φθίνουσα δυναμικὴ, καὶ ἐπιτρέπει τὴν καταγραφὴ μιᾶς εἰκόνας ρευστότητας ἢ ὅποια ἀπὸ τὴ μία προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν κατηγορηματικὴ στάση τῶν τριῶν κοινοτήτων νὰ ἀκολουθήσουν τις προτροπὲς τοῦ ἑλληνικοῦ ὑποπροξενείου καὶ νὰ μὴν ἀποδεχθοῦν τὴν παραμονὴ τοῦ μητροπολίτη Ἡλίας καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀπὸ μία ὑπόγεια, ἂν καὶ περιορισμένη, διάθεση ἀποδοχῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς Ἀντιοχείας καὶ τῶν ἐπιλογῶν της, στὸ βαθμὸ πού ἡ τελευταία εἶχε ἀποκαταστήσει τις σχέσεις της μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη.

Οἱ ἐπισημάνσεις αὐτὲς γίνονται προκειμένου νὰ φωτισθεῖ καλύτερα ἡ διάσταση τῆς ἐθνικῆς ἐτερότητας μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία «διαβάζονται» οἱ ἐξελίξεις γύρω ἀπὸ τὸ μητροπολιτικὸ ζήτημα τῶν Ἀδάνων καθὼς στὶς ἀρχὲς τῆς δευτέρης δεκαετίας τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἡ στάση τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων ἔτεινε νὰ προσδιορίζεται μὲ ἐθνικὰ κριτήρια καὶ νὰ ἀντιπαραβάλλεται στὴ μικρὴ ἀραβόφωνη κοινότητα τῆς Μερσίνας πού ἀποδεχόταν τις ἐπιλογὲς τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας. Ἀλλὰ ἡ ἀναφορὰ στὴ ρευστότητα αὐτὴ δὲν φαίνεται νὰ ἀκυρῶνει τὴ βασικὴ κατεύθυνση πού τελικὰ πῆρε ἡ ἐρμηνεία τοῦ ζητήματος σὲ τοπικὸ ἐπίπεδο καὶ τὴν κατανόησή του μὲ ὄρους ἐθνικῆς ἀντιπαλότητας. Μὲ ἄλλα λόγια, ἂν καὶ στὴ διαμάχη μὲ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας ἐξακολούθησε γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα νὰ ἀποδίδεται καθαρὰ ἐκκλησιαστικὸς χαρακτήρας, τὴν ἴδια στιγμὴ αὐτὴ ἐπενδύεταν καὶ μὲ ἐθνικὸ μανδύα. Οἱ δύο κινήσεις ἦσαν παράλληλες ἀλλὰ μὲ ἀντιστρόφως ἀνάλογη δυναμικὴ. Δὲν γνωρίζουμε σὲ ποιοὺ βαθμοὺ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὑπόσταση τῆς διαμάχης ἐξακολούθησε νὰ ὑφίσταται σὲ μέρος τοῦ συλλογικοῦ ὑποσυνείδητου καθὼς αὐτὸ πού τελικῶς ἐπικράτησε ἦταν ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἐθνικὴ διάσταση τῆς διαμάχης. Τὸ σίγουρο εἶναι ὅτι ἀπὸ ἓνα ὀρισμένο χρονικὸ σημεῖο καὶ μετὰ οἱ ἀναπαραστάσεις τῆς ἐθνικῆς ἐτερότητας (ἐμεῖς καὶ οἱ ἄλλοι) ὀργανώθηκαν μὲ βάση τὴ στάση πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας καὶ κατ' ἐπέκταση τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα καὶ τὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ στὴν περιοχὴ.⁷⁰

69. Α.Υ.Ε., Β' Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, Ἐπιστολὴ Ἀ. Πανὰ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν (1 Ὀκτωβρίου 1910).

70. «Ἀπὸ δεκαετίας καὶ πλέον [οἱ κοινότητες τῆς Κιλικίας] ἀγωνίζονται τὸν ἀγῶνα

Μέσα σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο κάθε πράγμα πήρε τὴ θέση του, καὶ οἱ ὅποιες ἀντιθέσεις στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἐλληνορθόδοξων κοινοτήτων μετρήθηκαν καὶ ἐκτιμήθηκαν μὲ βάση τὴ στάση αὐτή. Συνεπῶς ἡ ἐθνικὴ ἑτερότητα μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀντιπαράθεσης Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων φαίνεται νὰ παίρνει τὴν ὀριστικὴ τῆς μορφή καὶ νὰ νομιμοποιεῖται μέσα ἀπὸ μία ἐκκλησιαστικὴ ἀντιπαράθεση. Ἡ εἰκόνα τῶν ἀραβοφώνων ὡς ἐτέρων προκύπτει κυρίως ἀπὸ τὴ στάση τους ἀπέναντι στὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας καὶ μόνον τότε ἐπενδύεται μὲ ἐθνικὸ μανδύα. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ διατύπωση τῆς ἐθνικῆς ἑτερότητας προκύπτει μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάδειξη μιᾶς συγκεκριμένης ἀντιπαράθεσης ἔξω ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν ἔχει νόημα. Οἱ ὁμάδες πού ὀρίζονται πλέον μέσα ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ τῆς ἑτερότητας (δηλαδὴ οἱ ἀραβόφωνοι ὀρθόδοξοι καὶ οἱ ὑπόλοιποι ὀρθόδοξοι) προσλαμβάνονται ὀντολογικὰ ὡς ἐθνικὲς ὁμάδες ἀκριβῶς μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀντιπαλότητα. Μόνο τότε στοιχεῖα ὅπως ἡ χρῆση τῆς γλώσσας (ἀραβόφωνοι) πού μέχρι τότε ἦσαν οὐδέτερα ἀποκοτύν νόημα ὡς κριτήρια ἐθνικῆς ταυτότητας καὶ συνεπῶς ὡς κριτήρια διάκρισης.

Ἡ ἔνταση τοῦ μητροπολιτικοῦ ζητήματος τῶν Ἀδάνων ἐπέδρασε καταλυτικὰ λοιπὸν στὴ διάπλαση τῆς εἰκόνας τῆς ἐθνικῆς ἑτερότητας. Ἀλλὰ ἡ ἀντιπαλότητα αὐτὴ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὸ σμίλευμα τῆς εἰκόνας τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἀράβων, ἀφοροῦσε δηλαδὴ τὴν ὀρθόδοξη κοινότητα. Εἶναι λοιπὸν ἐνδιαφέρον νὰ ἐξετάσουμε τὴ θέση τῆς ἐλληνορθόδοξης κοινότητας ἀπέναντι στὶς ὑπόλοιπες πληθυσμιακὲς ὁμάδες στὴν Κιλικία, κυρίως δὲ ἀπέναντι στοὺς μουσουλμάνους. Ἡ πρώτη δεκαετία τοῦ 20οῦ αἰῶνα στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία σηματοδεύτηκε ἀπὸ τὴν Νεοτουρκικὴ Ἐπανάσταση καὶ τὶς πυκνὲς πολιτικὲς ἐξελίξεις πού τὴν ἀκολούθησαν. Τὸ νεοτουρκικὸ καθεστῶς ἐπανεφέρε τὸ ἀνενεργὸ Σύνταγμα τοῦ 1876, ἐπανεγκαθίδρυσε τὸν κοινοβουλευτισμὸ καὶ τὶς γενικὲς ἐκλογὲς καὶ εἰσήγαγε σειρὰ νομοθετημάτων τὰ ὁποῖα, κινούμενα πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἐνίσχυσης τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἐνοποίησης τοῦ νομικοῦ καὶ πολιτικοῦ πλαισίου, περιορίζαν αἰσθητὰ τὸ ὑπάρχον πλαίσιο λειτουργίας τῶν ἐθνοθησκευτικῶν μειονοτήτων.⁷¹ Στὸ πλαίσιο αὐτὸ οἱ νεότουρκοι ἦρθαν σὲ ἀντιπαρά-

τὴς διασώσεως τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν αὐθιπαξίας ὑπονομευομένης ὑπὸ τῶν ἀράβων τῆς Συρίας. Δις κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Ἀντιοχείας ἀπεπειράθη νὰ ἐγκαθιδρύσῃ ἄραβι ἀρχιερεῖς ἐν τῇ ἐλληνικοτάτῃ ταύτῃ ἐπαρχίᾳ ἀλλ' ἀπεκρούσθη ὑφ' ἡμῶν». Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἀπὸ ἐπιστολὴ τῆς δημογεροντίας τῶν Ἀδάνων πρὸς τὸ Σύνταγμα τῶν Μικρασιατῶν «Ἡ Ἀνατολή» συμπεκνώνει ἱκανοποιητικὰ καὶ τὶς γενικεύσεις καὶ τὶς νέες διατυπώσεις τῆς (ἐθνικῆς) ἀνάγνωσης τῆς πραγματικότητας στὴν Κιλικία σὲ μία κρίσιμη περίοδο. Βλ. Ἀρχεῖο Σύνταγμα «Ἡ Ἀνατολή» (= Α.Σ.Α.), Β', Ἀντιόχεια, ἐπιστολὴ μὲ ἡμερομηνία 20 Ἰουλίου 1911.

71. B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Λονδίνο 1968. F. Ahmad, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914*, Ὁξφόρδη 1969. Τοῦ ἴδιου, «Unionist Relations with the Greek, Armenian and Jewish Communities of the

θεση όχι μόνο με τις ήγεσίες των μειονοτήτων αλλά και με τα περισσότερα γειτονικά βαλκανικά κράτη, και όχι μόνο, τα οποία θεώρησαν κατάλληλη την περίοδο για να θέσουν εκ νέου επί τάπητος τις διεκδικήσεις τους στην οθωμανική αυτοκρατορία. Έτσι η βουλγαρική ήγεμονία κήρυξε μονομερώς την ανεξαρτησία της, η Αυστρία προσάρτησε παράνομα τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και η Κρήτη ζήτησε ξανά την ένωση της με την Ελλάδα. Επιπλέον το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως αντέδρασε έντονα σε σειρά νομοθετημάτων όπως το νομοσχέδιο περί εκκλησιών και το νόμο περί γενικής στρατολογίας. Μέσα σε αυτόν τον αναβρασμό ανέκλυψαν νέα πολιτικά δεδομένα και οι διάφορες πολιτικές και εθνικές κινήσεις στην οθωμανική αυτοκρατορία αναγκάστηκαν να προσδιορίσουν τη στάση τους στη νέα συγκυρία.

Πώς όμως αποτυπώθηκε η αναστάτωση αυτή στην Κιλικία και πώς την εισέπραξαν οι εκεί ελληνορθόδοξες κοινότητες; Η αίσθηση που αποκομίζουμε είναι ότι οι πολιτικές αυτές εξελίξεις φαίνεται να μην αγγίζουν την Κιλικία, τουλάχιστον στην έκταση που συναντούμε άλλοι. Κατ' αρχήν η εγκαθίδρυση του νεοτουρκικού συντάγματος εορτάστηκε στην Κιλικία, όπως και άλλοι, μέσα σε ένα κλίμα συναδέλφωσης. Η κοινότητα της Μερσίνας για παράδειγμα, οργάνωσε συγκέντρωση στο ναό του Αγίου Νικολάου που διακοσμήθηκε με τουρκικές και ελληνικές σημαίες. Στη συγκέντρωση αυτή σημαίνοντες παράγοντες της κοινότητας έβγαλαν πανηγυρικούς στα τουρκικά, τα ελληνικά και τα γαλλικά.⁷² Όμως οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τη συνέχεια, σε μία περίοδο έντονων πολιτικών ζυμώσεων, δίνουν την εικόνα μιας μάλλον περιορισμένης πολιτικής κινητικότητας. Αν εξαιρέσουμε ένα τηλεγράφημα διαμαρτυρίας προς την οθωμανική κυβέρνηση, στο οποίο καταγράφεται η αντίθεση της κοινότητας των Αδάων στο «νομοσχέδιο περί εκκλησιών»,⁷³ καμία άλλη επίσημη ενέργεια των κοινοτήτων δεν φαίνεται να έχει καταγραφεί.⁷⁴ Ενδεχομένως θα έπρεπε να προσθέσουμε μία οδηγία την οποία απέστειλε το Ελληνικό Υπουργείο

Ottoman Empire», στο B. Braude-B. Lewis (eds), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, τόμ. 1, Νέα Υόρκη 1982, σσ. 401-434. K. Karpat, «Millets and Nationality: the Roots of Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era», στο B. Braude-B. Lewis (eds), *δ.π.*, σσ. 141-170.

72. Levant Herald/Weekly Budget 22/8/1908.

73. Ψήφισμα κοινότητας Αδάων, Κώδικας Αδάων 410.

74. Οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τη στάση των τριών κοινοτήτων είναι και ανεπαρκείς και συγκεχυμένες. Θεωρούμε πάντως ότι οι Έλληνορθόδοξες Κοινότητες μάλλον δεν πρωτοστάτησαν στις αντιπολιτευτικές κινήσεις που οργανώθηκαν στην περιοχή κυρίως από Αρμενίους. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι τις διαμαρτυρίες για την επικείμενη ψήφιση νόμου περί Τύπου από τη νεοτουρκική κυβέρνηση οργάνωσαν τα κόμματα των Αρμενίων στην περιοχή αν και όπως φαίνεται υπήρξε κάποια ευρύτερη συμμετοχή σε αυτές (Levant Herald/Weekly Budget, 2 Φεβρουαρίου 1910).

των Έξωτερικών σε όλα τα ύποπροξενεία στην όθωμανική αυτοκρατορία, προκειμένου οι έλληνορθόδοξες κοινότητες να υποβάλλουν ψηφίσματα στην όθωμανική κυβέρνηση, με τα όποια να ζητούν την άποδοχή των αιτημάτων των Έλλήνων βουλευτών και του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.⁷⁵ Δεν γνωρίζουμε αν το ψήφισμα όντως υπεβλήθη αν και δεν το αποκλείουμε. Τό βέβαιο είναι πάντως ότι ή πολιτική δραστηριοποίηση των έλληνορθόδοξων κοινοτήτων μοιάζει να είναι ύποτονική. Ίσως ή στάση αυτή να έρμηνεύεται μερικώς από τό γεγονός ότι οι έλληνορθόδοξες κοινότητες της Κιλικίας λόγω του μικρού δημογραφικού τους μεγέθους δεν αντιπροσωπεύτηκαν στο όθωμανικό κοινοβούλιο στην κρίσιμη περίοδο 1908-1914.⁷⁶ Άλλά αυτό δεν αλλάζει τό γεγονός ότι την πολιτική δραστηριότητα των κοινοτήτων της Κιλικίας φαίνεται να απορροφά, σχεδόν ολοκληρωτικά, τό μητροπολιτικό ζήτημα των Άδάνων και ή τύχη του. Τό βάρος του ζητήματος αυτού στην πολιτική κινητοποίηση των κοινοτήτων είχε ειδική σημασία. Σε αντίθεση με τη δημιουργία έντονων πολιτικών αντιπαράθεσεων, κυρίως μετά τό 1910, άνάμεσα σε Έλληνες και Όθωμανούς με τό Κρητικό Ζήτημα να εκκρεμεί και τό boycott των ελληνικών προϊόντων να βρίσκεται στην ήμερήσια διάταξη, στην Κιλικία άπλά δεν έμφανίζονται, εκδηλά τουλάχιστον, αντιοθωμανικά αισθήματα. Άς υπενθυμίσουμε εδώ τη συνεργασία που διαπιστώθηκε κατά τη διάρκεια του Άντιοχικού Ζητήματος και της γενικότερης σύμπτωσης απόψεων των δύο πλευρών στην Κιλικία. Άναμφίβολα ή σύμπτωση αυτή είχε κυρίως πολιτικά κίνητρα (π.χ. την αντιμετώπιση της ρωσικής διείσδυσης) άλλά δεν μπορεί παρά να επηρέασε γενικότερα τις έκατέρωθεν σχέσεις. Θεωρούμε λοιπόν ότι ή διατύπωση της κατηγορίας της εθνικής ετερότητας στις συλλογικές άναπαραστάσεις των έλληνορθόδοξων κοινοτήτων που εξετάζουμε, όργανώθηκε σχεδόν αποκλειστικά με βάση την αντιπαράθεση «έλλήνων και άράβων», όπως αυτή προέκυψε μέσα από την εξέλιξη του Άντιοχικού Ζητήματος. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι ή ετερότητα αυτή δεν είχε άναφορές και σε σχέση με τις υπόλοιπες εθνοθρησκευτικές ομάδες της περιοχής άλλά ότι ή δυναμική στη διατύπωση της κατηγορίας αυτής όφείλεται κυρίως στην αντιπαράθεση που αναφέραμε.

Η εθνική ετερότητα και οι τρόποι με τους όποιους αυτή ήρθε να όργανώσει τις άναπαραστάσεις περί κοινότητας και ταυτότητας, άποτελεί τόν πρώτο τόπο που έπιχειρήσαμε να περιγράψουμε. Η δεύτερη ένότητα που θά μäs άπασχολήσει, άφορά τις αντίληψεις που έμφανίστηκαν στο έσωτερικό των έλληνορθόδοξων κοινοτήτων της Κιλικίας σχετικά με την ιστορία

75. Α.Υ.Ε., 'Υποπροξενείο Μερσίνας, ΙΕ' όδηγία με ήμερομηνία 9 Αυγούστου 1911.

76. Κατερίνα Μπούρα, «Οί βουλευτικές εκλογές στην όθωμανική αυτοκρατορία: οι Έλληνες βουλευτές 1908-1918», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 4 (1983), σσ. 84-85.

καί τήν γεωγραφία τῆς περιοχῆς καί κατ' ἐπέκταση τῆς δικῆς τους θέσης σέ αὐτήν. Τά ἐπίπεδα αὐτά συγκροτοῦν τόν δεύτερο τόπο πάνω στόν ὁποῖο πλάθεται ἡ ἐθνική ταυτότητα καί συνδέονται βέβαια ἄμεσα μέ τή διάπλαση τῆς εἰκόνας τῆς ἐθνικῆς ἐτερότητας πού ἤδη ἐξετάσαμε. Στήν πραγματικότητα ἡ ἐθνική ἐτερότητα ἀποτελεῖ ἐτεροπροσδιορισμό μέ τήν ἔννοια ὅτι ὀρίζει τή μορφή τῆς κοινότητος στήν ἀντιπαράθεσή της μέ ἄλλες. Γιά νά ἀποτελέσει ἡ ἐτερότητα αὐτή μιᾶ θετική κατηγορία πρέπει νά συνυπολογίσει κανεῖς καί τήν ἀντιμετώπιση τῶν παραμέτρων πού μόλις ἀναφέραμε. Ἀλλά ἄς πάρουμε τὰ πράγματα μέ τή σειρά τους.

«Διότι καί ἡ ἡμετέρα ἐπαρχία εἶναι ἐπαρχία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας». ⁷⁷ Μὲ αὐτό τόν τρόπο ἡ κοινότητα τῶν Ἀδάνων προβάλλει τὸ αἷμα τῆς πρὸς τὸν Σύλλογο Μικρασιατῶν «Ἡ Ἀνατολή» προκειμένου αὐτὸς νά συγκατανεύσει στήν ἀποστολὴ τοῦ ἀρχιμανδρίτη Παπαδόπουλου γιά νά ἀναλάβει τὴ διεύθυνση τῶν κοινοτικῶν σχολείων. Σὲ ἀνάλογο μῆκος κύματος κινεῖται καί ἡ ἐπικρότηση τῆς ἀπόφασης τῆς ὀθωμανικῆς κυβέρνησης νά δημιουργήσει τὸ Νομὸ Ἀδάνων καί νά ἀποσπάσει τὴν Κιλικία ἀπὸ τὴ Συρία. Ἡ σχετικὴ πηγὴ μάλιστα συνδέει ἄμεσα τὴν ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς μέ τὴν ἐγκατάσταση τῶν ἐλληνορθόδοξων οἱ ὁποῖοι «διὰ τῆς ἀκαταβλήτου αὐτῶν φιλοπονίας καί μεγαλοπράγμονος εὐφυΐας κατορθώσαντες νά ἐκμεταλλεῦθαι τὸν πλοῦτον τῆς χώρας καί ... ἐν γένει τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις τοῦ τόπου». ⁷⁸ Τὸ ἐπιχείρημα πού προβάλλεται καί στὶς δύο περιπτώσεις ἔχει σημασία ὡς δηλωτικὸ μιᾶς συγκεκριμένης ἀντίληψης γιά τὸ χῶρο καθὼς ἐμφανίζει τὶς κοινότητες τῆς Κιλικίας νά ἀντλοῦν τὰ δικαιώματά τους ἀπὸ τὴ θέση καί τὴ σχέση τους μέ μιᾶ περιοχὴ γνωστὴ γιά τὴν «ἐλληνικότητά» της στὶς ἀναπαραστάσεις τῆς ἐλληνικῆς κοινότητος στήν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι τὸ ἐπιχείρημα σχετικὰ μέ τὴ θέση τῆς Κιλικίας δὲν θεωρεῖται αὐτονόητο. Ἡ περιοχὴ ⁷⁹ ἱστορικὰ εἶχε συνδεθεῖ περισσότερο μέ τὴ Συρία καί τὶς ἐκεῖ ἐξελίξεις παρὰ μέ τὴ Μικρὰ Ἀσία ἔστω καί ἂν ἀπὸ γεωγραφικὴ ἀποψη ἀποτέλεσε ἓνα ἰδιότυπο σύνολο ἀνάμεσα στὶς δύο αὐτὲς εὐρύτερες περιοχές. Εἶναι ἴσως ἐνδεικτικὸ τῆς ὀριακῆς αὐτῆς θέσης τὸ γεγονὸς ὅτι ἀπὸ διοικητικὴ ἀποψη ἡ γεωγραφικὴ ζώνη τῆς Κιλικίας διαιροῦνταν μέχρι καί τὸ 1868 σὲ δύο περιοχές ἢ μία ἐκ τῶν ὁποίων, ἡ Σελεύκεια, ἀνῆκε στὸ μικρασιατικὸ βιλαέτι τοῦ Ἰκονίου καί ἡ δεύτερη, τὰ Ἀδανα, στὸ συριακὸ βιλαέτι τοῦ Χαλεπίου. Ἀς ὑπενθυ-

77. Α.Σ.Α., Ἐπιστολὴ Δημογεροντίας Ἀδάνων, 20 Ἰουλίου 1911.

78. «Ὁ Νομὸς Ἀδάνων», *Ἡμερολόγιον Ἀδελφότητος Ὁρθοδοξίας Μερσίνης*, σ. 172.

79. Ἀπὸ γεωγραφικὴ ἀποψη ἡ Κιλικία ἐθεωρεῖτο πάντως μέρος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας: βλ. λήμμα «Κιλικία» στὸ *Λεξικὸν Ἱστορίας καί Γεωγραφίας*, τόμ. 3, Κωνσταντινούπολη 1881, σ. 519. Ὁ Ἀρ. Σταυρίδης, (*Ἐγχειρίδιον πολιτικῆς φυσικῆς καί ἐμπορικῆς γεωγραφίας τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους*, Κυδωνίες 1876, σσ. 109-111), ὀρίζει τὴν Κιλικία ὡς ἀπαρτίζουσα τὴ μεσημβρινὴ (ταυρικὴ) παραλία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

μίσουμε ότι από έκκλησιαστική άποψη ή περιοχή άνηκε στο Πατριαρχείο της Άντιοχείας ή δικαιοδοσία του όποιου προς τά δυτικά όρίζοταν άκριβώς από αυτή τη ζώνη. Συνεπώς και από έκκλησιαστική-ιστορική και από διοικητική άποψη ή Κιλικία ήταν δύσκολο νά διαχωριστεί από τó χώρο της Συρίας. Θά ύποθέταμε επιπλέον ότι ή σύνδεση με τó χώρο της Μικράς Άσίας δέν είχε νόημα για τίς έλληνορθόδοξες κοινότητες της Κιλικίας στο βαθμό που αυτές είχαν συνείδηση της ένταξής τους σέ μία ευρύτερη όρθόδοξη κοινότητα που δέν γνώριζε, ή τουλάχιστον δέν προσδιόριζε τη φυσιογνωμία της, με στενά γεωγραφικούς όρους. Ώστόσο, στις άρχές του 20ού αιώνα, ή εικόνα της θέσης των κοινοτήτων αυτών στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο φαίνεται πώς κινείται σέ μία νέα κατεύθυνση καθώς ή Κιλικία, και συνεπώς και οί εκεί έλληνορθόδοξες κοινότητες, όρίζεται ως μέρος της Μικράς Άσίας και όχι της Συρίας. Θά πρόσθετα εδώ ότι δέν αντιμετωπίζουμε τόσο μία νέα επινόηση της γεωγραφικής θέσης της Κιλικίας όσο την έμφαση για τόν συνυπολογισμό της περιοχής αυτής στο χώρο της Μικράς Άσίας. Η πρόταξη της αντίληψης αυτής έχει τη σημασία της. Η έμφαση στη Μικρά Άσία μπορεί νά έρμηνευθεί κατ' άρχήν ως άποδέσμευση από ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο, αυτόν της Συρίας, στον όποιο ή θέση των έλληνορθόδοξων προσλαμβάνεται ως αυτή της μειονότητας. Η εξέλιξη του μητροπολιτικού ζητήματος των Άδάνων και ή χρήση έθνολογικών διακρίσεων στο έσωτερικό της έλληνορθόδοξης κοινότητας άπλά ενίσχυσε την αντίληψη των Έλλήνων τó φρόνημα όρθόδοξων για την περιθωριακή θέση του Έλληνισμού στον ευρύτερο χώρο της Συρίας.⁸⁰

Σέ ένα δεύτερο επίπεδο ή πρόταξη της αντίληψης του χώρου σύμφωνα με την όποία ή Κιλικία άνηκε στη Μικρά Άσία ύποδηλώνει τη διάθεση συμμετοχής στις τύχες μιάς ελληνικής (έλληνορθόδοξης) κοινότητας με πολύ ισχυρότερη θέση και δημογραφική ύπόσταση. Στην προοπτική αυτή, οί έλληνορθόδοξες κοινότητες της Κιλικίας παύουν νά άποτελούν άπλά ισχυρές όρθόδοξες κοινότητες στο συριακό όρθόδοξο χώρο και αυτοαναβαθμίζονται, θά έλεγε κανείς, με τη συμμετοχή τους στη φαντασιακή κοινότητα του Έλληνισμού της Μικράς Άσίας. Έδώ ή αντίληψη του χώρου χάνει τη στενά τοπική ή την ευρύτερη οικουμενική της διάσταση και προσανατολίζεται προς την έθνική, όρίζοντας τó χώρο με βάση τίς σχέσεις τους με έθνικές ομάδες.

80. «Δυστυχώς έν Συρία έλληνισμός δέν ύπάρχει». Αυτά σημείωνε σέ έπιστολή του προς τó Σύλλογο Μικρασιατών «Η Άνατολή» ό γιατρός Ά. Μπέλιας, κάτοικος Άλεξανδρέτας. Καί συνέχιζε: «Έναίθα μόλις και μετά βίας ήδυνήθημεν πρό Ι0ετίας νά συστήσωμεν μικρόν τι ελληνικό σχολείον όν και διατηρούμεν δι' έράνων των ξένων... διδάσκονται άνω των 60 έλληνοπαίδων ... τίνες είναι και πόθεν προέρχονται όπως μη και ούτοι εκριζωθώσιν ως τόσοι άλλοι οίτινες έλλείψει σχολής ... έχασαν την γλώσσαν αυτών και μετ' αυτής πάν αίσθημα προς τó έθνος εις ό άνήκουσιν» (Α.Σ.Α., Β', Άντιόχεια, Έπιστολή από Άλεξανδρέτα, 4 Σεπτεμβρίου 1900).

Πρέπει να σημειώσουμε ότι η συγκεκριμένη αναπαράσταση του χώρου αναφέρεται σε μία Μικρά Ἀσία της οποίας η σχέση με τὸν Ἑλληνισμό ἔχει ἤδη κατοχυρωθεῖ. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν περιοχὴ τῆς Συρίας ὅπου ἡ θέση τοῦ Ἑλληνισμοῦ βιώνεται μειονεκτικά, ἡ Μικρὰ Ἀσία, εἶναι ἡ περιοχὴ ὅπου ἡ ἰσχυρὴ θέση τοῦ τελευταίου εἶχε «κατοχυρωθεῖ» ποικιλοτρόπως. Ἡ ἰσχυρὴ δημογραφικὴ παρουσία τῶν ἑλληνορθόδοξων στὴ δυτικὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὸν Πόντο, ἡ καταλυτικὴ σημασίᾳ δραστηριότητα τοῦ ὁμογενειακοῦ κεφαλαίου στὴν περιοχὴ καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ εκπαιδευτικὴ δραστηριοποίηση τῶν συλλόγων καὶ ἄλλων συναφῶν φορέων, ἔδινε τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ σχέση τοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ τὸ χωρὸ αὐτὸ ἦσαν δεδομένες καὶ ἰσχυρές. Σημαντικὴ συμβολὴ στὴ διαμόρφωση αὐτῆς τῆς σχέσης εἶναι καὶ ἡ ἔντονη ἐκδοτικὴ δραστηριότητα (βιβλία καὶ περιοδικὲς ἐκδόσεις) στὸν εὐρύτερο ἑλληνόφωνο χωρὸ. Ἡ διάσταση αὐτὴ τῆς «ἑλληνικῆς ὑπεροχῆς» σὲ μία περίοδο μάλιστα παγίωσης τῆς ἐθνικῆς ιδεολογίας εἶχε τὴν ἐπίδρασή της καὶ στὴν Κιλικία, ἡ ὁποία προσλαμβάνεται πλέον ὡς τμῆμα μιᾶς περιοχῆς μὲ ἔντονη ἑλληνικὴ παρουσία, ἐνῶ οἱ ἐκεῖ κοινότητες ἐμφανίζονται νὰ συμμετέχουν ἐξίσου στὴν προοπτικὴ τοῦ χώρου αὐτοῦ ὡς κομμάτι τῆς μείζονος ἑλληνικῆς κοινότητος στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία.

Ἡ πρόταξι τῆς συγκεκριμένης γεωγραφικῆς ἀναπαράστασης σχετικὰ μὲ τὴν Κιλικία ἔχει ὡστόσο ἐνδιαφέρον καὶ γιὰ ἕνα ἄλλο λόγο. Ἡ ἔμφαση στὴ συγκεκριμένη γεωγραφικὴ θέση τῆς Κιλικίας συνεπάγεται καὶ τὴν ἀποστασιοποίηση τῶν Ἑλλήνων στὸ φρόνημα ὀρθόδοξων ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους (ἀραβόφωνους στὴν πλειοψηφία τους) ἑλληνορθόδοξους. Συνεπῶς ἡ «ἀποσύνδεση» ἀπὸ τὴ Συρία ἐνεργεῖ καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς «φαντασιακῆς» ἀποστασιοποίησης ἀπὸ τὶς ἀραβορθόδοξες κοινότητες αὐτές, κάτι ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθεῖ παρὰ ὡς ἀπόρροια μιᾶς πολιτικῆς ἐπιλογῆς διακρίσεως Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων. Ἔτσι ἡ ἀναπαράσταση τῆς Κιλικίας ὡς τὸ ἔθνολογικὸ ὄριο Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων, ὅσον ἀφορᾷ τουλάχιστον τοὺς ὀρθόδοξους πληθυσμούς, ἀποκτᾷ νόημα μόνον μέσα ἀπὸ τὴν ὑπέρβαση τῆς θρησκευτικῆς συγκρότησης κοινότητος καὶ ταυτότητας καὶ τὴν συγκρότηση ἐθνοτικῶν κριτηρίων γιὰ τὶς κατηγορίες αὐτές. Ἡ ἀναπαράσταση τοῦ χώρου ὁργανώνεται πλέον μέσα ἀπὸ μία ἐθνικὴ ὀπτική, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ καὶ συνδιαμορφώνει τὴ διάχυση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας στὴν Κιλικία, ξεπερνώντας ταυτόχρονα τὶς εὐρύτερες παραδοσιακὲς ἀντιλήψεις τοῦ χώρου τὶς ὁποῖες ὁργάνωνε ὁ λόγος τῆς χριστιανικῆς οἰκουμενικῆς ὀρθοδοξίας. Ἡ διάκρισι Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων ποὺ προέκυψε μὲ τὸν τρόπο ποὺ περιγράψαμε φαίνεται νὰ ἀποκτᾷ καὶ μία γεωγραφικὴ διάσταση ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ καὶ ταυτόχρονα ἐνισχύει τὴ διαφοροποίηση αὐτὴ καθὼς συμβάλλει ἐνεργότερα στὴν προβολὴ τῆς ὡς πειστικῆς ἀναπαράστασης τῶν ἐθνολογικῶν διακρίσεων σὲ ἐκείνη τὴν ἀπομακρυσμένην περιοχὴ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἄν ἡ γεωγραφικὴ ἀναπαράσταση τοῦ χώρου τείνει νὰ ἀποτυπώνει ἔμ-

μεσα τις σχέσεις των κοινοτήτων της Κιλικίας με τον Έλληνισμό της Μικράς Ασίας, οι ιστορικές αναπαραστάσεις που διατυπώνονται την ίδια περίοδο προβάλλουν άμεσότερα τη σχέση αυτή. Βέβαια το ύλικό που έχουμε στη διάθεσή μας για το θέμα αυτό είναι σχετικά περιορισμένο αλλά επιτρέπει πιστεύουμε τη διατύπωση ενδεικτικών προτάσεων. Ύπενθυμίζουμε ότι στις κοινότητες της Κιλικίας, λόγω της μικρής τους ηλικίας, δεν είχαν εμφανισθεί λόγοι κύκλοι που θα μπορούσαν να αναλάβουν από μόνοι τους τη διατύπωση απόψεων για την ιστορία της περιοχής. Το έγκλημα αυτό ανέλαβε ο καπταδοκικής καταγωγής Παύλος Καρολίδης καταξιωμένος ιστορικός της περιόδου και καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας.⁸¹ Σε μικρό πόνημά του⁸² επιχειρείται η καταγραφή της ιστορικής πορείας της Κιλικίας μέσα από τη γνωστή έρμηνευτική προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία η ιστορική καταγραφή δεν ήταν ανεξάρτητη από την κατάδειξη της ελληνικότητάς της. Η ιστορική αφήγηση οργανώνεται γύρω από τη συνεχή και αναλλοίωτη παρουσία του Έλληνισμού στην Κιλικία στο πέρασμα των αιώνων. Για την κατάδειξη της παρουσίας αυτής, σύμφωνα με τον Καρολίδη ο Έλληνισμός εμφανίζεται τον 7ο ή τον 8ο π.Χ. αιώνα, επιλέγονται συγκεκριμένες περιόδους οι οποίες υπογραμμίζουν τον εξελληνισμό της Κιλικίας κατά την προελληνιστική περίοδο όπου: «[...] τα πράγματα είχαν προοδοποιήσει την όριστική επικράτησιν του Έλληνισμού [όπως] μαρτυρεί η εκπληκτική ταχύτης μεθ' ἧς ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐν τοῖς μετὰ Ἀλεξάνδρον χρόνοις βλέπομεν ἐπιτελούμενον τὸν ἐντελὴ ἐξελληνισμόν τῆς χώρας».⁸³ Τὴν ολοκλήρωση τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς Κιλικίας, σύμφωνα με τὸν Καρολίδη, ἀκολούθησε ἡ διείσδυση καὶ ἐπικράτησις

81. Ο Π. Καρολίδης ὑπῆρξε ὁ ἱστορικός πού ἀσχολήθηκε συστηματικά με τὴ διερεύνηση τῆς ἱστορίας τῶν περιοχῶν αὐτῶν. Πέραν τῆς Κιλικίας ἀσχολήθηκε καὶ με τὴν περιοχή τῆς Καππαδοκίας καὶ με τὴν ἱστορία τῆς Συρίας κάτω βέβαια ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἐλληνικότητας τῶν περιοχῶν αὐτῶν (Π. Καρολίδης, *Περὶ τῆς ἐθνικῆς καταγωγῆς τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης*, Ἀθήνα 1909). Εἶναι πιθανὸν πάντως ὁ Καρολίδης νὰ ἀνέπτυξε ἀπλῶς μία ἤδη ἀποδεκτή ἀποψη σχετικά με τὴν ἐλληνικότητα τῶν Συρίων καὶ τὴν ἀπόλεια τῆς ἐθνικῆς τους συνειδήσεως. Γιὰ παράδειγμα σὲ ἄρθρο στὸ ὁποῖο ἐξετάζεται ἡ στάση τῶν ἀραβοφώνων χριστιανῶν στὸ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα τονίζεται ὅτι: «Οἱ ἀραβόφωνοι Σύροι εἰς τὰς φλέβας τῶν ὁποίων ρέει ἀρκετὴ δόσις ἑλληνικοῦ αἵματος, ἀπολέσαντες ὅμως, δυστυχῶς, σὺν τῇ γλώσσῃ καὶ πᾶν αἰσθημα ἑλληνικόν...». («Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Συρίᾳ καὶ Παλαιστίνῃ», *Ἑλληνισμός*, Ἰανουάριος 1899, σ. 27). Σὲ ἀνάλογο κλίμα ἐξάλλου κινεῖται καὶ ὁ Γ. Κ. Σκαλιέρης πού ἀποδίδει ἐλληνικὴ φυλετικὴ καταγωγὴ στὸ σύνολο τῶν ἀραβοφώνων τῆς Συρίας (Γ. Κ. Σκαλιέρης, ὁ.π., σσ. 207-209). Γιὰ τὴν ἱστοριογραφικὴ δραστηριότητα τοῦ Π. Καρολίδη γιὰ τὴν Καππαδοκία βλ. Ἠλίας Ἀναγνωστάκης-Εὐαγγελία Μπαλτᾶ, *Ἡ Καππαδοκία τῶν «Ζώντων Μνημείων»*, Ἀθήνα 1990, σσ. 28-48.

82. Π. Καρολίδης, «Ἡ Κιλικία κατὰ τοὺς ἑλληνομακεδονικοὺς καὶ ρωμαίικοὺς χρόνους», *Ἡμερολόγιον Ἀδελφότητος Ὁρθοδόξιας Μερσίνης*, σσ. 223-243.

83. *Ὁ.π.*, σ. 234.

του χριστιανισμού με τὸν ἀπόστολο Παῦλο πὺν εἶχε ὡς γενέτειρα τὴν Ταρσό.⁸⁴ Ἀκολουθεῖ μία σύντομη περιγραφή τῆς ἱστορίας τῆς περιοχῆς κατὰ τοὺς πρῶμους χριστιανικοὺς αἰῶνες καὶ τὴν ἑνταξὶ τῆς στὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας καὶ ἡ ἀφήγησις κλείνει ἀπτότομα μὲ τὴν ἀναφορὰ στὶς διαδοχικὲς καταλήψεις τῆς Κιλικίας ἀπὸ τοὺς Ἀραβες, τοὺς Μαμελούκους καὶ ἀργότερα, τὸ 1516, ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς. Στὸ πόνημα αὐτὸ συναντοῦμε ὅλους τοὺς τόπους πὺν εἶχε ἀναπτύξει ἡ ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία τῆς περιόδου: τὴν τρισχιλιετὴ συνεχὴ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τὴν ἐνσωμάτωσις στὸ σχῆμα αὐτὸ τῆς Μακεδονικῆς Περιόδου καὶ τοῦ Βυζαντίου, τὴ σύνδεσις Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ. Αὐτὸ πάντως πὺν ἔχει ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ἡ πρόταξις τῆς θέσις τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς περιοχῆς κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδο καὶ τῆς σχέσις ἑλληνισμοῦ μὲ τὸν χριστιανισμό ἐμφανίζεται σὰν νὰ κατοχυρώνει τὴ θέσις τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων στὴν Κιλικία στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Ἐπιπλέον ἡ κατάδειξις τῆς ἱστορικῆς παρουσίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν περιοχὴ ἐξυπηρετεῖ εὐχερέστερα τὴ σύνδεσις τῶν συγκεκριμένων κοινοτήτων μὲ τὸ εὐρύτερο σῶμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὸ πρότυπο αὐτὸ τῆς σύνδεσις συγκεκριμένων κοινοτήτων μὲ ἓνα «φανταστικὰ» προσλαμβάνομενο Ἑλληνισμό βασίζεται στὴ διατύπωση τῶν ἀναγκαίων ἱστορικῶν νημάτων τὰ ὁποῖα ἀντλοῦν ἀπὸ ἓνα κοινὸ ἀν καὶ ἀπώτατο ἑλληνικὸ παρελθόν. Ἡ σχέση αὐτὴ μάλιστα φαίνεται νὰ ἀποδίδει στὶς συγκεκριμένες κοινοτήτες καὶ τὸν ἑλληνικὸν τους χαρακτήρα. Τὸ πρότυπο αὐτὸ, πὺν δὲν ἀποτελεῖ βέβαια καινοτομία, φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνεται καὶ στὴν Κιλικία ὅπου ἡ συγκεκριμένη ἱστορικὴ ἀναπαράστασις ἔρχεται νὰ ἐνισχύσει τὴν εἰκόνα τῆς ἑλληνικότητος τῆς περιοχῆς καὶ τῶν ἐκεῖ ὀρθόδοξων πληθυσμῶν ἀμεσότερα ἀπ' ὅ,τι οἱ ἀναπαραστάσεις τοῦ χώρου. Ὅμως ὑπάρχουν καὶ ὀρισμένα ὅρια στὴν ἀπόπειρα αὐτὴ. Ἡ ἰσχνὴ δημογραφικὴ ὑπόστασις τῶν κοινοτήτων αὐτῶν καὶ ἡ συμβίωσις τῶν ἑλληνικῶν στὸ φρόνημα κοινοτήτων μὲ ἄλλες πὺν ἀναγνωρίζονται ὡς ἀλλοεθνεῖς, ἀν καὶ ὀρθόδοξες, δίνει μία διάστασις ὀριακότητος πὺν δὲν μπορεῖ νὰ ξεπερασθεῖ εὐκόλα. Αὐτὸ μάλιστα ὀδηγεῖ καὶ τὸν ἴδιον τὸν Καρολίδη στὴν ἀπτότομη διακοπὴ τῆς σύντομης ἀφήγησός του. Διαπιστώνεται δηλαδὴ μὴ ἀδυναμία νὰ συνεχίσει τὴν καταγραφὴ τῆς ἱστορίας τῆς Κιλικίας καὶ μετὰ τὴν κατάκτησίν της ἀπὸ μουσουλμανικὰ κράτη. Ἐδῶ τὸ νῆμα μπορεῖ νὰ ξετυλιχθεῖ μόνον ἀπὸ μίαν ἄλλην σκοπιὰ, αὐτὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ πῶς συγκεκριμένα τῆς ἱστορίας τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας, τῆς ἀνώτατης πνευματικῆς ἀρχῆς τῶν ὀρθόδοξων πλέον πληθυσμῶν στὴν περιοχὴ αὐτὴ.

Οἱ ἀναφορὲς πὺν ἔχουμε γιὰ τὶς ἱστορικὲς ἀναπαραστάσεις τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου εἶναι περιορισμένες. Κυρίως ὁμως δύσκολα μποροῦν νὰ ἀποδεσμευθοῦν ἀπὸ μίαν καθαρὰ ἐκκλησιαστικὴν διάστασις καὶ νὰ τοὺς ἀπο-

84. Ὁ.π., σ. 241.

δοθεί έθνικόν νόημα. Αντίθετα, μοιραία προκύπτουν διαμάχες που άπασχόλησαν πράγματι τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας ὅπως τὸ ζήτημα τῆς ἀντιμετώπισης τῆς παπικῆς ἐπιρροῆς. Στὸ *Λεξικὸ Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας*, παρουσιάζεται ἀναλυτικὰ ἡ ἱστορία τῶν Πατριαρχῶν Ἀντιοχείας καὶ ἐμφανίζεται ἀποκλειστικὰ αὐτὴ ἡ διάσταση χωρὶς καμία ἀναφορά μὲ ἐθνικὸν νόημα. Ἰδιαίτερη ἐμφαση δίνεται στὴν περίπτωση τοῦ πατριάρχου Σιλβέστρου (1728-1766) οἱ χειρισμοὶ τοῦ ὁποῖου, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀρνητικὴ στάση του σὲ ἰσχύουσες πρακτικὲς νηστείας στὸ Χαλέπι, ἀναστάτωσαν τὴν ὀρθόδοξη κοινότητα καὶ ἓνα μέρος τῶν ὀρθοδόξων «ἐκρηγύχθησαν ἡβῆδὸν παπισταὶ ἀποσπασθέντες ἀθλίως τῆς μητρὸς αὐτῶν Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας μέχρι τῆς σήμερον».⁸⁵ Αὐτὸ πού δὲν ἐπισημαίνεται στὸ λεξικὸ εἶναι τὸ ὅτι μὲ τὴ χειροτόνηση τοῦ Σιλβέστρου στὸ Θρόνον Ἀντιοχείας ἐγκαθίσταται γιὰ πρώτη φορὰ μὴ ἀραβόφωνος πατριάρχης Ἀντιοχείας. Τὸ γεγονὸς αὐτό, ὅπως καὶ τὸ ὅτι καὶ οἱ ὑπόλοιποι πατριάρχες Ἀντιοχείας ἦσαν ἐλληνόφωνοι, δὲν ἀπέκτησε ἐθνικὸν νόημα παρὰ πολὺ ἀργότερα, δηλαδὴ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς κρίσης τοῦ Ἀντιοχικοῦ Ζητήματος, ὅταν ἡ ἀναφορά σὲ ἐλληνόφωνους ἢ ἀραβόφωνους πατριάρχες στὸ παρελθόν, ἐγγράφεται ἀπὸ ἓνα λόγο κοινὸ ἀπευθείας στὴν ἀντιπαράθεση Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων. Τότε ἡ διάσταση τῆς ἀφοσίωσης στὴν ὀρθοδοξία ὑποβαθμίσθηκε καὶ συνδέθηκε ἅμεσα μὲ τὴ διαμάχη Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων ὅπως ἀκριβῶς τὴ μόρφωσε ἡ ἐξέλιξη τοῦ Ἀντιοχικοῦ Ζητήματος.⁸⁶ Μὲ ἄλλα λόγια ἡ πρόσληψη τῆς ἐκκλησιαστικῆς

85. *Λεξικὸν Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας*, τόμ. 5, Κωνσταντινούπολη 1888, σσ. 224-231.

86. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπιστολὴ πού ἀπέστειλε (τὸ 1912;) Ἑλληνας φοιτητὴς στὸν πατριάρχη Γρηγόριο καὶ ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς στὸ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο τῆς Βηρυτοῦ. Ὁ ἀνώνυμος φοιτητὴς ἐπιχειρεῖ νὰ ἀντιδράσει στὶς παρακλήσεις τοῦ Γρηγορίου Damas πρὸς τὸ Ρῶσο Πατριάρχη Ἀρσένιο νὰ ἐνισχύσει τὴν παρουσία Ρώσων στὴν περιοχὴ. Μὲ γράμμα πού δημοσιεύθηκε σὲ ρωσικὸ περιοδικό —ἦταν ἄραγε ὁ ἀνώνυμος φοιτητὴς ἀπόφοιτος κάποιου ἀπὸ τὰ ρωσικὰ σχολεῖα τῆς Παλαιστίνης ἢ τῆς Συρίας;— ὁ Γρηγόριος ἰσχυρίσθηκε ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν σὲ διάστημα δώδεκα ἐτῶν νὰ διανύσει ὁ Θρόνος Ἀντιοχείας μία ἀπόσταση 350 ἐτῶν στὸ διάστημα τῆς ὁποίας αὐτὸς ὀπισθοχώρησε ἐνῶ οἱ λοιποὶ λαοὶ «προοδεύσασιν γιγαντιαίους βήμασι». Οἱ χρονικὲς ἀναφορὲς εἶναι σαφεῖς. Τὰ δώδεκα ἔτη σηματοδοτοῦν τὴν περίοδο ἀπὸ τὴν ἀνοδο στὸ θρόνον τοῦ Μελετίου Dumanι ἐνῶ τὰ τριακόσια πενήντα τὴν ἀνοδο στὸ θρόνον τοῦ Σιλβέστρου καὶ τῶν ὑπόλοιπων ἐλληνόφωνων πατριαρχῶν. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἑλληνα φοιτητῆ εἶναι ἐξίσου ἐνδιαφέρουσα: «Ἀγνοεῖτε μακαριώτατε ὅτι ἀπὸ τοῦ 1624 ἔνθα εἰσῆλθον αἱ προπαγάνδα ἐν Συρίᾳ μέχρι τοῦ 1729 ἔνθα ἐπαρουσιάσθη ὁ Σιλβέστρος παρῆνυρον αὐταὶ πρὸς τὸ μέρος αὐτῶν τὰ τρία τέταρτα... [ὅτι] εἰς τὸ διάστημα τοῦτο ἐπατριάρχευσαν ἀραβόφωνοι. [Σ.Γ.]... [ὅτι] ἐπατριάρχευσαν συγχρόνως δύο πατριάρχαι ἀραβόφωνοι καὶ πρὸς ὑποστήριξιν τῶν εἰς τὸν θρόνον ἐπικαλεῖτο ἐκάτερος τὴν βοήθειαν τῶν λατινικῶν προπαγανδῶν δίδων εἰς ἀντάλλαγμα τὸν λαὸν του ... εἰς ἐκκατολίκευσιν [ὅτι] ἐξέλιπεν πᾶσα ὀρθόδοξος πίστις καὶ ἡ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ ἠναγκάσθη νὰ συντάξῃ ὁμολόγον πίστεως καὶ νὰ ἀποστείλῃ εἰς τὸν Ἀντιοχικὸν θρόνον ἵνα ὑπογράψῃ τίς εἶναι ὀρθόδοξος καὶ τίς κατ'ὸν νόμον. Ἀγνοεῖτε ὅτι πρὶν ἀποσταλεῖ ὁ Σιλβέστρος συνέβησαν ὅλα αὐτὰ...

διαμάχης στην Ἀντιόχεια με ἔθνικοὺς ὄρους ὁδήγησε καὶ στὴν ἀναδιάταξη τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος με τοὺς ἴδιους ὄρους.

Οἱ ἀναπαράστασεις τῆς γεωγραφικῆς θέσης καὶ τῆς ἱστορικῆς ὑπόστασης τῆς Κιλικίας καὶ τῶν ἐκεῖ ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων ἀποτελέσαν μία λόγια ἐνασχόληση. Ἀναμφίβολα τὰ στοιχεῖα ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ εἶναι περιορισμένα. Ἐπιτρέπουν ὅμως νὰ κατανοήσουμε τὶς δυνατότητες ποὺ τὰ δύο ἀντικείμενα δίνουν στὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο προσλαμβάνεται ἡ ἑλληνικὴ ἔθνικὴ κοινότητα στὴν Κιλικία καθὼς καὶ στὴν παραγωγή τῆς ἔθνικῆς τους ταυτότητας. Μὲ βάση τὶς συγκεκριμένες προτάσεις καὶ με τοὺς περιορισμοὺς ποὺ δημιουργοῦσε ἀντικειμενικὰ ἡ ὀριακὴ θέση τῆς περιοχῆς, ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Κιλικίας προσλαμβάνεται θετικὰ ὡς μία κοινότητα ἡ ὁποία εἶχε ἱστορικὲς σχέσεις με τὴν περιοχὴ, τὰ δικαιώματα καὶ ἡ φυσιογνωμία τῆς ὁποίας δὲν μποροῦσαν νὰ ἀπεμποληθοῦν ἀκριβῶς λόγω αὐτῆς τῆς σχέσης. Γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ἡ εἰκόνα τοῦ ἔθνους καὶ ὁ ἔθνικὸς λόγος ὁργανώνουν καὶ ὀρίζουν τὶς σχέσεις τῆς ἔθνικῆς κοινότητας καὶ με τὸ χῶρο καὶ με τὸ χρόνο, ἐνισχύοντας τὴν εἰκόνα τῆς μοναδικότητάς της μέσα ἀπὸ αὐτὲς τὶς μεταφορὲς καὶ συμβάλλοντας οὐσιαστικὰ στὴν ἴδια τὴ σύσταση τῆς πραγματικότητος.

Συνεπῶς, στὴν περίπτωση τῶν ἀναπαράστάσεων τῆς ἱστορίας καὶ τῆς γεωγραφίας, ὁ ἔθνικὸς λόγος εἶναι δηλωτικὸς. Ὑπάρχουν ὡστόσο περιπτώσεις ποὺ ἀποκαλύπτουν τοὺς τρόπους με τοὺς ὁποίους ὁ ἔθνικὸς λόγος ὁργανώνει τὶς σιωπές του, προσπαθώντας νὰ ἀποφύγει ἀνεπιθύμητες πλευρὲς τῆς καθημερινῆς πραγματικότητος. Τὸ πλέον χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι αὐτὸ τῆς γλωσσικῆς φυσιογνωμίας τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς περιοχῆς ποὺ ἐξετάζουμε. ἔχουμε ἤδη ἀναφερθεῖ στὸ γεγονός τῆς ἐκτεταμένης χρήσης τῆς τουρκικῆς, ἡ γιὰ νὰ εἰμαστε πιὸ ἀκριβεῖς τὴν περιορισμένη χρήση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Ἀς ὑπενθυμίσουμε ἐπιπλέον ὅτι ἡ καραμανλίδικη γραφὴ ἀποτελέσε μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς γραφές ποὺ χρησιμοποιοῦν στὰ ἐπίσημα πρακτικὰ τους οἱ ἑλληνορθόδοξοι κοινότητες τῶν Ἀδάνων, τῆς Ταρσοῦ καὶ τῆς Μερσίνας. Ἀπὸ τὴ σύσταση τῶν κοινοτήτων αὐτῶν στὴ δεκαετία τοῦ 1870, τὰ καραμανλίδικα, ἀποτελοῦν

Ἀγνοεῖτε ἀκόμη τοὺς ἀγῶνες τοὺς διαρκέσαντες μεταξὺ τῶν διαδόχων τοῦ Σιλβέστρου καὶ τῶν ρωμαιοκαθολικῶν μέχρι τοῦ ἔτους 1850 ἔθα κατόρθωσαν οἱ Ἑλλήνες [Σ.Γ.] πατριάρχει νὰ ἀλλάξωσι καὶ τὸ εἶδος τοῦ καλλιμανχίου τῶν ρωμαιοκαθολικῶν:» (Α.Υ.Ε., Β' Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, χωρὶς χρονολογία). Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα γιὰ τὸν τρόπο ποὺ συλλαμβάνει τὴν ἱστορία τοῦ Ἀντιοχικοῦ Θρόνου. Δηλαδή ὡς μιὰ ἱστορία ποὺ μπορεῖ νὰ χωρισθεῖ σὲ δύο περιόδους με σημεῖο τομῆς τὴν ἐγκαθίδρυση τοῦ Σιλβέστρου στὸ θρόνο. Στὸ ἐξῆς ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ καθολικισμοῦ θὰ ἀποτελέσει τὸ σκοπὸ τῶν Ἑλλήνων Πατριαρχῶν ποὺ θὰ ἐπιτύχουν ἐκεῖ ὅπου ἀπέτυχαν οἱ ἀραβόφωνοι. Ἡ σχέση μάλιστα τῶν τελευταίων με τὴν ὀρθοδοξία θεωρεῖται ἀδύναμη καὶ ἡ στάση τους ἀπέναντι στὸν κύριο ἐχθρὸ τῆς ὀρθοδοξίας, τὸν καθολικισμό, ὡς ὑποκειμένη στὴν ἐξυτρήρηση τῶν προσωπικῶν τους συμφερόντων.

τήν πλέον συχνή γραφή των πρακτικῶν καὶ μόλις πρὸς τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα ἐνισχύεται κάπως ἡ χρήση τῆς ἐλληνικῆς. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐπίσημη γραφή στὰ πρακτικά τῶν δημογεροντιῶν, ἡ κυριαρχία τῆς τουρκικῆς γλώσσας στὴν καθημερινὴ ἐπικοινωνία τῶν ἐλληνορθόδοξων μαρτυρεῖται συχνά. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ μάλιστα δημιουργοῦσε ἰσχυρὲς ἀντιδράσεις σὲ ἐλλαδίτες δασκάλους ποὺ ἔρχονταν νὰ διδάξουν στὰ σχολεῖα τῆς Κιλικίας καὶ ἀντιμετώπιζαν ἕνα ἀρνητικὸ γλωσσικὸ περιβάλλον. Γιὰ παράδειγμα, ὁ δάσκαλος Δ. Γαλλέτης ποὺ διορίστηκε στὸ σχολεῖο τῶν Ἀδάνων τὸ 1902, περιγράφοντας τὶς ἐντυπώσεις του στὸν πρόεδρο τοῦ Συλλόγου Μικρασιατῶν «Ἀνατολή» ποὺ τὸν ἔστειλε ἐκεῖ, ἀνέφερε: «Τὸ δὲ χεῖριστον πάντων [εἶναι ὅτι] καὶ ἡ ἰδική μας σχολὴ εἶναι 95% τουρκόφωνος. Διδάσκοντες δ' ἔχει ἕνα παιδάριον ἐκ Χίου ἀμέθοδον, καὶ ἕνα διευθυντὴ ἐκ Κιαισαρείας τουρκόφωνον καὶ ἀμέθοδον, ἀλλοίμονο λοιπὸν εἰς ἐμὲ τί ἔχω νὰ τραβήξω».⁸⁷ Ἕνας ἄλλος δάσκαλος ὁ Δ. Λαζαρίδης περιέγραψε μὲ ἀνάλογο τρόπο τὴν κατάστασι τῶν ἐλληνορθόδοξων στὴν ἀκόμη πιὸ ἀπομακρυσμένη περιοχή τῆς Θεοδοσιούπολης (Ἐρζερούμ) τὴν ὁποία ἐπισκέφθηκε λίγα χρόνια ἀργότερα: «Παραδειγματικὴ ἀμάθεια ἐπικρατεῖ εἰς αὐτὰ [τὰ χωριά]. Ἡ κακοδαμνία τῶν δὲν ἔχει ὄρια, ὁμιλοῦν δὲ τὴν ἀρμενικὴν καὶ τὴν τουρκικὴν καὶ τὴν ἀκανόνιστον καταστάσιν ἐλληνικὴν... Ὡμίλησα εἰς αὐτοὺς [τοὺς ὀρθόδοξους χριστιανοὺς κατοικοῦς] εἰς τὴν Τουρκικὴν γλῶσσαν».⁸⁸

Ἡ ἰσχυρὴ θέση τῆς τουρκικῆς γλώσσας δημιουργοῦσε ἀντικειμενικὰ προβλήματα στὸ νὰ παγιωθεῖ ἡ ταυτότητα μιᾶς κοινότητος ποὺ ὅλο καὶ περισσότερο ἀναγνώριζε τὸν ἑαυτό της ὡς ἐλληνικὴ. Μὲ δεδομένη μάλιστα τὴ σημασία τοῦ γλωσσικοῦ κριτηρίου στὴ διαμόρφωσι τῆς εἰκόνας τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους γενικότερα, ἡ ἀρνητικὴ σημασία τοῦ στοιχείου τονίζεται περισσότερο. Βέβαια, σὲ μία περίοδο ἐνίσχυσης τῆς ἐθνικῆς ταυτότητος ἡ πραγματικότητα αὐτὴ δὲν ἦταν ἐπιθυμητή, κάτι ποὺ ὑπογραμμίζεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς ἰδρυσης ἐλληνικῶν σχολείων, τὰ ὁποῖα ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἀποτελεσματικότητά τους λειτούργησαν συστηματικὰ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ μετὰ. Ἀλλὰ ἡ συστηματικὴ χρῆσι τῆς τουρκικῆς ὡς μητρικῆς γλώσσας, καὶ ἡ συνεπαγόμενη ἄγνοια τῆς ἐλληνικῆς, ἔπρεπε ἂν ὄχι νὰ ἐξηγηθοῦν, τουλάχιστον νὰ ἀντιμετωπισθοῦν.⁸⁹ Ὁ μόνος τρόπος γιὰ

87. Α.Σ.Α., ὑποφάκελος Β' Ἀντίχεια, ἐπιστολὴ τῆς 8/21ης Ἰουλίου 1902.

88. Α.Σ.Α., ὁ.π., ἐπιστολὴ τῆς 16ης Σεπτεμβρίου 1909.

89. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ πρόταξι τοῦ γλωσσικοῦ κριτηρίου στὴ διάπλασι τῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὸ «τουρκικὸ ἔθνος» καὶ ἡ ἐνσωμάτωσι του σὲ αὐτὸ τῶν τουρκόφωνων ὀρθόδοξων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ Semseddin Sami, ἕνας ἀπὸ τοὺς πρῶτους ἐκφραστὲς τῆς τουρκικῆς ἰδέας, ἐπέμεινε στὴ διατύπωσι τῆς ἐννοίας τοῦ «ἀνατολίτη», τοῦ κατοίκου δηλαδὴ τῆς Ἀνατολίας (Μικρᾶς Ἀσίας) ὡς τοῦ κυρίου πληθυσμακοῦ ὑποστρώματος τοῦ τουρκικοῦ ἔθνους καὶ ὑποστήριξε τὴ φυλετικὴ συνέχεια τῶν κατοίκων τῆς Ἀνατολίας, ὅπως αὐτὴ ἐκφράστηκε μέσα ἀπὸ τὴ χρῆσι τῆς τουρκικῆς γλώσσας: «ὅπως κάθε μουσουλμάνος δὲν εἶναι Τούρκος, ἔτσι καὶ κάθε ὀρθόδοξος δὲν εἶναι Ἕλληνας». Ἡ Θρη-

νά ξεπεραστεί το πρόβλημα στο επίπεδο της έγγραφματης συλλογικής συνείδησης ήταν ή υποβάθμισή του.

«Γλώσσα κυριαρχούσα ἐν τῷ νομῷ τούτῳ εἶναι ἔνεκα τοῦ μεγίστου μέρους τοῦ πληθυσμοῦ ὡς εἰκός [Γ.Σ.] ἡ τουρκική, μετ' αὐτῆς ἔρχεται ἡ ἀραβική ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς ἰδίᾳ ὁρίοις τοῦ νομοῦ ἔνεκα τῆς γειτνιάσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Μεσοποταμίαν ἐν αἷς, ὡς γνωστὸν κυριαρχεῖ ἡ ἀραβική». Αὐτὸς εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο παρουσιάζεται ἡ γλωσσικὴ κατάσταση στὴν Κιλικία στίς σελίδες τοῦ *Ἡμερολογίου* τῆς κοινότητας Μερσίνας. Εἰδικότερα γιὰ τοὺς ἑλληνορθόδοξους ἡ γλωσσικὴ τους ταυτότητα ἐπιχειρεῖται νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ βάση τὴ διαφορετικὴ προέλευσή τους. Αὐτὸς ὁ τρόπος ἐρμηνείας στὴν πραγματικότητα υποβαθμίζει τὴ χρήση τοῦ γλωσσικοῦ ὀργάνου ποὺ σὲ ἄλλες περιπτώσεις θὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὡς ἀδιάσειστο κριτήριο ἐθνικότητας: «Τούτου ἔνεκα βλέπεις ἐν ταῖς κοινότησι ταύταις ἐκτὸς τῆς Ἀραβικῆς ὁμιλουμένης ὑπὸ τῶν τελευταίων [δῶσαν προέρχονταν ἀπὸ τὴν Τρίπολη καὶ τὴ Λαοδικεῖα τῆς Συρίας] τὴν ὑπάρχουσαν διγλωσσίαν μάλιστα δὲ τῇ τῶν Ἀδάνων, ἔνθα ἐκ τῶν τετρακισχιλίων Ἑλλήνων ὀρθοδόξων τὰ δύο μὲν τρίτα ὁμιλοῦσι τὴν Τουρκικὴν τὰ δὲ λοιπὰ τὴν Ἑλληνικὴν. ... Τὴν διαφορὰν ταύτην σὺν τῷ χρόνῳ ἐξαλείφει ἡ ὁσμὴ ... ἐμπεδουμένη Ἑλληνικὴ παιδεία... Πολλοὶ μάλιστα καὶ αὐτῶν τῶν εἰς τὴν ἀνδρικήν ἡλικίαν εἰσελθόντων καὶ ἐκ τῶν Τουρκοφόνων μερῶν τῆς Μεσογαίας Μικρᾶς Ἀσίας καταγομένων ἐν τῷ νομῷ Ἀδάνων ἐξέμαθον ἤδη τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν...».⁹⁰

Ἡ ἀναφορὰ στὴ γλωσσικὴ κατάσταση τῶν ἑλληνορθόδοξων τῆς Κιλικίας δὲν γίνεται γιὰ νὰ ἀποδείξουμε κάτι ποὺ εἶναι εὐρύτερα γνωστό, δηλαδή τὸ γλωσσικὸ τους κατακερματισμὸ, τὴ «διγλωσσία» τῶν κατοίκων ὅπως ἀναφέρεται στὴν πηγὴ μας, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ χρῆσις τῆς τουρκικῆς ἢ καὶ τῆς ἑλληνικῆς γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, δὲν συνιστᾷ πρόβλημα στὸ πλαίσιο μιᾶς θρησκευτικῆς κοινότητας στὴν ὁποία ἡ γλῶσσα αὐτὴ καθεαυτὴ δὲν ἀποτελοῦσε κριτήριο, κυρίαρχων τουλάχιστον, διακρίσεων.⁹¹ Ἡ γλωσσικὴ αὐτὴ πραγματικότητα ἀρχίζει νὰ ἀποτελεῖ πρόβλημα στὸ βαθμὸ ποὺ τὸ γλωσσικὸ κριτήριο, μαζί μὲ ἄλλα, χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν ἀναδιάταξη καὶ τὸ χωρισμὸ μιᾶς ἐνιαίας θρησκευτικῆς κοινότητας μὲ ἐθνικοὺς ὁρους. Ὡστόσο, στὴν περίπτωση τῆς Κιλικίας, τὸ κριτήριο τῆς γλώσσας στὴν «ἐθνοποιημένη» του μορφὴ προτάσσεται μὲ μιὰ καθυστέρηση, μετὰ δηλαδή τὴν ἀναγωγή καὶ τὴν ἀναπαράσταση τῶν ἑλληνορθόδοξων τῆς Κι-

ορεία στηρίζεται στὴν πίστη ἀλλὰ ἡ ἐθνικότητα στὴ χρῆσις τῆς γλώσσας». Βλ. D. Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism, 1876-1908*, Λονδίνο 1977, σσ. 52-53.

90. *Ἡμερολόγιον Ἀδελφότητος Ὀρθοδοξίας Μερσίνης*, σσ. 171-172.

91. Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ βλ. τὴν προβληματικὴ τοῦ E. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1789*, Κέιμπριτζ 1990, σσ. 52-67 σὲ ἀντιπαράθεσιν μὲ ἐκείνη τοῦ A. Smith, *National Identity*, Λονδίνο 1991, σσ. 21-29.

λικίας ως ελληνικής κοινότητας. Στο διάστημα αυτό, η περιορισμένη χρήση της ελληνικής γλώσσας, απλά υποβαθμίζεται και εν πάση περιπτώσει δεν συνεκτιμάται αυτόνομα. Με άλλα λόγια η «έθνοποίηση» του κριτηρίου αυτού στην περίπτωση της Κιλικίας στηρίζεται στην ήδη διατυπωμένη θέση της ελληνικότητας των πληθυσμών αυτών. Η αναφορά στην «εμπέδωση της ελληνικής παιδείας» εκ των υστέρων ενισχύει τις εθνικές αναφορές αλλά επιπλέον υπενθυμίζει την άργοποιημένη άρωγή της εκπαίδευσης στην επισημότητα μιας δεδομένης ταυτότητας. Έδω ουσιαστικά ερχόμαστε στους μηχανισμούς που ενισχύουν τη διάχυση της εθνικής ταυτότητας στην Κιλικία. Παράγοντες όπως το ελληνικό υποπροξενείο της Μερσίνας, τη δραστηριότητα του οποίου έχουμε ήδη επισημάνει, επέδρασαν βέβαια προς αυτή την κατεύθυνση αλλά η σημασία τους ήταν περισσότερο «τεχνική» υπό την έννοια ότι αποτέλεσαν μέρος ενός κρατικού μηχανισμού άλλης χώρας ή επιρροή του οποίου δεν θα είχε ιδιαίτερη βαρύτητα χωρίς τις απαιτούμενες «πρώτες ύλες». Θα μάς απασχολήσει ειδικότερα η επέκταση του σχολικού δικτύου στην περιοχή της Κιλικίας και η σύνδεσή της με το σμίλευμα της εθνικής ταυτότητας.

Η ανάπτυξη του ελληνορθόδοξου σχολικού δικτύου εκδηλώθηκε άργα τον 19ο αιώνα και αφορούσε σχεδόν αποκλειστικά τις τρεις κοινότητες της Κιλικίας. Το πρώτο σχολείο στα Άδανα ιδρύθηκε το 1875 σχεδόν ταυτόχρονα με τη σύσταση της ορθόδοξης κοινότητας και λειτούργησε με πολλά προβλήματα μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1890. Το 1891 η εκπαίδευση στα Άδανα απέκτησε τυπικότερο χαρακτήρα με την αναδιοργάνωση των εκπαιδευτηρίων και τη δημιουργία παρθεναγωγείου. Στα 1904 ο αριθμός των μαθητών των δύο σχολείων έφθανε τους 235⁹² ενώ στα 1909 τα σχολεία της πόλης λειτουργούσαν με περισσότερους από 350 μαθητές και μαθήτριες. Το 1910 η κοινότητα απέκτησε και νηπιαγωγείο για τη δαπάνη ανέγερσης και τη χρηματοδότηση του οποίου μερίμνησε η χήρα του Α. Συμεωνόγλου, Ειρήνη.⁹³ Στη Μερσίνα παρατηρούμε μία ανάλογη εξέλιξη. Το πρώτο σχολείο αργένων ιδρύθηκε το 1894 και το 1901 ιδρύθηκε το έπτατάξιο παρθεναγωγείο της κοινότητας που στεγάστηκε σε πολυτελές νεόδμητο κτίριο το οποίο ανηγέρθη με δαπάνες του ισχυρού τοπικού παράγοντα και γνωστού βιομηχάνου Α. Μαυρομμάτη. Στα 1909 ο μαθητικός πληθυ-

92. «Στατιστική θρησκευτικών και εκπαιδευτικών δυνάμεων του ελληνισμού εν τη Μικρά Ἀσία διενεργηθεῖσα ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου, «Ἀνατολή» Κ. Λαμέρα 1903-1904» (Α.Σ.Α., Φάκ. Μ.Σ.τ.).

93. Για τὰ σχολεία τῶν Ἀδάνων βλ. Μ. Χριστόπουλος, «Αἱ ἐν τῷ νομῷ Ἀδάνων ἐλληνορθόδοξα κοινότητες» καὶ Ἀχ. Συμεωνόγλου, «Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Κιλικίας», φάκελος Κιλικία 3, Κ.Μ.Σ. Βλ. ἐπίσης τὶς πληροφορίες πού παρέχει τὸ *Ἡμερολόγιο Ἀδελφότητος Ὁρθοδοξίας Μερσίνης*, σσ. 173-175. Ἐπίσης Χ. Σολδάτος, *Ἡ ἐκπαιδευτικὴ καὶ πνευματικὴ κίνησις τοῦ ἐλληνισμοῦ τῆς Μ. Ἀσίας (1800-1922)*, τόμ. 1, Ἀθήνα 1989, σσ. 174-176.

σμός του ἄρρεναγωγείου ἐφθανε τοὺς 120 καὶ τοῦ παρθεναγωγείου στοὺς 200 μαθητὲς καὶ μαθήτριες ἀντίστοιχα. Ἡ κοινότητα τῆς Ταρσοῦ εἶχε καὶ αὐτὴ ἰδρύσει δύο σχολεῖα, ἓνα ἄρρεναγωγεῖο καὶ ἓνα παρθεναγωγεῖο. Δὲν γνωρίζουμε πότε ἀκριβῶς ἐγκαινιάστηκαν τὰ σχολεῖα αὐτὰ ἀλλὰ δὲν θὰ πρέπει νὰ ἐμφανίσθηκαν ἔξω ἀπὸ τὸ χρονικὸ πλαίσιο πού συναντήσαμε ἤδη. Τὰ σχολεῖα τῆς Ταρσοῦ πάντως φαίνεται πὼς λειτουργοῦσαν μὲ πολὺ περισσότερα προβλήματα σὲ σχέση μὲ τὰ ἐκπαιδευτήρια τῶν ἄλλων δύο κοινοτήτων λόγω ἔλλειψης χρηματοδοτικῶν πόρων, ἐνῶ καὶ ὁ μαθητικὸς πληθυσμὸς ὑπολειπόταν αἰσθητὰ σὲ ἀριθμὸ. Γνωρίζουμε συγκεκριμένα ὅτι τὸ 1909 τὸ ἄρρεναγωγεῖο εἶχε 35 μαθητὲς καὶ τὸ παρθεναγωγεῖο μόλις 25 μαθήτριες.⁹⁴

Τὰ ἑλληνορθόδοξα σχολεῖα τῆς Κιλικίας λειτουργοῦσαν σὲ γενικὲς γραμμὲς ικανοποιητικὰ ἂν καὶ ἀντιμετώπιζαν ὑψηλὸ κόστος χρηματοδότησης τὸ ὁποῖο πολλὰς φορὲς, ἰδίως γιὰ τὴν κοινότητα τῆς Ταρσοῦ, ἦταν δύσκολο νὰ καλυφθεῖ. Πέραν ὅμως αὐτῶν ἡ ἐδραίωση ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος στὴν Κιλικία ἦταν γεγονὸς καὶ ἡ ἐπιβίωσή του ἐπιτρέπει τὴ διερεύνηση δύο σημείων. Τὸ πρῶτο ἀφορᾷ τὴν ἐπίδραση πού εἶχε ἡ ἐκπαίδευση καὶ ἡ μέριμνά της στὴν ὁργάνωση καὶ ἀναπαραγωγὴ τῆς κοινοτικῆς ἐξουσίας, ζητήματα πού ἀντιμετωπίζουμε σὲ ἄλλο μέρος τῆς ἔρευνας. Τὸ δεύτερο σημεῖο, μὲ τὸ ὁποῖο θὰ ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ, ἀφορᾷ στὴ διαπλοκὴ τῶν σχέσεων ἀνάμεσα σὲ ἑλληνικὲς ἐθνικὲς κινήσεις καὶ τὶς κοινότητες τῆς Κιλικίας πού ὁργανώθηκε γύρω ἀπὸ τὴν λειτουργία τῶν ἐκπαιδευτηρίων καὶ ἡ ὁποία ἀποτελέσει σημαντικὸ παράγοντα στὴ διάχυση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας στὴν Μικρὰ Ἀσία γενικότερα.

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐκπαίδευσης στὴν Κιλικία ἀντιμετώπισε ἐξαρχῆς προβλήματα ὡς πρὸς τὴν ποιότητα καὶ τὴ διαθεσιμότητα ἐκπαιδευτικῶν πού ἐπιθυμοῦσαν νὰ ἐργαστοῦν σὲ αὐτὴ τὴν ἀπομονωμένη γωνιά τῆς ὀθωμανικῆς ἐπικράτειας. Οἱ πληροφορίες πού ὑπάρχουν γιὰ τὴν πρῶτη περίοδο τῆς λειτουργίας τῶν ἐκπαιδευτηρίων εἶναι ἐλάχιστες καὶ δὲν ἐπιτρέπουν παρὰ τὴ διατύπωση ὀρισμένων ὑποθέσεων γιὰ τὴν προέλευση τῶν δασκάλων. Τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι ὅτι οἱ πρῶτοι δάσκαλοι τῶν ἐκπαιδευτηρίων προέρχονταν ἀπὸ τὸ Ἱεροδιδασκαλεῖο τῆς Καισάρειας ἴσως δέ, ὀρισμένοι, καὶ ἀπὸ τὴν Πόλη. Ἀντίθετα οἱ πληροφορίες πού ἔχουμε γιὰ τὴν περίοδο μετὰ τὸ 1890 μᾶς δίνουν μία καλύτερη εἰκόνα. Στὴν περίοδο αὐτὴ οἱ δάσκαλοι προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὶς Παιδαγωγικὲς Ἀκαδημίες τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου ἀλλὰ καὶ ὀρισμένοι ἀπὸ Παιδαγωγικὲς Ἀκαδημίες πού ἱδρυσαν εὐποροὶ ὁμογενεῖς στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία ὅπως τὰ Ζαρίφεια Ἐκπαιδευτήρια τῆς Φιλίππουπόλης. Ὡστόσο ἡ μετακίνηση τῶν δασκάλων πρὸς τὴν Κιλικία, δὲν προέκυψε τυχαία ἀλλὰ ἀπὸ τὴ μεσολάβηση συγκεκριμένων ἐθνικῶν φορέων στοὺς ὁποίους ἀπευθύνονταν οἱ ἐφορίες

94. Βλ. Ἡμερολόγιον, ὅ.π., σσ. 175-176.

των σχολείων για τὸ σκοπὸ αὐτό. Ἡ ἐφορία τῆς κοινότητος τῶν Ἀδάνων εἶχε ἀπευθυνθεῖ στὸν «Σύλλογο πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων» γιὰ νὰ μεριμνήσει γιὰ τὴν ἐξεύρεση διευθύντριας τοῦ παρθεναγωγείου.⁹⁵ Ἀργότερα ἡ ἐφορία Ἀδάνων ἀπευθύνεται συστηματικὰ πρὸς τὸ Σύλλογο τῶν «ἐν Ἀθήναις Μικρασιατῶν “Ἡ Ἀνατολή”» γιὰ τὴ στελέχωση τῶν ἐκπαιδευτηρίων τῆς. Ἐτοί τὸν Αὐγούστου τοῦ 1900 μετὰ ἀπὸ σχετικὸ αἴτημα ὁ Σύλλογος ἀποστέλλει ὡς διευθυντὴ τῶν σχολῶν Ἀδάνων τὸν Ἀντώνιο Παπανικητόπουλο. Ἐνα χρόνον ἀργότερα ἡ ἐφορία ζητᾷ ἐκ νέου τὴν ἀποστολὴ διευθύντριας τοῦ παρθεναγωγείου Ἀδάνων ἐνῶ στὰ ἐπόμενα χρόνια ὁ Σύλλογος θὰ μεριμνήσει γιὰ τὴν ἀποστολὴ δασκάλων, νηπιαγωγῶν καὶ διευθυντῶν τῶν σχολῶν μετὰ ἀπὸ τὰ σχετικὰ διαβήματα ποὺ δέχεται.⁹⁶ Ἀκόμη καὶ στίς ἀρχὲς τῆς ἐπόμενης δεκαετίας ἡ ἐφορία τῶν Ἀδάνων θὰ ἐξακολουθήσει νὰ ζητᾷ ἀνώτερο ἐκπαιδευτικὸ προσωπικόν, ὅπως ἔγινε μὲ τὴν περίπτωση τοῦ Ἀ. Παπαδόπουλου σημαίνοντος ἐκπαιδευτικοῦ στὸ ἱεροδιδασκαλεῖο τῆς Σάμου⁹⁷ ποὺ εἶχε ἰδρύσει ὁ Σύλλογος σὲ συνεργασία μὲ τὸν πρόεδρο τῆς Σαμιακῆς Συνελεύσεως Θ. Σοφοῦλη.⁹⁸ Ἀλλὰ καὶ ἡ κοινότητα τῆς Ταρσοῦ ἀπευθύνθηκε πρὸς τὸ Σύλλογο ἡ «Ἀνατολή» γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση ἐκπαιδευτικῶν ἀναγκῶν τῆς. Συγκεκριμένα ἡ ἐφορία τῶν ἐκεῖ σχολείων ἀπευθύνθηκε πρὸς τὸ Σύλλογο γιὰ νὰ μεριμνήσει ὁ τελευταῖος ἔτσι ὥστε ἀπόφοιτος τοῦ παρθεναγωγείου τῆς Ταρσοῦ νὰ γίνεи δεκτὴ στὸ Ἀρσάκειο γιὰ νὰ μπορέσει νὰ διδάξει μετὰ στὴ γενέτειρά της.⁹⁹ ἐνῶ λίγα χρόνια ἀργότερα ἡ ἴδια ἐφορία ἐξήτησε τὴ χρηματικὴ ἀρωγὴ τοῦ ἰδίου φορέα γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν ζημιῶν ποὺ προκάλεσαν οἱ συγκρούσεις κατὰ τὴ δίωξη τῶν Ἀρμενίων τὸ καλοκαίρι τοῦ 1909.¹⁰⁰

95. Δὲν γνωρίζουμε τὸν ἀκριβὴ χρόνον αὐτῆς τῆς διαμεσολάβησης ὑποθέτουμε ὅμως ὅτι τὸ αἶτημα διατυπώθηκε κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1890, πιθανότατα δὲ μετὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τῶν σχολῶν τὸ 1894. Τὴν πληροφορίαν παρέχει νεότερη ἐπιστολὴ τῆς Ἐφορίας πρὸς τὸ Σύλλογο ἡ «Ἀνατολή» (Α.Σ.Α., Ἀντιόχεια Β', Ἐπιστολὴ τῆς 22ας Ἰουλίου 1900).

96. Α.Σ.Α., ὁ.π., Ἐπιστολὲς 22ας Ἰουλίου 1901, 7ης Ἰουλίου 1902, 22ας Ἰουλίου 1903, 10ης Ἰανουαρίου 1904 καὶ 19ης Νοεμβρίου 1909.

97. Α.Σ.Α., ὁ.π., Ἐπιστολὴ τῆς Ἐφορίας Ἀδάνων τῆς 20ῆς Ἰουλίου 1911. Βλ. ἐπίσης Κώδικας Ἀδάνων 410, Πρακτικὸ Δημογεροντίας τῆς 9ης Ἰουλίου 1911 γιὰ τὴν ἀπόφαση τῆς Ἐφορίας νὰ ἐγκρίνει τὸ ὑψηλότατο κονδύλιο τῶν 120 ΤΛ τὸ χρόνο πρὸς τὸν Ἀν. Παπαδόπουλο γιὰ νὰ ἀποδεχθεῖ ὁ τελευταῖος τὴ θέση. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι γιὰ τὸ ζήτημα τῆς πρόσληψης τοῦ συγκεκριμένου διδασκάλου ἡ Ἐφορία Ἀδάνων προσέτρεξε ἀκόμη καὶ στὸ Ἑλληνικὸ Ὑποπρόξενο τῆς Μερσίνας.

98. Τὸ ἱεροδιδασκαλεῖο αὐτὸ δημιουργήθηκε τὸ 1906 μετὰ ἀπὸ τὴ μεταφορὰ στὴ Σάμο τοῦ ἱεροδιδασκαλείου τῆς Ἀποκαλύψεως τῆς Πάτμου ποὺ ἐπίσης εἶχε ἰδρύσει ἡ «Ἀνατολή». Ἡ σχετικὴ σύμβαση ὑπεγράφη ἀπὸ τὸν Θεμιστοκλῆ Σοφοῦλη καὶ τὸν πρόεδρο τοῦ Συλλόγου Μικρασιατῶν ἡ «Ἀνατολή» Μαργαρίτη Εὐαγγελίδου (Α.Σ.Α., φάκ. Ἱεροδιδασκαλείου Σάμου, Σύμβαση μὲ ἡμερομηνία 9 Αὐγούστου 1906).

99. Α.Σ.Α., Φάκ. Ἀντιόχειας, Ἐπιστολὴ μὲ ἡμερομηνία 30 Ἀπριλίου 1906.

100. Ὁ.π., Ἐπιστολὴ μὲ ἡμερομηνία 12 Ὀκτωβρίου 1909.

Καταλήγουμε στην άποψη ότι μέσα από την ανάπτυξη και λειτουργία της εκπαίδευσης οι κοινότητες της Κιλικίας άποκατέστησαν μιά συγχρή- παση με ένα δραστήριο φορέα της ελληνικής εθνικής ιδέας, έπαρ ή όποια, βέβαια, δέν περιορίζοταν σέ τεχνικά ζήτηματα αλλά επέδρασε στή διάχυση της εθνικής ταυτότητας. Κατ' άρχάς ή διατύπωση τών αίτημάτων τών έφο- ριών πρός τó συγκεκριμένο Σύλλογο ενισχύει τή μικρασιατική τους φυσιο- γνομία, μέ τόν τρόπο πού έχουμε ήδη αναπτύξει πύό πάνω, καθώς τó αϊ- τήματα τών κοινοτήτων στρέφονται πρός ένα φορέα ό όποιος διατεινόταν ότι έξυπηρετούσε τήν καθολική εθνική προσπάθεια τού Έλληνισμού στή Μικρά Άσία.¹⁰¹

Άλλά τó ζήτημα δέν περιορίζεται έκεϊ. Μέσα από τή διαπλοκή αὐτών τών σχέσεων και τήν αντίστοιχη έκφορά τών αίτημάτων από τήν Κιλικία ή εκπαιδευτική διαδικασία προσλαμβάνει εθνικό νόημα καθώς τó επίκεντρό της άπετέλεσε ή έκμάθηση της ελληνικής γλώσσας.¹⁰² Η έκμάθηση της έλλη- νικής άποκτά στή συγκεκριμένη περίπτωση σημασία ώς ή γλωσσική έκείνη επέμβαση πού θά επιτρέψει τήν επιβίωση μιās μερίδας τού έθνους σέ αὐτή τή γωνιά της Μικρās Άσίας, ή εθνική ύπόσταση της όποίας εμφανίζεται

101. Είναι σωστή ή άποψη τού Νίκου Μηλιώρη σύμφωνα μέ τήν όποια «στην αντί- ληψη τών ίδρυτών της “Ανατολής” ή έννοια της Μικρās Άσίας και τού Πόντου ήταν ένια» (Ν. Μηλιώρης, «Ο Σύλλογος τών Μικρασιατών ή “Ανατολή”, *Μικρασιατικά Χρονικά* 12 (1965), σ. 340). Για τή φυσιογνωμία τού Συλλόγου χρήσιμη είναι ή έξέταση τού καταστατικού του (*Καταστατικόν τού Συλλόγου τών έν Αθήναις Μικρασιατών ή “Ανατολής”, Αθήνα 1891*).

102. Μέ τó νά έπισημαίνουμε τή βασική θέση πού είχε ή εκπαίδευση στήν ένίσχυση της εθνικότητας δέν ύποβαθμίζουμε τίς άλλες διαστάσεις της. Σέ μία περιοχή όπως ή Κιλικία, πού γνώρισε ταχύτατη οικονομική ανάπτυξη, στήν όργάνωση μάλιστα της όποι- ας συμμετείχαν σέ μεγάλο βαθμό έλληνορθόδοξοι κεφαλαίοι, δέν μπορεί παρ ό ή εκπαίδευση νά είχε και άλλες διαστάσεις. Οί έμπορικές συναλλαγές, ή ανάπτυξη έμπο- ρευματικών καλλιεργειών, ή σύσταση βιομηχανικού τομέα, άναμφίβολα δημιούργησαν άνάγκες πού δέν μπορούσαν νά καλύψουν οί ίδιες οί έπιχειρήσεις αλλά θά έπρεπε νά καλύψει τó εκπαιδευτικό σύστημα, όπως και πράγματι έγινε έν μέρος. Για παράδειγμα άνագαία ήταν, τόσο ή καλή γνώση της τουρκικής όσο και ή γνώση της γαλλικής, οί όποιες διδάσκονταν και στά ελληνικά σχολεία. Αντίθετα άπουσίαζε ή διδασκαλία ει- δικών έμπορικών μαθημάτων, έλλειψη πού χαρακτηρίζει γενικότερα τó έλληνορθόδοξο σχολικό δίκτυο της όθωμανικής αυτοκρατορίας, μέ έξαιρέση λίγα δευτοροβάθμια εκπαι- δευτήρια όπως ή Έμπορική Σχολή της Χάλκης και ή Σχολή Γλωσσών και Έμπορίου της Πόλης. Οί λειτουργίες της εκπαίδευσης βέβαια δέν περιορίζονται έδώ. Θά έπρεπε κανείς νά συνεκτιμήσει και τή σημαντική θέση πού απέδιδε ή συμμετοχή στήν εκπαίδευ- ση ώς προϋπόθεση κοινωνικής ανέλιξης για τούς άνδρες ή ως προϋπόθεση εύρεσης συ- ζύγου για τίς γυναίκες. Πάντως οί διαστάσεις αὐτές, άν και σημαντικές άφανερές δέν φανίται νά κυριαρχούν στις περι εκπαίδευσης αντιλήψεις τών κοινοτήτων πού έξακο- λούθησαν νά συνδέουν τήν εκπαίδευση κυρίως μέ τήν αντιμετώπιση τών απειλών για τήν ύπόστασή τους. Αυτό έξάλλου ύπογραμμίζει ό κλασικός χαρακτήρας της ελληνικής εκπαίδευσης γενικότερα στήν όθωμανική αυτοκρατορία.

νά απειλείται από τη γλωσσική αφομοίωση που είχε προηγηθεί. Ἡ γλώσσα πλέον προβάλλεται ὡς κριτήριο ἐθνικότητας καὶ ἡ ἐκπαίδευση θεωρεῖται ὅτι θὰ ὀργανώσει ἀποτελεσματικὰ τὴν «ἐπανάκτηση» τοῦ γλωσσικοῦ ὀργάνου. Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ ἐπιχείρημα τῆς κοινότητας Ἀδάνων γιὰ τὴν ἀνάγκη σύστασης σχολείων στὴν περιοχὴ: «Ἀπὸ τινῶν ἐτῶν προσπαθοῦντες νὰ ἐκμηδενίσωμεν τὸν σκοπὸν τῶν περικυκλοῦντων ἡμᾶς τῶν ἀλλοεθνῶν σχολῶν τῶν διὰ προσηλυτισμοῦ προσπαθούντων τὰ ἐθνικὰ καὶ θρησκευτικὰ ἡμῶν φρονήματα νὰ καταπνίξωσι ἡναγκάσθημεν, ἂν καὶ ἡ κοινότης μας εἶναι μικρὰ καὶ ἄπορος, νὰ συντηρήσωμεν τέλειαις ἀστικὰς σχολὰς ἀρρένων καὶ θηλέων».¹⁰³ Ἀνάλογη ἀντίληψη προκύπτει καὶ ἀπὸ ἐπιστολὴ τῆς κοινότητας Ταρσοῦ πρὸς τὸ Σύλλογο ἢ «Ἀνατολὴν» ὅταν ἐκτιμᾷ ὅτι ὑπάρχει κίνδυνος «ἀπορροφήσης» τῶν ἑλληνορθόδοξων ἀπὸ τὶς ἄλλες πληθυσμιακὲς ομάδες «ἐὰν δὲν στηριχθεῖ ἡ πατρία γλώσσα καὶ παιδεία [των] τῆς Ἀνατολῆς [ἐλληνορθόδοξων]».¹⁰⁴ Τώρα τὸ γλωσσικὸ περιβάλλον ἐκτιμᾶται πλέον ἀρνητικὰ καὶ αὐτὸ, ὑποστηρίζεται, δὲν μπορεῖ νὰ διορθωθεῖ χωρὶς διδασκάλους καὶ βιώσιμα ἐκπαιδευτήρια. Στὸ σημεῖο αὐτὸ προκύπτει ἡ σχέσις μετὰ τὶς ἐθνικὲς κινήσεις ὅπως ἡ «Ἀνατολὴ» ποὺ θὰ διαμεσολαβοῦσαν γιὰ τὴν ἱκανοποίηση αὐτῶν τῶν αἰτημάτων.

Ἡ διαπλοκὴ αὐτὴ πάλι δὲν περιορίζεται στίς σχέσεις τῶν κοινοτήτων μετὰ τὸν Σύλλογο τῶν Μικρασιατῶν ἀλλὰ ἔχει καὶ εὐρύτερες συνέπειες. Κατ' ἀρχὴν μέσα ἀπὸ αὐτὴν ἐνισχύεται ἡ εἰκόνα τῆς Ἀθήνας ὡς ἐκπαιδευτικοῦ κέντρου, τὸ ὁποῖο διέθετε τὴ δυνατότητα νὰ ἱκανοποιήσει τὶς ἐκπαιδευτικὲς ἀνάγκες ὧν μὴ ἑλληνόφωνων πληθυσμῶν ἐπιθυμοῦσαν τὴν ἐγκατάσταση σχολείων στὴν περιοχὴ τους.¹⁰⁵ Ἀλλὰ ἐδῶ εἶναι δύσκολο νὰ ἀπομονώσουμε τὴν ἐκπαιδευτικὴ διάσταση τῶν σχέσεων αὐτῶν χωρὶς νὰ συνεκτιμήσουμε ταυτῶχρονα ὅτι ἡ ἑλληνικὴ πρωτεύουσα ἀποτελοῦσε καὶ

103. Α.Σ.Α, ὁ.π., Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πρόεδρο τῆς «Ἀνατολῆς» μετὰ ἡμερομηνία 30 Ἰουνίου 1900.

104. Ὅ.π., Ἐπιστολὴ Δημογεροντίας Ταρσοῦ μετὰ ἡμερομηνία 30 Ἀπριλίου 1906.

105. Ἡ συγκεκριμένη ἀντίληψη γιὰ τὴν Ἀθήνα καὶ τὶς δυνατότητες ποὺ προσέφερε ἦταν διαδομένη στὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἡ ἀποφοίτηση ἀπὸ τὶς Παιδαγωγικὲς Ἀκαδημίες τῶν Ἀθηνῶν προσλαμβάνονταν ὡς συνώνυμο τῶν «φώτων», τὰ ὁποῖα θὰ μετέδιδε ὁ ἀπόφοιτος στὴ γενέτειρά του. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περιγραφή ἀπὸ πηγὴ τῆς ἐποχῆς: «Μία τῶν κοινοτήτων τῆς Πισιδίας... ἐξοικονομήσασα τοὺς πόρους ἀπέστειλεν ἕνα μαθητὴν γυμνασίου εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις διδασκαλεῖον. Οὗτος μετὰ τριετὴ φοίτησιν φέρων τὸ πολύτιμον πτυχίον ἐπανάκαμψεν εἰς τὸ γενέθλιον ἔδαφος. Τότε συνέβη τι παρὰδοξον καὶ χαρακτηριστικόν. Ἡ κοινότης ἀπεφάσισε νὰ ὑποδεχθῇ ἐπισήμως τὸν πρῶτο ἀληθὴ διδάσκαλον. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἡ δημογεροντία, οἱ πρόκριτοι, αὐτὸς ὁ καὶ μακάμης συναρπάσθεις ὑπὸ τοῦ γενικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἐξῆλθον ἐφιπτοι εἰς ὑπάντησίν του. Πλήθος κόσμου παγκοιτοῦθαι. Εἰς δῶρον ἀπόστασιν συνήντησεν ἡ ποιμπὴ τὴν μορφωτὴν τῆς μελλούσης γενεᾶς. Τὸν ἐχαίρετσαν μετὰ λόγους, μετὰ πυροβολισμοὺς καὶ ὁ νεαρὸς διδάσκαλος εἰσῆλθεν ὡς θριαμβευτὴς εἰς τὴν γενέτειραν» (Ἄριστ. Κουρτίδης, «Μικρασιατῶν γλώσσα καὶ φιλομάθεια», *Ἡμερολόγιον*, σσ. 208-209).

ένα έθνικό κέντρο με συγκεκριμένες πολιτικές προθέσεις που εξυπηρετούσαν έν μέρει και οι εκπαιδευτικές συναλλαγές που αναφέραμε. Έδώ δέ, δέν αναφέρομαι αποκλειστικά στο έλληνικό κράτος, ή μάλλον την κρατική πολιτική, αλλά στο ευρύτερο κλίμα της Αθήνας τών άρχών του 20ου αιώνα στο όποιο αναπτύσσονταν έντονες αλυτρωτικές διαθέσεις. Τό νά προστρέχει κανείς στην Αθήνα¹⁰⁶ δέν αποτελούσε μία ουδέτερη πράξη αλλά συνέβαλε και στη διαμόρφωση σχέσεων με ένα κέντρο με συγκεκριμένες προθέσεις, όπως ή ελληνική πρωτεύουσα. Η διπλή αυτή διάσταση της ανάπτυξης της εκπαίδευσης στην Κιλικία, δηλαδή ή εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και ή διαμόρφωση στενών σχέσεων με έθνικές κινήσεις, ανέδειξε την εκπαίδευση σέ σημαντικά παράγοντα διάχυσης έθνικης συνείδησης και ένίσχυσε τόν έθνικό προσανατολισμό τών έλληνορθόδοξων κοινοτήτων της περιοχής. Η συμμετοχή στο εκπαιδευτικό σύστημα δέν περιοριζόταν στην παιδευτική της διάσταση αλλά ισοδυναμούσε με δήλωση έθνικου φρονήματος.

Άξιζει πάντως νά επισημανθεί ότι και ή εκπαίδευση δέν είχε από την άρχή έθνικό νόημα αλλά τό απέκτησε αργότερα. Έξ' όσων γνωρίζουμε ή εκπαίδευση στην Κιλικία έγινε αρχικά αντίληπτή και οργανώθηκε ως μηχανισμός που θα συνέβαλε στην άποτροπή της ιεραποστολικής προσηλυτιστικής δραστηριότητας. Η δημιουργία τών έλληνορθόδοξων σχολείων άκολούθησε την ίδρυση τών σχολείων τών δυτικών ιεραποστολών ως μία άμεση απάντηση σέ αυτά. Ό Μ. Γεωργιάδης, σέ μία από τίς έλάχιστες δημοσιεύσεις που διαθέτουμε γιά την περιοχή τών Αδάνων, διαμαρτύρεται γιά τη συνήθεια πολλών έλληνορθόδοξων νά αποστέλλουν τά παιδιά τους σέ σχολεία ιεραποστολών τά όποια: «...διά νά προσελκύσωσι πλείστους μαθητάς εκ τών ορθοδόξων, εισάγουσιν εις τό πρόγραμμα αύτών και την διδασκαλίαν της Έλληνικής γλώσσας ως τά πολλά διορίζοντες άπλούν γραμματοδιδάσκαλον άμφιβόλων θρησκευτικών άρχων ... Πρός διδασκαλίαν της Τουρκικής διορίζουσιν έξωμότην τινά Αρμένιον άμέθοδον και πάντη άστοιχείωτον... και ούτω μετά τετραετή ή πενταετή φοίτησιν έξέρχονται μη

106. Η ανάδειξη της Αθήνας σέ εκπαιδευτικό κέντρο του Έλληνισμού είχε συντελεστεί παλαιότερα. Οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες τών Αθηνών, οι κρατικοί προϋπολογισμοί αλλά και ή ιδιωτική πρωτοβουλία είχαν ήδη από τη δεκαετία του 1870 συμβάλλει ένεργά στην ύποστήριξη τών έλληνορθόδοξων σχολείων της θωμανικής αυτοκρατορίας. Η παρέμβαση αυτή πήρε ιδιαίτερες διαστάσεις σέ περιπτώσεις διεκδικούμενων περιοχών όπως ή Μακεδονία, ή Κρήτη και ή Ήπειρος. Γιά την περίπτωση της Μακεδονίας βλ. την πρόσφατη μελέτη της Σοφίας Βούρη, *Εκπαίδευση και Έθνικισμός σά Βαλκάνια: ή περίπτωση της βορειοδυτικής Μακεδονίας 1870-1904*, Αθήνα 1992. Γιά τη σχέση έλλαδικού κράτους και έλληνορθόδοξων κοινοτήτων της Μικράς Ασίας βλ. την προβληματική του Π. Κιτρομηλίδη, «“Imagined Communities” and the Origins of the National Question in the Balkans», στο Μ. Blinkhorn-Th. Veremis (eds), *Modern Greece: Nationalism and Nationality*, Αθήνα 1992, σσ. 42-51.

γνωρίζοντες προσηκόντως μήτε τὴν Τουρκικὴν μήτε ἄλλην τινὰ τῶν Εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν, τὴν δ' ἀπέναντι τῆς θρησκείας στάσειν αὐτῶν χαρακτηρίζει κλίσις πρὸς παπισμὸν ἢ μίαν τῶν πολλῶν τοῦ προτεσταντισμοῦ αἱρέσεων ἢ καθόλου θρησκευτικὴ ἀδιαφορία».¹⁰⁷

Κατὰ συνέπεια ἡ ἀνάγκη ἐκπαιδευτηρίων ἀπαντοῦσε πρῶτα σὲ προβλήματα ποὺ ἔθετε ἡ θρησκευτικὴ σύσταση τῆς κοινότητος. Ἡ ἔρημνεία τῆς ἱεραποστολικῆς δραστηριότητος ὡς θρησκευτικῆς ἀπειλῆς δὲν χρειαζόταν καμμία ἐθνικὴ ἀναφορὰ γιὰ νὰ ἀποκτήσῃ νόημα καθὼς, ἱστορικά, ἡ ἀντιπαλότητα τῶν χριστιανικῶν δογμάτων στὴν περιοχὴ ἦταν ἰσχυρότατη. Συνεπῶς, ἡ ἔμφαση ποὺ δίνεται στὴ θρησκευτικὴ διάσταση τῆς ἐκπαίδευσης, δὲν εἶναι καθόλου τυχαία. Τὰ ἱεραποστολικά σχολεῖα πολὺ πρὶν ἀπειλοῦν τὸν ἐθνισμό τῶν ὀρθοδόξων μαθητῶν ἐμφανίζονται νὰ ἀπειλοῦν τὴ θρησκευτικὴ τους συνείδηση. Ἐδῶ ἡ ἐκπαίδευση προσλαμβάνεται μὲ θρησκευτικὸ τρόπο ποὺ ἀντιστοιχεῖ καὶ στὶς κυρίαρχες ἀντιλήψεις γιὰ τὴ φύση τῆς κοινότητος καὶ στὶς ἀντίστοιχες ἀντιλήψεις γιὰ τὸ τί συνιστᾷ ἀπειλὴ τῆς κοινοτικῆς συνοχῆς. Ὡστόσο ἀπὸ ἓνα χρονικὸ σημεῖο καὶ μετὰ οἱ ἀπειλὲς ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα τῶν ἱεραποστολῶν ἀποκτοῦν καὶ ἐθνικὸ νόημα. Δὲν πρόκειται ἁπλᾶ γιὰ χρονικὴ ὑστέρηση ἀλλὰ γιὰ νέα ἀνάγνωση τῆς πραγματικότητος μέσα ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ ἰδεολογία. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ κατὰ τὴν ὁποία τὸ θρησκευτικὸ ἐπίπεδο ἐνσωματώθηκε στὸ ἐθνικὸ, κυρίως μέσα ἀπὸ τὸ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, ἡ μετατόπιση τοῦ νοήματος τῆς ἐκπαίδευσης ἔγινε εὐκόλα. Ἐτσι, ἐνῶ ἡ ἀρχικὴ πρόσληψη γιὰ τὴ λειτουργία τῆς ἐκπαίδευσης δὲν χάθηκε, ὁ προσηλυτισμὸς ἐξακολούθησε νὰ ἐμφανίζεται ὡς ἀπειλή, τὸ νόημα τῆς ἐκπαίδευσης μετατοπίσθηκε πρὸς τὸ ἐθνικὸ καὶ ἡ ἐκπαίδευση συνδέθηκε μὲ τὴν ἐνίσχυση καὶ πείρωση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητος.

Συνοψίζοντας τὸ μέρος αὐτὸ τῆς ἔρευνας θὰ ἐπισημαίναμε τὰ ἑξῆς στοιχεῖα. Ἡ διάχυση τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς ταυτότητος στὴν Κιλικία ἔγινε μὲ γρήγορους ρυθμοὺς ἀλλὰ προέκυψε σὲ μιὰ μεταγενέστερη περίοδο. Ἡ ἐθνικὴ ταυτότητα ὡς συλλογικὴ ταυτότητα στὴν περιοχὴ δὲν ἐμφανίστηκε σὲ κενὸ ἀλλὰ συστάθηκε σὲ βάρος τῆς κυρίαρχης μέχρι τότε θρησκευτικῆς φυσιογνωμίας τῆς κοινότητος. Πάντως ἡ φυσιογνωμία αὐτὴ δὲν ἐξαφανίστηκε καθὼς πολλὰ στοιχεῖα τῆς ἐνσωματώθηκαν στὴν ἐθνικὴ ταυτότητα.

107. Μ. Γεωργιάδης, «Περὶ τῆς Κιλικίας καθόλου καὶ Ἀδάνων», *Ξενοφάνης* 1 (1896), σ. 278. Νὰ σημειώσουμε ὅτι τὴ διάσταση αὐτὴ ὑπογραμμίζει καὶ τὸ δημοσίευμα τοῦ Μιχ. Καπατότη, «Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Μερσίνη», *Ἑλληνισμός*, Φεβρουάριος 1899, σσ. 90-93). Ἐκεῖ (σ. 91) καταγγέλλεται ἡ ἱεραποστολικὴ ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα στὴ Μερσίνα, ἀκριβῶς διότι «διδάσκει τὴν ἀπάρνησιν τῶν ἐθνικῶν αἰσθημάτων, τῶν ἐθνικῶν πεποιθήσεων». Ἀν καὶ ἡ ὀπτικὴ ἐδῶ εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ αὐτὴν τοῦ Μ. Γεωργιάδη, συμπίπτει ὥστόσο στὴν πρόσληψη τῆς δυτικῆς ἱεραποστολικῆς δραστηριότητος ὡς τοῦ ἰσχυρότερου κινδύνου γιὰ τὴν ἑλληνορθόδοξο κοινότητα.

Ἡ διαδικασία αὐτὴ δὲν προέκυψε οὔτε ἀβίαστα οὔτε φυσικά ἀλλὰ ὀργανώθηκε μέσα ἀπὸ συγκεκριμένους ὄρους καὶ πολιτικὲς διαμάχες ποὺ ἐπέδρασαν καὶ στὴ μορφή καὶ στοὺς τρόπους παραγωγῆς τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας. Ἡ ἀνάλυση τῆς διαδικασίας αὐτῆς ἐπιτρέπει νὰ κατανοήσουμε τὶς μετατοπίσεις τῶν προσλήψεων καὶ τῶν νοημάτων σὲ συλλογικὸ ἐπίπεδο, τὴν ἐπικράτηση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας ἀλλὰ καὶ τὶς ἀντιστάσεις ποὺ ἔστω καὶ μὲ μιὰ ἐξαντλούμενη δυναμικὴ συντηροῦν στοιχεῖα τῆς παραδοσιακῆς θρησκευτικῆς φυσιογνωμίας. Ἐπιπλέον ἡ ἔρευνα ἐπισημάνει καὶ τὴν ἀνάδειξη τῶν εἰδικῶν ἐκείνων τόπων ποὺ ἀναπαριστοῦν τὴ σχέση τῶν κοινοτήτων αὐτῶν μὲ τὴν ἐθνικότητα, τὴν ἱστορία καὶ τὴ γεωγραφία τῆς περιοχῆς, τόπων ποὺ ἡ διαμόρφωσή τους ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὴ «φαντασιακὴ» σύνδεσή τους μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἐθνικὴ κοινότητα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ἀνάδειξη τῶν τόπων αὐτῶν δὲν κατέγραψε ἀπλῶς τὴν ἔκφραση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας ἀλλὰ συνέβαλε ἐνεργὰ στὴ διατύπωσή της. Στὸ σημεῖο αὐτὸ προκύπτει ἄμεσα ἡ σχέση τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας μὲ τὴν ἐκφορὰ ἐνὸς ἐθνικοῦ λόγου ἔξω ἀπὸ τὸν ὅποιο ἡ ἴδια δὲν ἔχει νόημα. Μέσα ἀπὸ τὸ λόγο αὐτό, τὸν ὅποιο συνιστοῦν καὶ οἱ τόποι ποὺ ἀναφέραμε καὶ ἡ διατύπωση τῶν πολιτικῶν αἰτημάτων τῶν κοινοτήτων, ἡ πραγματικότητα ἀναδιατάσσεται καὶ τὸ νόημα παραδοσιακῶν κατηγοριῶν ὅπως ἡ θρησκεία, ἡ χρῆση τῆς γλώσσας καὶ ἡ φύση τῆς κοινότητας, ἀλλάζουν καὶ μετατοπίζονται πρὸς τὸ ἐθνικὸ ἐπίπεδο. Σὲ τελευταία ἀνάλυση οἱ τρόποι παραγωγῆς ταυτότητας ἀναφέρονται στὴ μετατόπιση τοῦ νοήματος τὴν ὁποία ἐπιφέρει ὁ ἐθνικὸς λόγος γιὰ ὅλες αὐτὲς τὶς κατηγορίες καὶ τὴ νομιμοποίηση ποὺ ὁ ἴδιος εἰσπράττει μέσα ἀπὸ τὴ διαδικασία αὐτή.